T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ(KLASİK ARKEOLOJİ)
ANABİLİM DALI

PERS DÖNEMİNDE İONİA BÖLGESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YASEMİN ÜNAL

Ankara-2019

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ(KLASİK ARKEOLOJİ)
ANABİLİM DALI

PERS DÖNEMİNDE İONİA BÖLGESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YASEMİN ÜNAL

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. MUSA KADIOĞLU

Ankara-2019

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ(KLASİK ARKEOLOJİ)
ANABİLİM DALI

Yasemin ÜNAL

PERS DÖNEMİNDE İONİA BÖLGESİ

YÜKSEK LİSAN TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Musa KADIOĞLU

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı:	İmzası:
Prof. Dr. Musa Kadıoğlu	MKadıoğlu
PROF. DR. VELİ KÖSE	
Doç. Dr. Ayşe Fatma EROL	
.....	
.....	
.....	

Tez Sınavı Tarihi: 26/12/2019

Tez Doğruluk Beyanı Belgesidir.

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

....Prof. Dr. Musa KADIOĞLU..... **danışmanlığında hazırladığım** "..Pers Döneminde Isparta Kilgesi.....(Ankara.2019) " **adlı yüksek lisans** ☒ **- doktora/bütünleşik doktora** ☐ **tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.**

Tarih:
Adı-Soyadı ve İmza
Yasemin Şirin

ÖNSÖZ

Persler'in MÖ 547/46[1] yılında Lydia Kralığı'nın başkenti Sardis'i ele geçirmesi ve beraberinde İonia Kent Devletlerine karşı başlattığı mücadeleyle devam eden süreç oldukça önem taşımaktadır. Bu dönemde İonia sanatına yabancı olan bazı kavramlar yavaş yavaş toplumlar arası bir sentez oluşturmaktadır. MÖ 334 yılında Granikos Savaşı'yla Büyük İskender'in Anadolu'da Pers hâkimiyetine son vermesi ve yaklaşık 200 yıllık süreçte İonia'da yaşanan politik, ekonomik ve kültürel ilişkiler uzun süredir merak ettiğim konular arasındaydı.

Tez konumu belirlemede ve tezimin her aşamasında görüşleriyle beni yönlendiren, kaynak araştırması, bilimsel çalışma hazırlama yöntemleri konusunda bilgi ve deneyimlerini her daim benimle paylaşan Danışman Hocam Prof. Dr. Musa KADIOĞLU'na öncelikle teşekkürlerimi sunarım.

Bu süreçte yardımlarını benden esirgemeyen hocam, Prof. Dr. Zeynep Çizmeli ÖĞÜN'e ve Doç. Dr. Hatice KALKAN'a teşekkür ederim. Ayrıca Akhamenid konusuna büyük emekler vermişler ve bu süreçte bana fikir vererek ufkumu aydınlatan hocam Prof. Dr. Tomris BAKIR'a saygılarımı sunarım. Kütüphane araştırması konusunda bana destek veren İngiliz Arkeoloji Enstitüsü görevlilerine, çalıştığım kurumda bana destek olan Tuzlukçu Belediye Başkanı Nurettin AKBUĞA'ya teşekkürlerimi sunarım.

Tez aşamasında her zaman yanımda olan, benden desteğini esirgemeyen kıymetli eşim Cihan ÜNAL ve Kültür ve Sosyal İşler Müdürümüz Ergün BÜYÜKSÜTÇÜ'ye en içten sevgilerimi sunarım. Ayrıca çok saygı değer anneme de bu uğurda beni yalnız bırakmayarak, çalışmalarımı desteklediği için teşekkür ederim.

Yasemin ÜNAL

Ankara,2019.

[1] Antik kaynaklar ve çivi yazılı belgeler sayesinde Pers Kralı Kyros ile Lydia Kral Kroisos arasında yaşanan savaşlar hakkındaki bilgilere ulaşabiliriz. Babil Kralı Nabonidus'un kronoğindeki Kralın tahtaki 9. yılını anlatan paragfta MÖ. 547/546 yılının Nisanu (Nisan) ayının beşinci gününde annesi Euphrates (Fırat Nehri) kıyısındaki Dur-karashu şehrinde ölmüştür. Akad'da olmak üzere üç gün boyunca yas ilan edilmiştir. Pers Kralı Büyük Kyros, Nisan ayının ortasında ordusunu toplayarak Arbela'nın (Erbil) aşağısındaki Tigris'i (Dicle) geçerek Lu (dia) üzerine yürümüştür. Garnizonunu oraya kuran Büyük kral aynı zamanda oradaki krallığı da yenerek servetini ele geçirmiştir. Elam, Ekbatana'yı fetheden Büyük Kyros MÖ. 547 yılında Lydia'yı yenmiştir. Bkz: Kuhrt 2008, 50.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 1
İÇİNDEKİLER 2
LEVHALAR LİSTESİ 3
KISALTMALAR 4
1. GİRİŞ 5
1.1 KONU ve KAPSAM 6
1.2 AMAÇ ve YÖNTEM 6
2. İONİA BÖLGESİ 7
2.1 KONUMU VE COĞRAFYASI 7
2.2 BÖLGE TARİHİ (MÖ 546-333) 8
3. PERS DÖNEMİNDE İMAR FAALİYETLERİ ve KENT PLANCILIĞI 20
3.1 SİVİL MİMARİ 23
3.2 DİNİ MİMARİ 28
3.3 MEZAR ANITLARI 32
4. PERS DÖNEMİ İONİA BÖLGESİNDE TİCARİ FAALİYETLER 35
4.1 ANTİK KAYNAKLAR IŞIĞINDA TARIMSAL ÜRETİM 39
4.2 SERAMİK ÜRETİMİ 43
4.3 SİKKE EMİSYONLARI 49
4.4 KARA ve DENİZ TİCARETİ (BATIKLAR ve ROTALAR) 54
5. PERS YÖNETİMİNİN BÖLGEYE ETKİSİ 56
SONUÇ 62
KAYNAKÇA LİSTESİ 68
EKLER 84
LEVHALAR 84
ÖZET 93

LEVHALAR LİSTESİ

Resim No:	
I	Res. 1. İonia Haritası
I	Res. 2. Arkaik Panion
II	Res. 3. Miletos Antik Kenti Kent Planı
II	Res. 4. Kalabaktepe Güney Yamaçtaki Arkaik Evler
III	Res. 5. Teos Kent Planı
III	Res. 6. FGT Sektörü. Khyton'un kuruluş evresi (kırmızı evre) yapıların planı. MÖ 5. yüzyılın sonu 4. yüzyılın başı.
IV	Res. 7. 3F-14 no.lu mekan güneyden görünümü.
IV	Res. 8. FGT Sektörü, 3. Yapı evresi.
V	Res. 9. 3F-7 no.lu mekan
V	Res. 10. FGT Sektörü, 3. Yapı evresi
VI	Res. 11. Taş Kule Genel Görünüm
VI	Res. 12. Taş Kule'nin Restorasyondan Önceki Durumu
VII	Res. 13. Pasargadae II. Kyros'un Mezarı
VII	Res. 14. Taş Kule'nin doğu cephesinde yer alan sahte kapı üzerindeki motifler
VIII	Res. 15. Pers sikke tipleri
VIII	Res. 16. Pers sikkeleri çizimi

KISALTMALAR[2]

AA	Archäologischer Anzeiger.
AJA	American Journal of Archaeology.
AMS	Asia Minor Studien.
AntJ.	The Antiquaries Journal.
AS	Anatolian Studies.
AST	Araştırma Sonuçları Toplantısı.
AÜDTCFD	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi.
ATL	The Athenian Tribute Lists.
Bkz.	Bakınız.
CalifStClAnt	California Studies in Classical Antiquity
Çev.	Çeviren.
Diğ.	Diğerleri.
EA.	Epigraphica Anatolica.
FGT	Feride Gül Tarlası.
HBT	Hamdi Balaban Tarlası.
Hdt.	Herodotos.
IstMitt	Istanbuler Mitteilungen.
JHS	The Journal of Hellenic Studies.
Khi.	Khios.
Kla.	Klazomenai.
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı.
MJH	Mediterranean Journal of Humanities.
MS	Milattan Sonra.
MÖ	Milattan Önce.
REA	Revue des études anciennes.
Res.	Resim.
Thuk.	Thukydides.
TürkAD	Türkiye Arkeoloji Dergisi.
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik.

[2] Metin içinde dipnotlarda geçen ve kaynakçada verilen kitaplar dışındaki süreli yayınlar vb. Archaeologischer Anzeiger 2005'deki "Liste der Abkürzungen für Zeitschriften, *Reihen, Lexika und häufig zitierte °Werke" listesine göre düzenlenmiştir.

1. GİRİŞ

Pers egemenliği Anadolu uygarlık tarihinde bir dönüm noktası olmuştur[3]. Lydia Krallığı'nın MÖ 547/6[4] yılında Pers boyunduruğu altına girmesi İonia kent devletlerini büyük bir endişeye düşürmüştür. İlk kez Anadolu'nun bütününe hâkim olan bu yabancı, Ege'nin altın çağını yaşadığı bir dönemde kentler üzerine istilalarını artırması sonucunda kültür ve sanattaki liderlik İonia'dan Atina'ya geçmiştir. Persler'in ılımlı vergi ve halkların yaşamına saygılı bir yaklaşım politikası izlemelerini dahi anlayışla karşılamayan İonia Kent Devletleri Miletos önderliğinde MÖ 5. yüzyılın başında ayaklanıp bağımsızlık mücadelesi vermeye çalışsa da başarılı olamamıştır.

Perslerle birlikte Anadolu arkeoloji literatürüne yabancı olan; Kral Yolu, Zerdüştlük, Pramidal Mezar Anıtı gibi kavramlar bütünü oluşmuştur. Persler'in Anadolu'da hakimiyetleri yaklaşık 200 yıl boyunca devam etmiştir. Bu çalışma da Pers Döneminde İona Bölgesi incelenerek, istilalar sonrası İon Kent Devletleri'nin Persler'e karşı olan tutumu ve arkeolojik kalıntılarla anlatılmıştır.

Tez çalışması 5 ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; çalışmanın amacı, kapsamı ve uygulanan çalışma yöntemleri hakkında bilgiler sunularak tezin ilerleyiş biçimi hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde İonia Bölgesi başlığı altında bölgenin konumu ve coğrafyası anlatılmıştır. Ayrıca MÖ 546-333 tarihleri arasında İonia Bölgesi'nin siyasi tarihi hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise; Pers Dönemi Mimari Faaliyetler ve Kent Plancılığı başlığı altında; sivil mimari, dini mimari ve kent plan gelişimi hakkında bilgiler sunulmuştur. Dördüncü bölümde ise; Pers Dönemi'nde İonia Bölgesi'nde Ticari Faaliyetler incelenmiştir. Pers dönemi İonia kentlerinin üretim faaliyetleri; kara ve deniz ticaretiyle birlikte incelenmiştir. Ayrıca detaylı olarak sikke emisyonlarına değinilmiştir. Böylelikle hem Pers, hem İonia Kent Devletleri'nin sikkeleri incelenmiştir.

Tezin sonuç bölümü olan beşinci başlıkta ise Pers Yönetiminin Bölgeye Etkisi incelenmiştir. Sosyal yapı, dini, mimari, ticari ve ekonomik faaliyetler sonuç bölümünde genel değerlendirme şeklinde anlatılmıştır.

[3] Tekin 2017, 102-132.
[4] Khurt 2008, 50. Bakır 2017, 2.

1.1 KONU ve KAPSAM

Sanat, felsefe, bilim gibi birçok alanda Hellen dünyasına önemli buluşlar kazandıran, ayrıca deniz aşırı seferleriyle zenginleşmeye başlayan İon'lar Lydialılar'ın hakimiyetinin ardından MÖ 546 yılında Persler'in istilasına uğramasıyla beraberinde birçok siyasal karışıklığı ve dönem içerisinde arkeolojik buluntuların da eksikliğini gündeme getirmiştir. İonlar'ın Altın Çağı olarak adlandırdıkları bu dönemde, kendi kültürlerine yabancı bu millet tarafından istila edilmesi ve bu dönemi aydınlatacak arkeolojik buluntuların da kısmen zayıf olması dönem hakkında bazı soru işaretleri oluşturmuştur. Mimari faaliyetlerde İonia ayaklanması sonrası birden duraksamaların olması, bazı İon kentlerinin kolonilerine göç etmesi ve beraberinde ticari faaliyetlerin de azalmaya başlaması bölgede sıkıntıların yaşandığını gösterir niteliktedir.

Tezin konusu, Pers Dönemi'nde İonia Bölgesi'dir. Bu çalışmayla birlikte Pers istilasına uğrayan İonia Kent Devletleri'nin siyasi durumu, mimari ve ticari faaliyetleri araştırılmıştır. Pers Dönemi'nde İonia Bölgesi konulu bu tez ile yalnızca tarihsel bir süreç anlatılmak istenmemiş, ayrıca kazılar sonucunda elde edilen arkeolojik buluntularda değerlendirilmiştir. Lydia'nın başkenti Sardis'in Persler'in hakimiyetine geçmesiyle başlayan süreç ve beraberinde İon kentlerinin teker teker Pers yönetimine geçmesi bu süreçte yaşanan ilişkiler küçük çaptada olsa arkeolojik ve epigrafik belgeler ışığında anlaşılmaya çalışılmıştır.

Tezin kapsamını antik kaynaklardan edindiğimiz bilgiler ve geçmişten günümüze gerçekleştirilmiş arkeolojik kazılar sonucundaki buluntuların Pers-İon ilişkisindeki sosyo-ekonomik yapısıyla aydınlatılmaya çalışılmıştır.

1.2 AMAÇ ve YÖNTEM

Pers Dönemi'nde İonia Bölgesi adlı tez çalışmasıyla, İon kentlerinin Persler tarafından işgal edilmesi ve beraberinde yaşanan olaylar zinciri anlatılmıştır. Pers istilaları öncesinde "Altın Çağını" yaşayan İonia Kent Devletlerini Pers istilaları ne derece etkilemiştir? Sorusunun cevabı bu çalışmayla cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

Bu amaç doğrultusunda; çalışmanın konusu üzerine araştırmalar yaparken, özellikle antik kaynaklar, siyasi tarih ve askeri seferler detaylı olarak incelenmiştir. MÖ 546-333 yılları arasında İonia'da gerçekleştirilen faaliyetler, seramik üretimi, sikke darbı, siyasal ilişkiler, dinsel faaliyetler ve bölgedeki Pers savaşları çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Görsellerin eklenmesiyle tez içinde anlatılan konularla bir bütünlük sağlanmış ve bunlar tezin son kısmına eklenmiştir.

Bu çizgi doğrultusunda hareket ederek MÖ 546-333 yılları arasında yaşanan olaylar hakkında bilgi edinmemizi sağlayacak temel kaynaklar incelenmiştir. Öncelikle

kaynak araştırmasıyla başlayan çalışma ardından bu kaynakların internet, kütüphane ve enstitü üzerinden toplanıp araştırma dosyasına eklenmesiyle devam etmiştir. Türk Tarih Kurumu, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü ve Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi'nden yararlanılmıştır.

2. İONİA BÖLGESİ

2.1 KONUMU VE COĞRAFYASI

İonia, güneyde Miletos'tan başlayarak, Karia sınırından Phokaia ve Hermos Irmağına kadar uzanan toplam kıyısı üç bin dört yüz otuz stadion olan bölgenin adıdır. Coğrafi şeklinden dolayı körfezlerin çokluğu ve yarımadanın büyük oluşu mesafeyi uzun kılmıştır[5] (Lev. I, Res. 1).

Antik çağda 12 İon kentinin varlığı bilinmektedir[6]. Bunlar güneyden başlayarak Miletos (Balat/ Akköy), Myus (Avşar köyü/ Aydın), Priene (Güllübahçe, Söke/Aydın), Ephesos (Selçuk, İzmir), Kolophon (Değirmendere/ İzmir), Lebedos (Gümüldür/İzmir), Teos (Sığacık-Seferihisar/İzmir), Erythrai (Ildırı köyü, Çeşme/İzmir), Klazomenai (Urla/ İzmir), Phokaia (Foça/ İzmir). Samos (Sisam Adası) ve Khios (Sakız Adası) da bu 12 İon kentini içinde sayılmaktadır[7]. Herodotos, İon Birliğinin 12 kentini, kullandıkları lehçelere bakarak dört kümeye ayırmıştır. Bunlar; (1) Khios ve Erythrai; (2) Ephesos, Kolophon, Lebedos, Teos, Klazomenai, Phokaia; (3) Miletos, Myus, Priene; (4) Samos[8]. Samos kentinin lehçesinin ayrı tutulması ise; bu kentin Ephesos'dan düzenlenen bir sefer sonucu zorla İonia Birliğine sokulmuş olmasıdır[9].

Ionlar Panionion'da toplanmaktadırlar. Herodotos; Panionion'un Mykale burnunda tüm İonların katılıp bir antlaşma yaparak Poseidon Helikonios'a adadıkları bir bölge olduğunu ayrıca bütün yerleşimlerden gelen İonlar'ın Panionia adı verilen bayramı burada toplanarak kutladıklarını bildirmektedir[10]. Ayrıca Prieneliler Poseidon Helikonios onuruna sunulan kurban törenlerinde rahip olarak görev almaktaydılar[11].

İlk kazı çalışmalarına göre Aydın il sınırları içinde yer alan Güzelçamlı beldesi yakınlarında keşfedilen sit alanı Panionion ile ilişkilendirilmiş olsa da H. Lohmann'ın Dilek Dağı'nda yapmış olduğu araştırma ve kazılar sonucunda Panionion'u Dilek

[5] Hdt. I. 142, Strb. XIV. 1. 2.
[6] Hdt. I. 142, Strb. XIV. 1. 2.
[7] Hdt. I. 142.
[8] Hdt. I. 142.
[9] Pausanias, 7. 2. 8, 7. 4. 2.
[10] Hdt. I. 148.
[11] Strab. XIV. I. 20.

Dağı'nın denize bakan kuzey yamacında (Çatallar) olduğunu ileri sürmüştür[12]. (Lev. I, Res. 2).

2.2 BÖLGE TARİHİ (MÖ 546-333)

Anadolu için Pers[13] egemenliği uygarlık tarihinde bir dönüm noktasıdır. Anadolu'nun bütününe hâkim olan Persler, Ege'nin altın çağını yaşadığı bir dönemde bölgeyi istila etmişlerdir[14].

Lydia Kralı Alyattes ve Kroisos'un sınırlarını doğuda Halys (Kızılırmak) Irmağına kadar genişleterek zengin bir politika izlemeleri MÖ 546 yılında Persler'in Sardis'i işgal etmeleriyle son bulmuştur[15]. Kyros'un, yaklaşık olarak MÖ 559 yılında Astyages'i yenmesi hanedanlığı hem Med boyunduruğundan kurtarmış hem de Halys Irmağına kadar izleyeceği yayılmacı politikasını hızlandırmıştır. Kilikia ve Lykia haricinde, Batı Anadolu'da ticaret ağını elinde tutan Kroisos, Lydia Krallığı'nın zenginliği ve askeri gücüne Persler'in karşı koyamayacağını düşünmekteydi. Bunun üzerine Lydia'daki adamlarını Delphoi'deki orakli göndermiştir. Delphoi (Apollon) tanrısına çeşitli kurbanlık hayvanlar, altın ve gümüş işlemeli yataklar, altın kupalar ve erguvan kumaşlar göndermiştir[16]. *"Günün birinde katır Medler'e kral olacak, o zaman ey yumuşak ayaklı Lydialı kaç"*, sözlerine aldırış etmeyen ve Delphi Apollon Rahibi Pythia'nın iletmiş olduğu *"Kızılırmağı geçersen büyük bir devleti yakacaksın"* sözlerini[17] yanlış yorumlayan ve Lydia tahtında bir adamın yerine katırın geçmesine ihtimal vermeyen Kroisos Persler'e karşı sefer hazırlığına başlamıştır[18]. Kyros, Lydia'nın müttefiklerinden alacağı takviye kuvvetlerle ordusunu toplamasına fırsat vermeden Küçük Asya'nın içlerine doğru ilerleyerek Lydia Kralı'yla Hermos (Gediz) Ovası'nda savaşmış ve 14 gün süren kuşatmanın ardından Sardis'i ele geçirmiştir[19].

[12] Lohmann 2006, 575.
[13] Pers tarihi ve hükümdarlığı, Ahameniş yazıtlarıyla daha yakın tarihli kutsal kitap metinleri ve klasik kaynaklarda ifadesini bulur. Perslerin tarihi Ahamenişlerden çok daha önce başlamakla birlikte, kendi yazıtları ve kendilerini açıkça Pers olarak tanımladıkları ilk tarihi kaynaklar MÖ 6. yüzyılın sonuna dayanır. Büyük Kyros (II. Kyros- MÖ 558-530), Babilce yazılı ünlü silindirlerde, hükümdarlığını Pers'in egemen şehri Anşan'da kral olan atalarına dayanarak meşrulaştırır. I. Dareios (MÖ 522-486), Bisitun'da MÖ 517 civarında yükseklerdeki kayalara kazılan ünlü yazıtında, kendi hükümdarlığını aynı şekilde Pers'ten gelen başka bir Akameniş soyuna bağlar. Ahameniş Hanedanı, Pers Bölgesi ve imparatorluk ilk kurucu olan Kyros tarafından bir araya getirilir. Genellikle Ahameniş İmparatorluğu'nun ikinci kurucusu olarak görülen Dareios bunu devam ettirir. Bkz: Garthwaite 2011, 20.
[14] Işık 2017, 24.
[15] Hdt. I. 91.
[16] Hdt. I. 53-54.
[17] Hdt. I. 91.
[18] Hdt. I. 55.
[19] Hdt. I. 80-84.

Savaşın sonunda Pers Kralı Kyros, Kroisos'a zarar vermediği gibi Kralı yanında götürmüştür[20].

MÖ 546 yılında Lydia'nın düşmesiyle, Batı Anadolu'da Pers hâkimiyeti başlamıştır[21]. Bundan sonraki süreçte Büyük Kral merkezden atayacağı satraplarla[22] Küçük Asya kentlerini kayıtsız şartız kendisine ve yönetimine itaat etmelerini istemiştir. Her strap hüküm sürdüğü toprakların adeta kralıydı[23]. Persler'in kurmuş olduğu satraplıklarla ilgili detaylı bilgilere Behistun Yazıtı, Susa'nın kuruluş yazıtı ve Persepolis tabletlerinden ulaşabiliriz[24]. Lydia'nın Pers hâkimiyetine geçişinin ardından, İonlar ve Aiollar Sardis'de bulunan Kyros'a elçiler göndermişlerdir. Kroisos'a nasıl bağlı idilerse, kendisinin egemenliğini de aynı koşullarda hazır olduklarını bildirmişler; fakat ilk başta Kyros'un yolladığı elçilere cevap vermeyen bu kentler Kroisos'un egemenliğinden ayrılmamış ve Persler'i kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine Kyros'un; "*Ben size flüt çalarken hiçbiriniz sudan çıkıp oynamadınız, şimdi de böyle oynayıp durmayın artık"*, sözüne karşılık Miletos hariç tüm İon siteleri kalelerine kapanıp, Panionion'da toplanmıştır. Panionion'da oybirliğiyle alınan karar sonucu Sparta'ya yardım talep etmek amacıyla elçiler yollamışlardır[25]. Spartalılar ilk başta yardım çağrılarına olumlu bakmasa da sonradan yardım amaçlı elli kürekli gemiyi Phokaia'ya yollamışlardır. Ayrıca; *"...herhangi bir Yunan kentinin yıkılmasını istemediklerini ve böyle bir şey olursa olaya seyirci kalmayacaklarını"*, bir tehdit havasında Sardis'e iletmişlerdir[26].

Kral Kyros, Sardis'i egemenliği altına aldıktan sonra MÖ 546 yılının ilkbaharında Baktaria, Sakai ve Mısır'a düzenleyeceği askeri seferler için Ekbatana'ya doğru yola çıkmaya hazırlanmıştır[27]. Kyros Sardis hükümetini Tabalos adında bir Persliye, Kroisos'un hazinesini ve öbür Lydialıları getirme görevini de Paktyas'a vermiştir. Fakat Lydia'lı Paktyas hazineyi ele geçirince, Kyros'un ardından gitmek yerine elindeki ganimetle ücretli askerler tutarak Lydialıları ayaklandırıp diğer kentlerle temasa geçmiştir. Elindeki güçle önce Sardis'teki Tabalos'a saldırıp ablukaya almıştır[28].

[20]Pers Kralı Kyros, Sardis'i Tabalos adında bir Persliye emanet etmiştir. Lydialılar'ın ve onların hazinelerini getirme görevini ise Lydialı Paktyas'a vermiştir. Pers Kralı Kyros, Kroisosu da yanına alarak Akbatama'ya dönmüştür. Bkz. Hdt.I. 153.
[21] Hdt. I. 141. ; Olmstead 1939, 305.
[22] Pers İmparatorluğu'nun toprakları genellikle satraplık (krallığın koruyucusu) adı verilen eyaletlere bölünmüştür. Satrap ise bu eyaletleri yöneten valilere verilen isimdir. Bkz. Khurt 2008, 412.
[23] Tekin 1995,72
[24] Bakır 2017, 2.
[25] Hdt. I. 141.
[26] Hdt. I. 152.
[27] Hdt. I. 153.
[28] Hdt. I. 153.

Kyros ayaklanmaları durdurmak için Pers ordusunun başına Mazares'i atamıştır[29]. Mazares isyanı bastırdıktan sonra, Priene ve Magnesia dahil Menderes Ovasına hakim olmuştur. Fakat Mazares hastalanarak öldüğü için görevi kısa sürmüştür. Ardından Kyros MÖ 546 yılında komutan sıfatıyla Harpagos'u göreve atamıştır[30]. Harpagos ilk olarak İonia üzerine seferlerini artırmış ve Phokaia kentini önündeki sur duvarlarını da aşarak ele geçirmiştir[31]. Phokaia kentinin sur duvarları Tartesos Kralı Arganthonios'un yardımıyla yapılmıştır[32]. Phokaia de gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucunda sistemli sur duvarları ortaya çıkmıştır[33]. Harpagos toprak teraslar sayesinde surları aşmış ve Teos halkı Trakya'ya kaçmıştır[34]. Kyros Küçük Asya'da fethettiği bölgelerde satraplık sistemini kurmuştur. Başkenti Daskyleion (Hisartepe) ve Sardis (Sart) olmak üzere 2 önemli satraplık merkezi oluşturmuştur[35]. Pers Kralı egemenliği altındaki halklardan haraç ve asker talep etmiştir[36].

Kyros'un ardından Pers tahtına MÖ 530 yılında II. Kambyses geçmiştir. Kamyses askeri seferlerini Mısır üzerine çevirmiştir. Mısır Kralı Amasis'in oğlu Psammetikos'u Nil Nehri civarında yenilgiye uğratır[37]. MÖ 525 yılında Mısır'ı İmparatorluk emrine dâhil etmesinden sonra Fenikelilerle birlikte Kartaca'ya ilerlemeyi düşünmüştür. Fakat Fenikeliler'in kendilerine büyük antlarla bağlı olan ve kendilerinden doğmuş bir kente karşı saldırmasının günah olacağını düşünmelerinden ötürü harekete geçmemişler ve böylece Kartaca Pers boyunduruğundan kurtulmuştur[38]. Suriye – Filistin, Mısır, Kilikia, Kıbrıs gibi bölgeler; Pamphylia'da Aspendos, Karia'da Kaunos gibi kentler Persler'e donanma merkez üssü olarak hizmet vermiştir[39].

MÖ 522 yılında Smerdis öncülüğünde gerçekleştirilen Mag ayaklanması ve Kambyses'in halef bırakmadan ölmesi Küçük Asya'daki otorite boşluğundan ötürü isyanları beraberinde getirmiştir. Sardis satrabı Oroites bu durumdan faydalanarak Samos'u zapt etmiştir. Polykrates İonia ve adalar üzerinde egemenlik kurmayı düşünen ilk kişi olarak bilinmektedir. Sardis Satrabı Oroites, elindeki hazineyi Polykrates'e

[29] Hdt. I. 156.
[30] Hdt. I. 161- 162.
[31] Hdt. I. 162.
[32] Hdt. I. 163.
[33] Özyiğit 1995, 1-25.
[34] Teosluların başına da aşağı yukarı aynı şey gelmiştir. Vaktaki Harpagos, toprak teraslar sayesinde surlarını ele geçirdi; hepsi de gemilerine atlayıp Trakya'ya gittiler, orada Abdera kentini kurudular; bu kentin temellerini onlardan önce Klazomenaili Timesios atmıştı; ama Trakyalılar onu kovdukları için yararlanamamıştı; Abdera'da yerleşen Teoslular onu yarı – tanrı katında tutarlar. Bkz: Hdt. I. 168.
[35] Hdt. III. 120- 127.
[36] Wiesehöfer 2005, 69- 140.
[37] Hdt. III. 10.
[38] Hdt. III. 19.
[39] Sarıkaya – Arslan 2017, 81.

vereceğini ve onunda bu hazineyle tüm Yunanistan'ın efendisi olacağını söyleyerek tuzağa düşürür ve öldürtür[40].

MÖ 522 yılında tahta Dareios geçer ve Mag ayaklanması başta olmak üzere Babil'e kadar yayılan tüm isyanları bastırır[41]. Oroites'in giderek güçlenmesi Daskyleion'dan sonra hâkimiyetini Kappadokia'ya kadar genişletmesi Kral Dareios'u rahatsız eder ve gizlice düzenlediği bir komployla Oroites'i ortadan kaldırır[42]. Dareios yaşanan olaylar ve ayaklanmalardan sonra Kyros ve Kambyses'in kurduğu satraplık bölgelerinde yeniden bir düzenleme yapar. Boyunduruğu altına aldığı bölgeleri yirmi eyalete (namos) ayırmış ve ödeyecekleri vergileri belirlemiştir. İonia birinci, Lydia ikinci, Phrygia üçüncü, Kilikia dördüncü, Armenia on üçüncü namos'la ve Moskhoi ile Tibaranoi gibi Karadeniz kıyılarında yerleşmiş bazı Anadolu kavimlerinin meydana getirdiği on dokuzuncu namos'la birlikte bu satraplıklardan altısı Küçük Asya'da bulunmaktadır. İonlar, Asya Manisalıları, Aioller, Karlar, Lykialılar, Milalılar, Pamphylialılar bunların hepsi vergi bakımından bir arada sayılıp, toplamda hazineye 400 talent gümüş ödemişlerdir[43]. Kilikialılar günde bir beyaz atı Pers hazinesine ayırırken, Babil'den ve Asur'un geri kalan yerlerinden bin talent gümüş ve beş yüz iğdiş edilmiş oğlan çocuk vergi olarak verilmiştir[44]. Dareios idari ve askeri reformların ardından krallığın sınırlarını da genişletmeyi hedeflemiştir. MÖ 517 yılında Samos'u almıştır[45]. MÖ 512 yılında Dareios İskit Seferine çıkmıştır. Sefer için hazırlıklar yapılmıştır. Deniz kıyısına yerleştirilen direklerin bir tarafına Asur, diğer tarafına da Yunan harfleriyle savaşa götürdüğü halkların ismini yazdıran Dareios 600 gemi toplamıştır. Gemilerin birbirine bağlanmasıyla oluşan ve iki kıtayı birleştiren Bosphoros (İstanbul Boğazı) üzerinden kurduğu köprüyle askerlerini Avrupa yakasına geçirmiştir[46].

MÖ 511 yılında Dareios, Sardis'ten ayrılıp Susa'ya geçmeden önce Sardis eyalet merkezine kardeşi Artaphernes'i, Daskyleion'a ise Oibares'i atamıştır[47]. Megabazos'un yerine ordunun başına Otanes atanmıştır. Otanes bölge kentlerinden ve adalardan kiminin İskit seferinden kaçmış olduğunu, kiminin de İskit seferinden dönen Pers ordusuna zarar vermek istediğini bahane ederek sefer hazırlıklarına başlamıştır. Bu düşünceyle; Khalkedon'u, Lamponion'u (Kozlu Dağı/ Asar Tepe), Troas'da

[40] Hdt. III. 126.
[41] Hdt. III. 68- 69.
[42] Hdt. III. 123.
[43] Hdt. III. 90.
[44] Hdt. III. 90- 92.
[45] Hdt. III. 139 -140.
[46] Hdt. IV. 87- 88.
[47] Hdt. V.25, VI.33. Olmstead 1948, 151.

Antandros'u (Yarma Tepesi), Lemnos (Limni) ve İmbros (Gökçeada) adalarını almıştır[48].

MÖ 500/499 yılında Miletos Tyranı Aristagoras ve Sardis Satrabı Artaphernes Naksos'a sefer düzenlemiştir. Aristagoras Naksos Seferi'nde yaşanan olumsuzluklar ve savaş masraflarının yükümlülüğü gibi nedenlerden dolayı Miletos üzerindeki mutlak hâkimiyetinin elinden alınmasından korkarak Histiaios'un gizli desteğiyle Ionai ayaklanmasını gerçekleştirmiştir.[49] Bu ayaklanmanın bir diğer sebebi ise; Persler'in İskit Seferi'yle Marmara ve Karadeniz'in batı kıyılarındaki kolonilerle Miletos'un iletişimini kesmesidir. Kolonileriyle olan ticari ilişkilerinde zarar gören Miletos Pers baskılarına karşı gelerek ayaklanmayı gerçekleştirmiştir[50]. Ayrıca Persler'in Batı Anadolu'da kurdukları satraplıklarda bu bölgedeki kentler tarafından hoş karşılanmamıştır[51].Özellikle Persler'in sefer hazırlığına girdiği dönemi fırsat bilerek ayaklanan İonia'lılar Persler'i Küçük Asya'dan atma ideolojisiyle isyanı daha geniş alana yayarak beraberinde Karia, Lykia ve Kıbrıs'ı da ayaklanmaya dahil etmişlerdir[52]. Satraplar ayaklanmaları durduramayınca İmparatorluk merkezinden takviye kuvvetler istemişlerdir. MÖ 499'da Sardis Atinalılar'ın yardımıyla kuşatılmıştır. Sardis aşağı kent ateşe verilerek yakılmış ve Artaphernes (Dareios'un kardeşi) kentin akropolisine sığınmak zorunda kalmıştır. Miletos kentine alınmayan tyran Histaios, Lesboslular'ı ikna ederek onlardan aldığı donanmayla boğazları tutmuş, Karadeniz'den gelen gemilerin ulaşımını engellemiş ve yağmalamıştır. İon kentlerinde de donanma desteği gelmiştir. Miletos 80 gemi, Priene 12 gemi, Myus 3 gemi, Teos 17 gemi, Erythrai 8 gemi, Khios 100 gemi, Phokaia 3 gemi, Lesbos 70 gemi ile donamaya katılmıştır[53]. MÖ 494 yılında Küçük Asya'daki bütün Pers komutanları, satraplar Dareios'un takviye kuvvetleriyle diğer birlikler, Fenike, Mısır, Kıbrıs, Kilikia müttefiklerinden meydana gelen 600 gemilik büyük bir donanma ile Miletos'un karşısındaki Lade Adası'nda (Batmaz Tepeleri) İonia müttefklerini ağır bir yenilgiye uğratarak isyanı bastırmışlardır[54]. Miletos Tyranı Aristagoras ezilen tüm Yunanlar'ın kurtarıcısı olma çabasına girmiş olsa da, ayaklanma bastırılmıştır.

Eyalet yönetiminde iç huzuru bozan ve başkaldıran bu kentler Persler tarafından cezalandırılmamış aksine Artaphernes tarafından temsilcilere Sardis'te toplanma çağrısı

[48] Hdt. V. 26 -28.
[49] Hdt. V. 35. Ehrenberg 1973, 123- 124. İplikçoğlu 2007, 37.
[50] Tekin 1995, 73. Freeman 2003, 179.
[51] Tekin 1995, 73.
[52] Hdt. V. 100- 101. Mansel 1995, 265- 269.
[53] Hdt. VI. 15-16.
[54] Hdt. VI. 6- 17. Roaf 1996, 212.

yapılmıştır ve herhangi bir sorun karşısında ayaklanmayarak savaş çıkarmayacaklarına dair anlaşma yapmıştır[55]. Mali anlamda ve toprak sınırları hakkında iyileştirmeler yapılmış ayrıca Artaphernes elinde bulunan arazi planını kullanarak her bir kentin topraklarını tek tek ölçüp, tarım arazisine göre kent başına düşen phoros miktarını belirlemiştir[56]. Yalnızca Miletos halkının bu isyanlar sonucunda bir kısmının başkent Susa'ya sürgüne gönderildiği, bir kısmının da öldürüldüğü söylenmektedir[57]. Ayrıca Herodotos'tan edindiğimiz bilgilere göre Persler İonia ayaklanmasını bastırdıktan sonra Miletos'a ceza vermek amacıyla Didyma'daki kutsal yapıları ve oraklı içinde barındıran tapınağı da ateşe vermiştir[58]. Didyma Apollon Tapınağı'ndaki hediyelerde Persler tarafından yağmalanarak Susa'ya götürülmüştür. Susa'da yapılan kazılarda Apollon Tapınağına adanmış Ion karakterde yazılı bronz heykel ve bu tapınağa ait çeşitli eşyalar bulunmuştur[59].

Persler İonia isyanı ve ardından gelen Lade Deniz Savaşı'nın ardından Yunanistan'a yapacağı seferleri hızlandırmıştır. Çünkü Sardis'in yakılıp yıkılmasında ayaklanmaya destek olan Atina ve Eretria Dareios'a göre köleleştirilip cezalarını çekmesini düşünmüştür. Dareios ayaklanmaya destek veren Atina'ya öylesine öfkelenmiştir ki, masaya her oturuşunda hizmetçisine üç kez , "Efendimiz Atinalılar'ı unutmayınız" diyerek seslenmesini emretmiştir[60].

İonia ayaklanmasının bastırılmasından iki yıl sonra MÖ 492 yılında Mardonios komutasındaki Pers ordusu Trakya'ya sefere çıkarak bölgedeki Pers egemenliğini güçlendirmiştir. İonia ayaklamasını destekleyen Yunan Kent Devletleri Persler açısından oldukça tehlike oluşturmuştur. Datis ve Artaphernes komutasındaki Pers donanması, Sardis'in yakılıp yıkılmasından dolayı Yunan Kent Devletlerine ceza vermek için yola çıkmıştır. Herodotos, Persler'in Yunan Kent Devletleri üzerine yürüyüşüyle ilgili pasajında şu cümlelere yer vermiştir : "*Bu kentler (Eretria ve Atina) seferin bahanesiydi. Pers yüksek komutanlığının asıl amacı, olabildiği kadar çok Yunan kenti almaktı. Kendilerine el kaldırmamış olan Thasos'u donanmayla alıp halkını köle*

[55] Hdt.VI . 42, Balcer 1995, 193 .
[56] Hdt. VI. 42 .
[57] Hdt. VI. 18.25. Balcer 1984, 244- 249. Tekin 1995, 74 .
[58] Hdt. VI.18, Kılıç 2011,49-50. Herodotos, Miletos'un Persler tarafından işgal edilmesini şu şekilde anlatmaktadır: "Deniz de İonialıları yenen Persler, Miletos'u denizden ve karadan kuşatmaya almışlardır. Duvarlarının altındaki toprağı kazmışlar, her çeşit makinalar kullanmışladı; böylece Aristagoras'ın başlattığı ayaklanmasının altıncı yılında (Aristagoras'ın çıkarttığı ayaklanma MÖ 494'dedir) kenti alıp dipten doruğa yıkmışlar ve halkı köleleştirmişlerdir. Bu felakate oraklin Miletoslular için söylediğini doğrulamış oluyordu. Argoslular kentlerinin kuruluşları için Delphoi'ye danışmışlar ve Orakl cevabı şöyle olmuştur. "O zaman Miletos, ey belalar işçisi, o zaman birçok kişileri için zengin bir şölen, parlak bir ganimet olacaksın, kadınların ele geçecek uzun saçlıların ayaklarını yıkayacaklar ve Didyma, bizim tapınağımız yabancı efendilerin malı olacak". Bkz. Hdt. VI. 18-19 .
[59] Dandamaev 1989, 166.
[60] Hdt .V.105 .

yapmaları, kara ordusuyla da daha önce köleleştirilmiş olan uluslara Makedonyalıları da katmaları bundandır; zira Makedonya'dan beri yandaki tüm uluslar zaten boyunduruk altındaydılar[61]".

MÖ 491 yılında Thasos ayaklanmak için hazırlıklara başlamıştır. Thasos'un oldukça zengin altın yatakları olup, savaş gemileri yapmış olmalarına rağmen I. Dareios'un emrine uyarak kalelerini yıkıp gemilerini Abdera'ya getirmiştir[62]. Thesselia Bölgesi haricinde Kuzey Ege Pers kontrolüne geçmiştir[63].

MÖ 490 yılında Pers ordusu ve donanması Datis ve Artaphernes komutasında hareket ederek Kilikia'dan ayrılmıştır. Buradan ayrılan ordu Eretria'yı ele geçirmiş ve Atina'dan sürülen tyran Hippias tarafından Marathon'a getirilmiştir[64]. Bu durum karşısında Atina, Sparta'dan yardım istemiş; fakat Spartalılar yardım taleplerine karşılık vermemiştir[65]. Marathon Savaşı'nda Pers Kralı I. Dareios yenilmiştir. Persler'in Yunanistan yenilgisini fırsata çevirmek isteyen Mısır'da ayaklanmak için hazırlıklara başlamıştır. MÖ 486 yılında Dareios'un ölmesiyle tahta oğlu Kserkses geçmiştir[66].

MÖ 481 yılında Themistokles 180 gemiden oluşan bir donanma meydana getirmiştir ve bu donanma Atina'ya büyük bir güç sağlamıştır[67]. Aynı zamanda Sparta'nın başında bulunduğu Peloponnesos Birliği'de Atina donanmasıyla birleşerek Hellen Birliğini oluşturmuştur. Bu birliğin amacı Pers istalasına direnerek Hellenler'i özgürlüğüne kavuşturmaktır[68]. Hellen Birliğine İonialı adada ve karada oturanları kabul edip etmeme konusunda bir ayrıma düşselerde Samos'ta düzenlenen toplantı sonucunda İonialı karada oturanları birliğe almama kararına varmışlardır[69]. MÖ 480 yılında Salamis önlerinde meydana gelen deniz savaşında Persler yenilmiştir. Ayn yıl Kserkses yenilginin ardından Yunanlara karşı yapılacak olan seferleri kontrol etmesi için damadı Mardonios'u göreve getirerek kendisi Küçük Asya'ya dönmüştür. MÖ 479 yılında, Plataia ile Mykale (Samsun Dağı) yenilgisi ve ardından gelen Thrakia'daki Doriskos, Eion ve Sestos karargâh üslerinin yitirilmesiyle Batı Anadolu kıyı kentlerinde, özellikle Thrakia, Bosphoros ve Hellespontos'ta Pers hâkimiyetinin giderek zayıflamasına neden olmuştur[70].

---

[61] Hdt. VI. 44.
[62] Hdt. VII. 46-47.
[63] Burn 1984, 222-223.
[64] Hdt. VI. 94-118.
[65] Burn'un görüşüne göre Sparta'nın, Atina'nın yardım çağrısına cevap verdiği; fakat gönderdiği güçlerin ancak birkaç gün sonra bölgeye ulaşmış olabilme ihtimaline inanmaktadır. Bkz. Burn 1984, 257.
[66] Hdt. VII. 2-5.
[67] Hdt. VII. 144 .
[68] Hdt. VII . 123 .
[69] Hdt. IX. 106 .
[70] Sarıkaya – Arslan 2017, 86 .

Hellen Birliği ünlü devlet adamı Aristeides önderliğinde MÖ. 478/77 yılında Atina adına saldırı ve savunma ittifakı niteliğinde kurulmuştur. Bu siyasi birliğin merkezi Panionion festivallerinin kutlandığı Apollon'un kutsal adası olan Delos Adası'dır. Birlik daha sonra kurulduğu yer olan adanın da ismini alarak *Attika- Delos Deniz Birliği* adıyla anılmıştır[71]. Atina bütün gemi filosuna sahip olan aynı zamanda birliklerden toplanan vergilerden oluşan hazinenin de başında yer almaktaydı. Bu tür sebeplerden ötürü birlik zamanla deniz imparatorluğu haline gelmiş, yardımlaşma ve dayanışmaya dayalı birlik olmaktan çıkmış ve Atina'ya hizmet etmeye yönelmiştir. Hellas'da ve Batı Anadolu sahillerinde yaşayan Hellenler Attika-Delos Deniz Birliği içinde Persler'e karşı mücadele girişiminde bulunmuş olsalarda, bu birlik Atina'nın izlediği despot politikalardan dolayı ve ağırlaşan vergilerden ötürü[72] MÖ 404 yılında tamamen ortadan kalkacaktır[73]. Birliğe vergi ödeyen İon kentleri ve ödedikleri miktarlar şöyledir:

Ticari anlamda önemli bir kent olan Erythrai çift sıra kürekli gemilerin de mucidi olarak bilinmektedir. Bu gemiler köle ticaretinde de kullanılmıştır[74]. Kent tarıma elverişli topraklara sahiptir. Ruschenbusch'un makalesinden edindiğimiz bilgilere göre Attika-Delos Deniz Birliğinde vergilerin belirlenmesinde liman gelirleri, işlenebilir tarım arazileri de ölçüt olmuştur[75]. MÖ 453 yılında Erythrai Atina'ya isyan ettiği bilinmektedir. Fakat Atina ayaklanmayı bastırmış ve vergisini "Erythrai Bouteia" olarak belirlemiştir[76]. Erythrai 6 talent vergi ödemektedir. Klazomenai kenti hinterlandsız ve çok sınırlı araziye sahip bir kent olmasına rağmen vergi listelerinden zengin bir kent olduğunu anlayabiliriz[77]. Attika Delos-Deniz Birliğine Miletos 10, Teos 6, Ephesos 7 talent vergi ödemektedir[78].

Deniz Birliği'nin donanması ilk olarak Trakya kıyılarını Persler'den temizlemiştir[79]. Diğer bir hedef ise Boğazlar ve Bizantiyon'dur. Burayı ele geçiren birlik Kuzey Karadeniz Bölgesi'nden Atina'ya ithal edilen hububat için önemli olan boğaz yolunu tutmuş olacaktır. Atina'nın her geçen gün güçlenmesi şehri idare eden

[71] Rostovtzeff 1941, 296 .
[72] Attika-Delos Deniz Birliğine ödenen vergiler belirlenmesindeki usul tartışma konusudur. Ruschenbusch makalesinde, adalara ait istatiksel verileri içeren arşiv bilgilerini kullanarak, bunlardaki oransal tutarlara dayanarak söz konusu verilerin MÖ. 5. ve 4. yy'lardaki durumlarıyla paralellik kurmuş ve bunlardan o dönemdeki nüfus ve vatandaş sayılarının ortaya koyulacağını düşünerek bazı formüller geliştirmiştir. Yaşamını tarımla sürdüren polislerde 1 talentlik tributumun (vergi miktarı) 800 kişilik bir vatandaş sayısına karşılık geldiğini söylemektedir. Bkz. Ruschenbusch 1983, 154.
[73] Boyana 2007, 42 .
[74] Magie 1950, 46.
[75] Ruschenbusch 1983, 125 .
[76] Meritt vd.1950, 252- 254 .
[77] Meritt vd. 1950, 203 .
[78] Balcer 1991, 64. Balcer 1995, 195-196.
[79] Mansel 1999, 300 .

Temistokles'i de harekete geçirmiş ve kendi ülkesine rakip olarak gördüğü Sparta'ya karşı bile savaş açmayı düşünmeye sevk etmiştir. Fakat MÖ 471 yılında Temistokles'in Sparta ve Atina'daki kendisine düşmanlık besleyen gruplar tarafından öne atılan Perslerle yaptığı gizli ilişkiler meselesi, Temistokles'in Atina'daki siyasetine son vermiştir. Vatan hainliği ile suçlanarak ölüme mahkûm edilmek istenen Temistokles Argos'a ardından Makedonya üzerinden Anadolu'ya geçerek Persler'e sığınmıştır. MÖ 465 yılında Pers Krallığı büyük taht kavgaları ile mücadele etmekteydi. Kral Kserkses'in suikast sonucu öldürülmesiyle başa I. Artakserkses geçmiştir.

I. Artakserkses Yunanistan ile mücadeleye ara vererek daha çok Anadolu ile ilgilenmiştir. MÖ 464 yılında Temistokles'den sonrada Atina'da Miltiades'in oğlu Kimon önemli rol oynamıştır. Anadolu'nun güneybatı kıyılarına geçerek Karia ve Likya şehirlerini Delos Deniz Birliğine dahil etmiştir. Pamphilia'ya ulaşan Pers donanmasını bozguna uğratmıştır. Ayrıca Kimon Anadolu'nun güneyindeki Pers gücünü de kırmaya başlamıştır. Persler yalnızca Fenike, Suriye, Filistin ve Msır'daki üslerini koruyabilmişlerdir[80].

Atina daha çok ekonomik ve ticari nedelerden ötürü Perslerle savaşmıştır. Bu sebepten ötürü Yunanlar'ın ürettikleri şarap, zeytinyağı gibi çeşitli mallar ve sanat eserleri Karadeniz'de Yunan tüccarlar tarafından toplanıp doğu mallarıyla değiş tokuş edilememiştir. Fenikeliler'i kendisine büyük rakip olarak gören Atinalılar Perslerle birlikte Fenikeliler'i de Ege'den çıkarmıştır. Buğday ihtiyacının büyük bir kısımını Mısır'dan sağlayan Attika içinde bu bölgenin Fenike ve Persler'in eline geçmesi büyük bir tehlikeydi ki Fenikeliler zaten Mısır ve Batı Akdeniz ülkeleriyle yapılan ticareti elinde tutuyordu. Bu sebeplerden ötürü Atinalılar'ın Mısır ve Kıbrıs'a karşı taaruza geçtiği bilinmektedir. Atinalılar Persler'e karşı kazandıkları zaferlerden sonra Msır'daki satraplık merkezi olan Memfis'i kuşatmışlarıdır. Fakat Persli Megabizos'un idaresindeki büyük bir ordu Memfis'i kuşatmadan kurtararak Atinalıları geri püskürtmüştür. Pers donanmasının Ege Denizine girmesinden çekinen Atinalılar Delos Deniz Birliği için toplanan hazineyi Atina'ya nakletmişlerdir[81].

MÖ 450 yılında Yunanlar Mısır'ı zapetmek için iki grup ordu görevlendirmiştir. Kimon komutasındaki donanma Kıbrıs'a giderken, diğer ordu ise Mısır'daki isyanları canlandıracaktır. Fakat Mısır seferinden sonra Kimon'un hastalanarak ölmesinden sonra Atina'da görevi Perikles üstlenmiştir. Bir yandan Mısır, diğer yandan Sparta ile mücadelenin Atina'yı yıpratacağını düşünen Perikles bu zamana kadar izlenen siyasi

[80] Mansel 1999, 302 .
[81] Mansel 1999, 306 .

politikayı değiştirmiştir ve Kallias isimli bir diplomatı Susa'ya göndererek Perslerle barış müzakeresi yapmıştr. MÖ 449/48 yılının ilkbaharında yapılan bu görüşmeler "Kallias Barışı" olarak anılmaktadır[82]. Barışın hükümlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Atina Kıbrıs ve Mısır'dan kesin olarak vazgeçmiştir. Fakat bu vazgeçişe rağmen deniz birliğinin esas amacını, yani İonai'nın bağımsızlığının Persler tarafından resmen tanınmasını sağlamıştır.

2. Khelidoniz Adaları ile Phaselis kenti Persler ve Atinalılar arasında sınır olarak kabul edilmiştir.

3. Pers Kralı donanmasını kuzeyde İstanbul Boğazı ile güneyde Likya'nın doğu kıyıları önündeki Helidon Adaları (Beşadalar) arasındaki hattan ileri geçirmeyeceğini, kara ordusunu ise Anadolu'nun batı kıyılarından 3 günlük mesafede bulundurmayacağını taahhüt etmiştir[83].

Pers – Yunan savaşları bu barış ile ortak mütareke uyarınca kısa bir süreliğine durmuştur. Persler İonia'daki egemenliğinden vazgeçmiştir. Pers harpleri nedeniyle oldukça gerileyen İonia ticareti Kallias Barışı'ndan sonra yeniden canlanmıştır. Fakat bu durumdan en çok faydalanan ve ticaretin büyük bir kısmını kendine çeken Atina olmuştur. Kallias Barışı ile Attika Delos Deniz Birliği Daskyleion ve Sardis satraplılarının Krala yıllık ödemeleri gereken phorosa'da engel olmuştur. MÖ 413 yılında Atina'nın Syrakousai'da uğradıkları yenilgiyi Daskyleion satrabı Pharnabazos ve Sardis Satrabı Tissaphernes fırsata çevirmiştir. Attika Delos Deniz Birliği'nden ayrılmak isteyen Küçük Asya kentlerini teşvik ederek, Spartalılar'a asker, para ve donanma yardımında bulunarak Atina'ya karşı desteklenmiştir. Tissaphernes ne Atina'nın ne de Sparta'nın tek taraflı kara ve deniz üstünlüğünü ele geçirmesine fırsat vermeyecek bir politika izlemiştir ve Yunanlar'ı elinden geldiğince birbiri ile kırdırıp askeri bakımdan zayıflatarak kolayca yenebilecek duruma düşürmeyi planlamıştır. Pers Kralı II. Dareios (MÖ 424 – 404) Kallias Antlaşmasına bağlı kalmayarak satrapları Tissaphernes ve Pharnabazos'a Anadolu'daki kent devletlerinden vergi almayı emretmiştir. Tissaphernes ile temasa geçen Spartalılar kendilerine yardım edildiği takdirde Anadolu'nun Batı kıyılarındaki düşman şehirlerinin Pers egemenliği altına girmesine razı olacaklarını bildirmiştir. Spartalılar bu politika doğrultusunda Perslerle bir anlaşma yaparak donanmayla İonia'ya geçerek Sakız, Midilli ve Miletos'u Attika – Delos Deniz Birliğin'den çıkarmıştır. Atina'nın bu şehirler üzerinde kurduğu hegemonya ve aldığı vergiler, son zamanlarda bu vergilerin ihracat ve ithalat malları

[82] Tekin 1995, 81 .
[83] Mansel 1999, 306 .

değerinin %5 oranında bir çeşit gümrük vergisi şekline sokulmasına rağmen müttefikler arasında büyük bir hoşnutsuzluk doğmuştur. Pers ordusunun İonia'ya girmesi, Sparta'nın bu işgali resmen tanıması Attika Delos Deniz Birliği'nin ortadan kalkmasına yol açmıştır. Yalnızca Sisam Adası bu birliğe sadık kalmış ve ileride Atina donanmasının üssü haline gelmiştir[84].

Atina bu süreçte yani birliğin dağılmasıyla hem Persler, hem Spartalılar hem de eski müttefiklerine karşı düşmanlıklarını sürdürmüştür. Pers Kralı II. Dareios MÖ 408 yılında Susa'da Sparta heyetiyle yaptığı görüşmeler sonucunda küçük oğlu genç Kyros'u yüksek yetkilerle donatarak 500 talentlik bir hazineyle Küçük Asya'ya göndermiştir. Kyros Pers ordusunun başkomutanlığına atanmıştır. II. Dareios'un küçük oğlu Kyros'u Küçük Asyaya göndermesinin sebebi Atina'daki ulusal duyguların kaynaşmaya başladığı ve doğudaki durumu Atina aleyhine döndürmekti. Perslerle Spartalılar ortak olarak Ege'nin kuzey ve kuzey doğu bölgelerini ele geçirerek Atina'nın Marmara ve Karadeniz ile bağlantısını kesmek için uğraşmışlardır[85].

MÖ 404 yılında II. Dareios'un ölümünün ardından tahta büyük oğlu II. Artakserkses geçmiştir. Fakat II. Artakserkses ve küçük kardeşi Kyros'un arasında yaşanan taht kavgaları MÖ 401 yılında Kunaksa Muharebesinde Kyros'un yenigisi ve ölümü ile sonuçlanmıştır. Genç Kyros Anadolu'nun birçok bölgesinden paralı askerler toplayarak II. Artakserkses'e savaş açmaya çalışsa da bu olay büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır[86]. MÖ 396 yılında Pers Kralı II. Artakserkses'in Fenikelilerden oluşan bir donanmayla sefere çıkacağını haber alan Spartalılar söz konusu hazırlığın kendilerine yapıldığı kanatine varmışlardır. Sparta Kralı Agesilaous'un büyük bir donanmayla İonia'ya göndererek, Sardis ve Daskyleion eyalet merkezlerine zarar vermiştir. Fakat bu saldırılar Pers ordusunun gücünü zayıflatacak düzeyde olmamıştır. MÖ 394 yılında Daskyleion Satrabı Pharnabazos ile Atinalı Konon komutasındaki Pers donanması Spartalıları Knidos Adası'nda büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Spartalılar aldıkları yenilgi sonucunda kent devletleri üzerindeki etkisini kaybetmeye başlamıştır. Pers Satrabı Pharnabazos kentlere garnizon yerleştirmeyip özerkliklerini koruyacağına dair sözler söylemesinden ötürü Küçük Asya'daki kentlerin ilgisini ve sempatisini kazanmıştır[87].

Atinalı Konon, Daskyleion satrabı Pharnabozos'a Spartalılardan en iyi şekilde öç almanın yolunu Pire surlarının inşa edilmesi ve Atinalılarla dostça ilişkilerden

[84] Mansel 1999, 332- 333 .
[85] Mansel 1999, 336 .
[86] Ksenophon Anabasis I.VIII.
[87] Ksenophon, Hellenika 4.8.2

geçeceğini söylemiştir. Pharnabozos bu sözleri dikkate alarak Atinalı Konon'a yardım etmiş ve yüklü miktarda para temin ederek Atina'daki yıkılan surları inşa etmesi için göndermiştir. Böylelikle Konon hem şehrin surlarını onarmış hem de kıyı kentlerindeki Sparta yandaşlığını azaltmaya çalışmıştır. Böylelikle Sparta'nın Yunanistan'daki gücü zayıflamaya başlamıştır. Spartalılar ise bu süreçte vakit kaybetmeyerek Sardis Satrabının sempatisini kazanmaya başlamıştır. Böylelikle hem Atina, hem Sparta satraplardan aldıkları desteklerle Batı Anadolu kıyı kentlerinde savaşmayı sürdürmüşlerdir. MÖ 386 yılında "Antalkidas" yada bir diğer adıyla "Kral Barışı" imzalanmıştır[88]. İmzalanan barışın maddeleri gereği Asya'daki Yunan olmayan kentlerle adalardan Klazomenai ile Kıbrıs'ın Pers Kralı II. Artakserkses'e bağlı olması kararı alınmıştır. Sadece Lemnos, Imbros gibi adalardan Atina kontrolünde kalması yönünde anlaşılmıştır. Bu adalar öteden beri Atina himayesinde bulunmaktaydı. Böylelikle anlaşma sonucunda yaklaşık olarak MÖ 479-478 yıllarında Küçük Asya kıyı kentleri tekrardan Pers hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır.

MÖ 378 yılında Atina'da ikinci deniz birliği kurulmuştur. İlk kurulan Attika Delos Deniz Birliğinden tecrübeli olan Atina ikinci sefer kurulan birlik içinde daha demokratik olma çabasına girmiştir[89]. Bu birlik Perslerden ziyada Spartalılarla mücedele etmiştir. Bu sebepten dolayı Atina, birliğe üye olacak kentleri belirlerken Pers Kralı ile araları iyi olan kentleri seçmiştir. MÖ 373 yılında birliğin gücü azalmaya başlayınca Khios, Byzantion ve Rhodos birlikten ayrılma kararı almışlardır[90]. İkinci Attika-Delos Deniz Birliğine Makedonya Kralı II. Philippos son vermiştir.

MÖ 404 yıllarında başlayan ve 366 yılına kadar devam eden taht kavgaları ve iç karışıklıklar imparatorluğu idari ve askeri açıdan zor durumda bırakmıştır. Merkez denetim ve kontrolün sekteye uğraması Pers İmparatorluğuna bağlı satraplıkları da isyana sürüklemiştir. Satrap isyanlarının başlaması Persler'in Yunan kentlerine ortak sefer düzenleme ve strateji geliştirme politikasını engellediği gibi İmparatorluğun ilerlemesini de durdurmuştur. MÖ 367-360 yıllarında satraplar kendi aralarında koalisyonlar oluşturarak ayaklanma başlatmıştır. Satrapların idaresindeki eyalet bölgesi dışında kraldan geniş yetki ve mevki edinme hırsı kendi aralarındaki rekabeti hızlandıran bir faktördür[91].

MÖ 366 yılında Lydia satrabı Autophradates kral adına Daskyleion satrabı Ariobarzanes'e savaş açmıştır. Lydia Satrabı Autophradates Karia dynatesi

[88] Ksenophon, Hellenika 5.1.31
[89] Olmstead 1948, 403.
[90] Olmstead 1948, 404-405 .
[91] Miller 1997,104. Bakır 1995, 269-285 .

Maussillos'dan donanma desteği almıştır. Sonunda Daskyleion Satrabı Autophradates Assos'ta kuşatılmıştır. Fakat Daskyleion Satrabı'da aldığı destek kuvvetlerle kuşatmadan kurtulmuştur. Daha sonra II. Artakserkses yolladığı takviye kuvvetlerle isyanları bastıramasa da MÖ 363-362 yılında Daskyleion Satrabı Ariobarzanes'in sonu Susa'da öldürülmek olmuştur. Satraplar arasındaki isyan ve rekabetteki başka bir örneği ise Sparta Kralı ve Pharnabazos arasında geçen bir diyologda görmekteyiz. Pharnabazos sözlerinde; " *Şayet Kral başka bir strateg gönderir ve beni onun emrine verirse, dostunuz ve müttefikiniz olacağım, kararım budur. Fakat komutayı bana verirse şeref duygusu da bence böyle emreder biliniz ki sizinle bütün gücümle savaşacağım*", der[92].

MÖ 359-358 yıllarında II. Artakserkses 'in ölümünün ardından oğulları arasında taht kavgaları boy göstermiştir. Fakat III. Artakserkses galip gelerek tahta geçmiştir. Elbette isyanlar ardı ardına gelmiştir ve bu dönemde de Mısır, Babil, Fenike gibi kent devletleri isyan etmiştir. MÖ 367 yılında başlayarak tahminen MÖ 354-353 yıllarında yaşanan satrap isyanları Persler'i oldukça zor durumda bırakmıştır. Bu durum karşısında eyalet bölgeleri savunmasız kalmış Hellespontos, Lydia ve İonia Bölgeleri saldırıya açık hale gelmiştir. Elbetteki bu durum güçlenen Makedonya Kralı II. Philippos için iyi bir fırsat olmuştur. Makedonya Kralı'nın Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi'ndeki hâkimiyeti ele geçirmesi Persler'in Küçük Asya'daki güç dengesini bozmuştur. MÖ 338 yılında III. Artakserkses'in öldürülmesinden sonra tahta en küçük oğlu IV. Artakserkses geçmiştir. MÖ 335 yılında kendisine yaklaşan Makedonya Birliğine karşılık yönünü Hellespontos'a çevirmiştir. Küçük Asya'daki tüm satraplar harekete geçerek Makedon ordusunun bir süreliğine de olsa geri çekilmesini sağlasa da MÖ 333 yılında Issos'taki İskender komutasındaki tam donanımlı Makedon ordusu Persler'i yenmiş ve hâkimiyetine son vermiştir.

3. PERS DÖNEMİNDE İMAR FAALİYETLERİ ve KENT PLANCILIĞI

Persler'in Lydia'yı işgal etmesi ve İonia ayaklanması sonucunda meydana gelen yıkımlar özellikle Miletos antik kentinde net bir şekilde gözlemlenmektedir. (Lev. II, Res.3). Miletos antik kentinin erken dönemde yerleşim alanı Athena Tapınağı'nın çevresidir[93]. Özellikle Kalkolitik ve Tunç Çağı'na[94] ait buluntular daha çok Kalabaktepe civarında tespit edilmiştir[95]. (Lev. II, Res. 4) Arkaik Çağ'da önemli olan bu kent

[92] Ksenophon Hellenika 4.1
[93] Greaves 2000, 57- 72.
[94] Tunç çağına atfedilen yapı evreleri bkz: Weickert 1959, 60; Mee 1978, 121- 156; Wycherley 1993, 33-40.
[95] Akurgal 2000, 356.

Hippodamos'un geliştirdiği[96] ızgara planlı sistemde yeniden kurulmuştur. Hippodamos'un "ızgara plan sisteminin" bulucusu olduğu konusu da tartışmaya açıktır. Knell Miletos'un yeniden planlanması sırasında Hippodamos'un genç bir delikanlı olduğunu ve anavatanında usta olmak için uzun yıllar kendisini geliştirdiği düşüncesini savunmaktadır[97]. Fakat son dönemlerde Bochum Ruhr Üniversitesi tarafından desteklenen ve von Graeve yönetiminde gerçekleştirilen Miletos kazılarında çoğunlukla Arkaik Dönem kent plancılığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu sebeple çalışmalar çoğunlukla Kalabaktepe'nin güney yamacında gerçekleşmiştir[98].

Miletos kent planının restitüsyonunu yansıtan denemeler, daha sonra yapılan çalışmalarda bazı hatalar içerdiğini göstermektedir[99]. Miletos'un kent planının kesin biçimde ortaya çıkması geniş alanda uygulanan jeofizik çalışmalar neticesinde anlaşılmıştır[100].

Jeofizik ölçüm sonuçlarının yalnızca yapısal alanlarla ilgili bilgi veriyor olması, Miletos'un kronolojik anlamda kentsel gelişimiyle ilgili çelişkileri yanıtlayamamıştır[101]. Araştırmalar Arkaik Dönem'de Miletos'ta bir cadde sisteminin inşa edildiğini göstermektedir[102]. Yalnızca sistematik araştırmaların eksikliği nedeniyle bu cadde sisteminin hangi sıklıkla iskan edildiği ya da nasıl bir ölçek dahilinde tasarlandığı soruları hala yanıtsızdır. Arkaik Dönem de Miletos'un kent yerleşim düzeni hala daha açıklağa kavuşmamıştır. MÖ 499 yılında Persler tarafından tahrip edilen Miletos kentindeki evlerin nasıl göründüğüne dair somut delil de henüz mevcut değildir[103]. MÖ 494 sonrasından yeniden kurulan Miletos antik kentininin Klasik Dönem'e ait verileri

[96] Hippodamos Miletos haricinde MÖ 444'te bugünkü Taranto Körfezi'ndeki Thourioi kentini de aynı sistemle inşaa etmiştir. Bkz: Castagnoli 1971, 301-307. Düzgün caddeli sokaklara sahip bu kent planının asıl öncüsünün Hippodamos olmadığı bilinmektedir. Ninive ve Babil gibi kentlerde bu plan sistemi daha önceden uygulanmıştır. Smyrna'da MÖ 7. - 6. yüzyılda bu sisteme göre kurulmuştur, yalnızca Hippodamos bu planı sisteme okup geliştirmiştir. Bkz: Akurgal 2000, 356-358

[97] Knell 1980, 245 ; W. Hoepfner, MÖ 479 yılında Hippodamos'un Miletos'ta sokak ve caddelerden oluşan ve merkezinde açık bir alan bulunan sistemli bir kent kurduğundan bahsetmektedir. Hoepfner " MÖ 478'de Strategos Aristides Yunan kent birliğini düzenlemek üzere Atina'dan Miletos'a geldiği zaman kentin yeni planını görüp heycanlanmış Pire için yeni bir plan hazırlasın diye mimar Hippodamos'u Atina'ya davet etmiştir". Bu bilgiden yola çıkarak Hippodamos'un planladığı ilk kentin Miletos olma olasılığı akla yatkın gelmektedir. Bkz: Hoepfner 1996, 158; Hoepfner ve Schwander 1994, 2-9.Lambrinoudakis 1986, 26. Izgara planlı kentlerin ilk örneklerinin görülmeye başladığı Mısır için Bkz: Lampl 1968, 30; Gates 2003, 100; Heimberg 1983, 283. Küçük Asia'daki ızgara planlı kent sistemi ilk kez Doğu Anadolu'ki Zernaki Tepe'deki Urartu yerleşiminde görülmüştür. Bkz. Çilingiroğlu 1997, 82 – 83.

[98] Berns 2015, 311.

[99] Wiegand Miletos'un kent planında daha çok ana aksları araştırmıştır. Bkz. Wiegand 1901, 193- 194.

[100] Jeofizik çalışmalar sırasında Güney Agora'nın doğusunda büyük bir Bazalika yapısının olduğu anlaşılmıştır. Bkz. Berns 2015, 319 res. 3. Ayrıca Bkz. Graeve 2006, 353.

[101] Berns 2015, 319.

[102] Herda 2005, 278- 285. Weber 2007, 327- 362.

[103] Berns 2015, 320.

oldukça sınırlı sayıdadır. Somut arkelojik veriler ise, Hellenistik Çağ'a ait şehircilik gelişimiyle ilgilidir[104].

MÖ 5. yüzyılda Klazomenai kentinde ise İonia ayaklanmasının ardından siyasi çekişme içinde kalan ve iki farklı (Atina'yı destekleyen Demokratlar ve Sparta'yı destekleyen Oligarkhar) grubu barındıran kent, Persler tarafından tahrip edilmiştir. Ve bu sebeplerden ötürü kent halkı Karantina Adasına yerleşmek zorunda kalmıştır[105]. MÖ 5. yüzyılın sonunda tekrardan anakaraya dönen Klazomeai halkı Khyton[106] arazisindeki ızgara planlı yerleşimi oluşturmuştur. Atina ve Sparta arasında ikili görüşlerin yaşanmış olması Klazomenai halkının ada ve anakara arasında gelgit yaşamasına sebep olmuştur[107].

Klazomenai yerleşimi, dönemin idari ve siyasi karışıklıklarının bir ürünü olmuştur. İonia kentlerini kökten etkileyen ve eski kentlerin zaman içinde özlerini yitirmesine neden olan Pers istilaları ve onu takip eden Pers Satraplarının baskıcı yönetimi, Hippodamos'un ön gördüğü yeni kent modelinin önünü açmış ve daha önceki kolonilerde uygulanabilen ızgara planının gelişmiş bir modelinin İonai'daki ana kentlerde de uygulanabilmesini sağlamıştır[108].

Diğer bir antik kent ise Smyrna'dır. Smyrna MÖ 8. yüzyılın sonlarında büyük bir depremle hasar almıştır[109]. Kentte MÖ 619- 560 yılları arasında Lydia Kralı Alyattes'in tahribine kadar geçen süre de yeniden planlama çalışmaları devam etmiştir. E. Akurgal Smyrna antik kentinin bir bölümünün ızgara biçimli kent planı şeklinde tasarlandığını fakat satranç tahtası biçimli geometrik bir düzende olmadığını bildirmektedir[110]. Smyrna antik kenti Arkaik dönem yerleşimi içinde sivil ve kamusal yapılarıyla Hippodamos'un ideal kentine yakın bir görünüm sergilediği idda edilmektedir[111]. MÖ 6. yüzyılın ortalarında Smyrna antik kentinde de, özellikle MÖ 545 tarihinde Athena Tapınağı'nın terkedilmiş olması Eski İzmir'in önemini yitirdiğini göstermektedir. MÖ 5. yüzyıl boyunca zengin bir yerleşimin yer aldığı Smyrna antik kenti, MÖ 5. yüzyılın sonunda özellikle MÖ 4. yüzyıl boyunca yoğun bir şekilde iskân edilmiştir. Ortalarında büyük avlular olan biri 6, biri 8 ve diğeri 16 odalı olmak üzere üç

[104] Niewöhner 2016, 18.
[105] Güngör 2004, 122. Tanrıver 1989, 43.
[106] Khyton kelimesi "yığma toprak tepe" anlamına gelmektedir. Bkz: Bean 1967, 131. Özbay 2004, 133.
[107] Özbay 2004, 137.
[108] Özbay 2015, 25.
[109] Akurgal 1997,41-42.
[110] Akurgal 1997, 40.
[111] Özbay 2015, 15. Özbay ; "Sürekli olarak kesintiye uğramadan devamlı olarak yerleşm gören kentler (Atina ve Roma gibi) hiçbir zaman düzenli bir kent planına sahip olmamıştır", görüşünü savunmaktadır. Özbay 2015, 15.

ev gün yüzüne çıkarılmıştır. Anadolu'da MÖ 4. yüzyılda Pers etkisinin gücünü yitirmesi Ion kentlerinin büyümesini hızlandırmıştır[112].

İonia'daki diğer önemli bir merkez ise Priene'dir[113]. Eski Priene kenti, Pers istilasından büyük zararlar görmüştür[114]. MÖ 350 dolaylarında limanların alüvyonlarla dolması Priene halkının yaşamını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu olumsuzluklar sonucu Priene halkı Mykale Dağı'nın eteklerinde teraslar halinde yeni yerleşim yerlerini kurmuşlardır[115]. Kent planlamacılığında araziye hakim olma ve kentsel peyzaj yaratacak bir biçimde, manzaraya hakim, birbirini engellemeyecek konut alanları inşa etme düşüncesi hakimdir. Priene, düzenli kent planına sahiptir[116]. Kamu ve kent alanları olmak üzere iki alana yayılmış olan kentin kamu yapıları arazinin en elverişli alanı düzlüklere kurulmuştur ve kentin ağırlık merkezini oluşturmaktadır[117].

Teos antik kentinde 2010 yılından itibaren yapılan jeofizik araştırmalarda, orthogonal bir cadde-sokak sisteminin var olmadığı ortaya çıkmıştır. Yapılan yer radarları (GPR) ve jeofizik ölçümlerde cadde ve sokakların birbirine ne dik, ne de paralel olduklarını göstermiştir. Toes'un Persler'in eline geçmesinin ardından ve MÖ 494 yılındaki Ion Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra Miletos'taki durumun aksine büyük oranda tahrip edilmediğine işaret etmektedir. Teos'ta MÖ 1000 yıllarından itibaren oluşan doğal cadde ve sokak sistemi Roma Dönemi sonuna kadar korunmuş ve yeni bir kent planına ihtiyaç duyulmamıştır [118](Lev. III, Res. 5).

3.1 SİVİL MİMARİ

MÖ 6. yüzyılın ortalarında tüm Anadolu'yu saran, Pers istilalarından etkilenen Klazomenai, yapılan kazılardan da anlaşıldığı kadarıyla yaklaşık 20 yıl süren bir boşluk yaşamış ve İonia İhtilalinin bastırılmasından sonra uzun yıllar yaşadıkları toprakları terketmek zorunda kalmışlardır[119]. Pausanias'ın[120] bahsettiği; "*Pers korkusu nedeniyle*

[112] Akurgal 2000, 289-290.
[113] Priene antik kentinin ilk keşfi 1673 yılında bölgeyi ziyaret eden İngiliz tüccarların merakıyla başlamıştır. Wıener 1982, 691-702; Akad ve diğ. 2015, 121-122.
[114] Bean 1977, 177.
[115] Akurgal 2000, 340.
[116] Kuruluş dönemine ait yapı evresinin varlığı, anıtsal prostas mimarisinin işlevi ve bu bağlamda, Priene'de Mısır Tanrılar Kültünün başlangıcına dair sorular henüz açıklığa kavuşmamıştır. Ayırca MÖ 4. yüzyıl başları için kuruluş evresinin parsel şemasına uygun konut yapılaşması mümkün olsa da henüz kanıtlanamamıştır. Bkz: Raeck– Rumscheid 2010, 66-67.
[117] Schede 1964, 40.
[118] Kadıoğlu ve diğ. 2015 b, 363.
[119] Klazomenai'deki, Akropolis Güney Yamacı'ndaki frınların MÖ 547/6'daki ilk Pers istilalası ardından işlevleri sona ermiştir. Alanda daha sonra kısa bir kesintinin ardından MÖ 6. yüzyılın son çeyreği içinde başka amaçlara yönelik yeni atölyeler faaliyete geçmiştir. Bunların arasında, güneydeki U-V/20-21 açmasında olduğu gibi büyük pithosların yer aldığı depo birimleri bulunmaktadır. Akropolis Güney Yamacı'ndaki bu Geç Arkaik Döneme tarihlenen yapılanma, MÖ 5. yüzyıl başında başarısızlıkla sonuçlanan İonia Ayaklanması'nın çok sert ve kanlı bir şekilde bastırılması ardından da tümüyle sona

adaya geçerler", ifadesi Klazomenai halkının anakaraya yaklaşık olarak 500 metre uzaklıkta bulunan Karantina Adası'na yerleştiğini göstermektedir[121].

1979 yılından itibaren İskele Mahallesi'nde yürütülen kazılar sonucunda Klazomenai kentinde Protogeometrik Döneme ait mimari kalıntılar ve gömütler ortaya çıkmıştır[122]. Kentte MÖ 5. yüzyılda başlayan Pers istilası özellikle anakaradaki bu döneme ait tabakaların eksikliğinin bir nedeni olarak düşünülmektedir[123]. İlk olarak anakarada başlamak gerekirse; MÖ 5. yüzyılın sonlarından itibaren halkın anakarayı tekrardan yerleşime açtığı bilinmektedir. Ayrıca Hippodamik tarzda planlanmış kent bu dönemde kurulmuştur[124]. MÖ Geç 4. yüzyıla ait kalıntılar HBT (Hamdi Balaban Tarlası) Sektörü, FGT (Feride Gül Tarlası) Sektörü'nden ele geçmiştir. 1979 yılından bugüne kadar Klazomenia antik kentinde yürütülen kazılarda MÖ 5. yüzyılın sonunda hippodamik tarzda inşa edilmiş mimari kalıntılar FGT sektöründe ağırlıklı olarak gözlemlenmiştir[125]. İnsulalarda ve evlerde yapılan kazılarda iki ana yapı evresi belirlenmiştir[126].

F. Özbay'a göre 1. yapı evresinde kısa vadeli bir kuruluş evresi yaşanmıştır[127]. Daha sonra uzun süre kullanılmış olan ikinci bir evre ayırt edilmektedir. Klazomenai Khyton'daki MÖ 4. yüzyıl yerleşimi kabaca yarım yüzyıllık bir zaman içerisinde üç farklı yapım evresi içermiş ve bu evrelerin tarihlenmesi, kent planlaması ve konut mimarisinin gelişimi yanı sıra başta seramik olmak üzere ele geçen küçük buluntular Klasik Dönem arkeolojisini değerlendirme açısından oldukça önem arz etmektedir[128]. F. Özbay, Khyton'daki yerleşimleri 2A ve 2B olmak üzere sınıflandırmıştır. Bunun sebebi ise; söz konusu mimari planların aynı özellikte olmasıdır. Söz konusu evlerin birbiri ile uyum içerisinde olması, bunların birer evre olarak sınıflandırılamayacağını, ancak taban suyunun yükselmesi gibi nedenlerle yapılmış taban yükselmeleri olarak kabul edileceği

---

ermiştir. Kentin bu kesimi MÖ 4. yüzyıl içinde herhangi bir iskâna sahne olmamıştır. Detaylı bilgi için bkz: Özbay 2002, 208; Özbay 2006, 25.

[120] Pausanias 7.3.9.

[121] Güngör 2004, 121.

[122] Aytaçlar 2004, 17-41; Bakır ve diğ. 2004, 101-105.

[123] Ersoy 2004, 43-76.

[124] Özbay 2004, 133.

[125] Klazomenai anakarasında 1979 yılından bu yana yürütülen kazılarda, FGT (Feride Gül Tarlası) sektöründe ağırlıklı olmak üzere MÖ 5. yüzyılın sonunda Hippodamik tarzda inşa edilmiş bir yerleşime ait mimari kalıntılar açığa çıkarılmıştır. Yerleşim uğradığı kesintilerle birlikte yaklaşık olarak 50 yıl boyunca varlığını sürdürmüştür. Yerleşimin tamamına yakını, özel mülkiyete ait arazilerin içerisinde kalmaktadır. Bu olumsuzluktan dolayı bugüne kadar sadece 7 insula belirlenebilmiş ve bu insulalar kapsamında 15 evin varlığı saptanabilmiştir. Bkz: Özbay 2006, 42.

[126] Özbay 2006,42.

[127] Özbay 2006, 42-43.

[128] Aytaçlar 2004, 151.

ileri sürülmektedir[129]. İki ana yapı evresinde, 1. temel evre olarak kentin kurulduğu evredir, hatta buna kuruluş evresi de denilebilmektedir. Bu evrede evler ve sokaklar planlanmış ve araziye yerleştirilmiştir. Birinci yapı evresi 1 no.lu insula olarak belirtilmiş ve bunlar kendi içerisinde kabaca; 1A evi, 1B evi, 1C evi, 1D evi ve 1E evi olarak adlandırılırken, bu evlerdeki mekânlara ise sayılar verilmiştir. Örneğin; 3D evinin 12 no.lu mekânı gibi. Bu evrede olumsuz gelişen olay ise; ev sakinlerine geçici olarak temin edilen parsellerle yetinerek, ev yapım süreçlerini tamamlayamamıştır[130].(Lev. III, Res. 6).

Birinci yapı evresinde yıkım izine rastlanılmamıştır. Kenti terk eden halk taşınabilir yapı malzemeleri ve eşyalarını da beraberinde götürmüşlerdir. Tabakalarda yıkımın gerçekleşmemiş olması tarihlemeyi güçleştirirken, Attika siyah firnisli seramikler ve taklit yerli seramikler evreleri tarihlemede yararlı bilgiler sunmaktadır[131]. Klazomenai'de MÖ 4. yüzyılda 1. yapı evresinde prostaslı tip planına sahip evler vardır[132]. Bu evlerde konut ve işlik bölümlerini birbirinden ayıran büyük avlular mevcuttur. Evler küçük olmasına rağmen avlular her dönemde konut yaşantısı içerisinde önemli bir iş bölümünü üstlenmektedir. Avlu kavramının önemin ayrıca Priene evlerinde de görmekteyiz, güney bölümde yer alan bu avlular güneş ışınlarının büyük bir kısmını alarak özellikle yaz aylarında en çok zaman geçirilen yerler olmuştur. MÖ 4. yüzyılda Klazomenai'de evlerde iki tip giriş uygulanmıştır. Bunlar koridorlu ve koridorlu olmayan giriş tipleridir. I. yapı evresinde prostaslı evlerde koridorlu olmayan giriş tipi uygulanmıştır. Avlunun sokağa bakan duvarından koridorsuz giriş aracılığı ile eve girilmektedir. Daha sonraki evlerde ise özellikle evlerin bölünmesiyle girişler değişip, koridor tercih edilmiştir[133]. MÖ 4. yüzyılda Khyton yerleşmesinde prostaslı ev tipleri görülmektedir[134]. 340 m2'lik yüzölçümleriyle Batı Anadolu'daki en büyük prostaslı evleridir. Fakat inşa edildikten sonra ilerleyen dönemlerde plan değişiklikleri yapılmış ve ilk günkü özelliklerini yitirmişlerdir[135]. MÖ 5. yüzyılın sonunda öngörülen prostaslı ev şablonuna göre insulalara inşa edilen bu planlar, kısa bir süre sonra terkedilmiş ve farklı ev planları uygulanmıştır. Bu değişiklikler MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğinde karşımıza çıkmaktadır. Yerleşim içindeki bazı evlerde plan değişikliğine gidilmeyerek 1. yapı evresindeki prostaslı ev tipi bozulmadan devam etmiştir[136].

[129] Özbay 2006, 45.
[130] Özbay 2006,41-42.
[131] Özbay 2006,41-42.
[132] Özbay 2006,458.
[133] Özbay 2006,458.
[134] Özbay 2006, 460-465.
[135] Özbay 2006, 462.
[136] Özbay 2006,462-463.

Klazomenai'deki MÖ 4. yüzyıl yerleşimlerinde görülen plan değişiklikleri kısa sürede olmamıştır. Pers istilaları sonrasında gelen Atina baskısıyla Karantina adasına yerleşen halk MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğinde tekrardan dönüş yapmıştır. Bu zaman zarfına kadar kullandıkları evler boş kalmış ve dolayısıyla tahrip olmuştur[137]. Ayrıca I. yapı evresinde özenle korunmuş olan oikos örneğini de 1D evinde görmekteyiz[138]. (Lev. IV, Res.7). Konut bölümü evin kuzeyindedir. Bu bölümde 4 oda tespit edilmiştir. Mekanın içerisinde bulunan taş sütun nedeniyle mekan prostas olarak yorumlanmıştır[139]. Evin avlusu oldukça geniştir ve ortasında bir kuyu vardır. Prostaslı evlerde, avlunun güney bölümü işlik ve depolara ayrılmıştır. 1D evinin güney bölümü modern bir yolun altında kaldığı için kazılamamıştır. Ancak sınır komşusu, 1B evinin güney bölümünde yan yana 3 işliğe rastlanılmıştır. Olasılıkla 1D evinin işliklerinde prostaslı plan şablonu dahilinde 1B evinin işlikleriyle aynı şekilde yerleştirilmiştir[140]. Domestik ritüellerin yapıldığı andron[141] alanlarında ise MÖ 4. yüzyıla tarihli birçok ocak çıkmıştır. (Lev. IV, Res. 8). 2. evrede ise kent palanına yönelik müdahale yapılmamış; fakat parseller ikiye bölünerek daha küçük evler oluşturulmuştur. 2. yapı evresinde askeri ve siyasi açıdan güvende olan halk evlerde yapılan üretim faaliyetlerini hızlandırmıştır[142]. 3F evinin 7 no'lu mekânında ele geçen seramik parçalarının işe yarayanları alınmış istenmeyen işe yaramayacak olanlar ise mekânların köşelerine yığılmıştır. (Lev. V, Res.9). 2. Yapı evresinde birçok evde görülen onarım izleri ve taban suyunun yükselmesi gibi sebeplerden dolayı tabanların 1,65-1,40 m seviyelerinde yükseltildiği görülmektedir[143]. Yerleşimin terkinden sonra, kent planını bozan 3. bir evre daha vardır. Bu evre daha çok seramik işliği ve küçük boyutlu yapılarla temsil edilmektedir. 3. yapı evresinde bulunan mekânlar, kentin MÖ 4.yüzyılın ortalarında terkedilmeden hemen sonra, kısa bir süreliğine kullanılan mekânlardan oluşan bir evredir. (Lev. V, Res.10). Aleksandros'un Klazomenai'yi ele geçirmesinden sonra yaklaşık olarak MÖ 4. yüzyılın 3. çeyreğine denk düşen tarihten sonra yöre halkı Karantina adasına yerleşmek zorunda kalmış ve tarım faaliyetleri dışında anakarayı bir daha kullanmamışlardır[144]. İkinci evrede de sözünü ettiğimiz gibi hızla artan nüfusun bir kısmı hippodamik tarzda planlanmış kent

[137] Özbay 2006, 435.
[138] Özbay 2006,439-440.
[139] Özbay 2006, 461.
[140] Özbay 2006,461-462.
[141] Özgenel 2001,125-143
[142] Özbay 2006, 44-45.
[143] Özbay 2006,46.
[144] Pausanias 7.3.9.Aleksandros, Klazomenai'ye gelişinin ardından anakaraya çok yakın olan Karantina adasını bir yol aracılığıyla ankaraya bağlamış ve Klazomenailileri bu adada yaşamaya mecbur etmiştir. Pausanias Aleksandros'un ada ve anakarayı birbirine bağlayan bu yoldan bahsetmektedir.

alanına sığmadıkları için sur dışına düzensiz bir planda yerleşmişlerdir[145]. Evlerin güneyinde yer alan işliklerde dışa dönük üretimin artması ve nüfus yoğunluğu buna örnek gösterilebilir[146].

Diğer önemli kent ise Priene'dir[147]. Priene evleri plan tipi açısından bir yapı odasına dört ev yerleştirilecek şekilde tasarlanmıştır. Daha büyük evler ise iki evin birleştirilmesiyle meydana gelmiştir. Evlerin bulunduğu alan dar sokaklardan oluşmaktadır. İçeri girişi ise sokak kapısından dar ve uzun bir koridorla sağlanmaktadır. Evlerin merkezinde dikdörtgen bir oda bulunmaktadır. Giriş odasının sağında ve solunda arka arkaya duran ön odadan girişi bulunan iki küçük oda mevcuttur. Evlerde bulunan avlu üç kenardan odalarla çevrilidir. Ayrıca odaların pencereleri iç avluya bakacak şekilde tasarlanmıştır[148].

Phokaia antik kentinde yapılan çalışmalar sonucunda MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen tabakada 2 yapı katına ulaşılmıştır. D açması olarak adlandırılan bu bölümde MÖ 6. yüzyıla ait bir evin bölümlerine ulaşılmıştır[149]. Evin bir odasının üç duvarı rektagonal, bir duvarı yalnız dış yüzeyde olmak üzere polygonaldir. Ve Arkaik Dönem de Phokaia'nin sivil mimarisi hakkında bilgilere bu tabakadaki yapı kalıntısıyla ulaşabilmekteyiz. Pers istilaları sonrasında oluşan yapılaşma hakkında ne yazık ki kaynaklarda ve son yapılan kazı sonuçlarında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır[150].

Sivil mimari örneklerini inceleyebileceğimiz diğer bir kent ise Miletos'tur. Miletos antik kentideki Kalabaktepe bu açıdan önem taşımaktadır. Kalabaktepe'deki erken savunma duvarının üzerinde MÖ 5. yüzyılın başlarında gelişigüzel inşa edilmiş konut yapıları vardır. MÖ 494'teki Pers istilaları sonrasında geçici bir yeni yerleşim dönemi izlenmektedir. Kalabaktepe'de konut yerleşimi, MÖ 7. yüzyıldan MÖ 494'teki Pers saldırılarına kadar kesintisiz devam etmiştir. Konutlar genelde küçük bir avlu etrafına kümelenmiştir[151].

[145] Özbay 2006, 44-46.
[146] Hasdağlı – Zeren 2012, 117-118.
[147] MÖ 4. ve 3. yüzyılın başları için kuruluş evresinin parsel şemasına uygun konut yapılaşması mümkün olsada henüz kanıtlanamamıştırç Ayırca kuruluş dönemine ait yapı evresinin varlığı, anıtsal prostas mimarisinin işlevi ve bu bağlamda Priene'de Mısırlı Tanrılar kültünün başlangıcına dair sorular henüz açıklığa kavuşmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Reack– Rumscheid 2010, 66-67.
[148] Drerup 1967, 6-17, Hoepfner –Schwander 1986, 140-144.
[149] Özyiğit 2003,99.
[150] Özyiğtit 2003, 97-107.
[151] Yapılan çalışmalar sonucunda konutların etrafında çok sayıda çömlekçi fırının varlığı tespit edilmiştir. Burda, pişmiş toprak figürinler ve bunların yanı sıra boyalı Miletos seramiği üretilmiştir. Zeytintepe'de yer alan Aphrodite Kutsal Alanı'nda çok sayıda ele geçen heykelcikler buradaki çömlekçi atölyerlerinde üretilmiştir. Bkz: Niewöhner 2016, 138-139,res. 151-152-153-154.

3.2 DİNİ MİMARİ

Persler dini inanışları gereği tanrılara kurban adamışlardır. Büyük Kyros zamanında Persler'in bu kurban törenlerini Güneş Tanrısına adadıklarını bilinmektedir[152].

Pers dini inanışına göre İmparatorluğun başına geçecek olan Kral, tanrının desteği olmadan bunu yapamazdı. İmparatorluk sisteminin merkezinde yer alan Kral, Ahuramazda tarafından yaratılmış ve tanrının bir parçası olarak insanlığa mutluluk getiren ve cömertlik dağıtan kişi olarak tanımlanmıştır[153]. Kral ve Tanrı evrensel bir amaç için insanlığın mükemmel düzenini korumak için birlikte çalışırdı. Ahuramazda inancı etrafından bütünleşen Persler de geleneksel olarak inanç sistemi bu şekildeydi.

Pers inancında "Ateş Kültü 'nün" önemli bir yeri vardır. Persler'in Anadolu'yu istila etmeye başlamasıyla Anadolu'da bazı bölgelerde Pers inancına ait yapıları görebilmekteyiz. Bu yapıya örnek İonia Bölgesi'nde yer alan Phokaia'daki "Taş Kule'dir", bu mezar yapısını incelediğimizde Persler'in dini inanışları hakkında da bilgi edinmekteyiz. Herodotos Persler'in dini inanışlarıyla ilgili şöyle bilgi vermektedir:

"*Tanrı heykeli ve de sunak yapmak gibi şeyler bilmezler; hatta yapanlara deli derler, bu sanırım tanrıların onlara, Yunanlar gibi insan biçimi yakıştırmış olmalarından ileri gelir. Dinleri Zeus'a kurban kesmeyi gerektirir; kurbanları dağ başında keserler ve Zeus dedikleri tanrısal gök kubbedir. Güneşe, aya, toprağa, ateşe, suya ve rüzgâra da kurban adarlar. Başlangıçtan beri kurban kestikleri Tanrılar bunlardır, yalnız sonradan Aphrodite'ye tapmayı da öğrendiler, bu da onlara Asurlulardan ve Araplardan geçmiştir. Aphrodite'ye Asurlular Mylitta, Araplar Alilat, Persler Mithra derler*"[154].

Persler'in Batı Anadolu'daki işgallerini artırmasının ardından İonia'da gelişen tapınak mimarisi bu dönemi anlamak için incelenmesi gereken önemli başlıklardan biridir. Elbette ki Arkaik Dönem'de altın çağını yaşayan İonia bölgesi kent devletleri, Pers istilaları sonucunda da tapınak inşa etmeye devam etmiş miydi? İonia Bölgesi'nde Arkaik Dönem boyunca hem maddi anlamda hem de büyüklük ve gösteriş bakımından inşa edilen tapınakların en önemlisi Ephesos Artemis Tapınağı'dır. Ephesos'tan sonra sırasıyla Samos Heraion ve Didyma Apollon Tapınağı örnek gösterilebilir. Didyma Apollon Tapınağı'ndaki inşa faaliyetlerini araştırdığımız vakit aslında Persler ile Miletos halkının MÖ 570-550 yılları arasında ilişkilerinin oldukça iyi olduğunu görebiliriz. Ebette ki İonia ayaklanması sonrasında bozulan ikili ilişkiler, öncesinde

[152] Hdt. I. 131-132.
[153] Khurt 2008,394.
[154] Hdt .I. 131.

oldukça iyi seviyedeydi. Miletos'un Persler ile ortak anlamda hareket etmesi[155] onlara belli alanlarda kazanç sağlamıştır. MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında önemli bir heykel üretim merkezi olan Miletos, Pers istilasından sonrada Sardis'teki Pers yönetimi ile anlaşarak üretime devam etmiştir[156]. Didyma'daki Apollon Tapınağı da bu kapsamda incelenebilir[157]. Tapınağa ait plastik eserlerin büyük bir bölümü ikili ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı MÖ 545 yıllarında yapılmıştır[158]. Özellikle Didyma'daki Apollon Tapınağı'nın medusa ve aslan betimli köşe arşitrav-friz bloğu, bu anıtsal yapının inşasının Persler'in geldiği tarihten yirmi beş yıl sonrada devam ettiği görülmektedir[159]. MÖ 540- 520 yıllarına tarihlendirilen Didyma Apollon Tapınağı başlıklarının inşasında Persler'in maddi desteğinden yararlanılmıştır[160]. Ayrıca Pers işgali öncesi Didymaion'a Lydia Kralı Kroisos'un altın eserlerden oluşan değerli armağanları gönderdiği bilinmektedir. Arkaik Didymaion bugün Hellenistik yapının altında kalmıştır. MÖ 494 yılında Didyma önemini yitirmiştir[161]. Kutsal alan Persler tarafından yağmalanmış, ayrıca Miletos nüfusunun bir kısmıyla tapınak içindeki bronz heykel Susa'ya götürülmüştür[162]. Miletos'daki Artemis Khitone Tapınağı (Kalabaktepe) güney ve doğu bölümlerinde yapılan çalışmalar sırasında tapınağın iç bölümündeki duvarlara ait herhangi bir ize rastlanılmamış olması MÖ 494 yılındaki Pers tahribatı sırasında tapınağın yıkıldığını göstermektedir. Ayrıca tahribat sonrası kullanılamayacak hale gelen tapınak tamamen terkedilmiş ve tapınağın mimari parçaları alındıktan sonra alan yerleşim yeri olarak kullanılmıştır[163]. MÖ 6. yüzyılın sonunda, Athena Kutsal Alanı'nda olduğu gibi Zeytintepede'de inşa faaliyetleri hızla devam etmektedir. Fakat MÖ 494'de yaşanan Pers istilası sırasında Zeytintepe'deki Aphrodite Kutsal Alanındaki tapınağın daha tamamlanmadan yıkıldığını göstermektedir. Tapınağa ait çok az sayıda ele geçen mimari buluntular, söz konusu tapınağın beyaz mermerden ve İon düzeninde planlandığını göstermektedir. Az sayıdaki buluntular bugün Milet Müzesi'nde sergilenmektedir. Buluntuların da gösterdiği gibi Aphrodite kültü, istilanın ardından oldukça sade bir şekilde varlığını göstermiştir[164]. Ayrıca Kalabaktepe'deki Artemis

[155] Hdt. I. 141- 143.
[156] Hdt. I. 141.
[157] Boardman 1985, 161.
[158] Tuchelt 1970, 178 .
[159] Boardman 1988, 161; Muss 1994, 98.
[160] Tuchelt 1970, 178 .
[161] Herda 2015, 260.
[162] Hdt. VI. 19.
[163] Graeve 2006, 348. Ayrıca A. Herda tarafından Delphion Kutsal Alanı'nda yürütülen çalışmalarda tapınağın altar ve zemin taşlarının Pers istilasından sonra (Erken Klasik Dönem) yapılmadığı, Hellenistik Dönem de yapıldıkları sonucuna varılmıştır. Bkz. Grave 2006, 351.
[164] Niewöhner 2016, 140-141.

Khitone Kutsal Alanının Persler tarafından tahrip edildiği yapılan araştırmalar sonucunda netleşmiştir[165].

İonia'da yer alan diğer önemli tapınak ise Ephesos Artemis Tapınağı'dır. Artemis Tapınağı'nın inşası MÖ.6. yüzyılın ikinci çeyreğinde başlamıştır. Ephesos'un ticaret ve finans bakımından önemli bir merkez olması ayrıca buradan başlayan Kral yolunun Susa'ya kadar uzanmış olması dönem içerisinde kentin önemini oldukça artırmıştır[166]. Lydia Kralı Kroisos'unda bu tapınağın inşasında katkı sağladığı bilinmektedir. Persler'in Sardies'i ele geçirdiklerinde Batı Anadolu'da İonia özellikle mimari de altın çağını yaşıyordu ve bu yükselişi devam eden Ephesos Artemis Tapınağın'da görebiliriz. Aynı zaman da Artemision'da yapılan araştırmalar tapınağın inşasının MÖ 500'lere kadar devam ettiğini söylemektedir. Kroisos'un columna caelatea'ların yapımına katkı sağlamış olması ondan sonra kenti işgal eden Pers Kralı Kyros'un da Kroisos'un propagandasını izleyerek aynı şekilde tapınağa katkı sağladığı düşünülmektedir ve MÖ450 yılına doğru tapınağın faaliyetleri giderek azalmıştır[167].

Diğer önemli bir merkez ise Phokaia'dır. Phokaia antik kentinde ele alınacak konu ise hiç kuşkusuz ki Athena Tapınağı'dır. Akurgal'ın yaptığı kazılar ve araştırmalar sonucu yarımadanın kuzey ucunda Athena Tapınağı'nın yeri keşfedilmiştir[168]. Tam dikdörtgen bir podyum üzerinde yer almayan tapınak Maltepe Tümülüs'ünde[169] ortaya çıkarılan Arkaik dönem sur duvarı ile tarih olarak örtüşmektedir. Tapınağın batısında yapılan çalışmalarda çok sayıda tüf taşından sütun tamburları ele geçmiştir[170]. Bu buluntular ışığında tapınağın Arkaik dönem de tüf taşından inşa edildiği ve Hellenistik Dönem duvarı olarak adlandırılan podium duvarının aslında tapınağın ilk yapım evresine ait olan podium duvarı olduğu Ö. Özyiğit döneminde yapılan araştırmalar sonucunda netleşmiştir[171]. Arkaik Dönem sur duvarları ile Athena Tapınağı'nın dönemi çağdaş olup MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmiştir[172]. Persli Harpagos tarafından kent kuşatıldığında[173] Athena Tapınağı 'da bu isitiladan zarar görmüştür. Bu

[165] Niewöhner ve diğ. 2015, 27; Niewöhner 2016,135-136.
[166] Hdt.V.54.
[167] Muss 1994, 111.
[168] Akurgal 1956, 13-24; Özyiğit 2003, 97-107.
[169] Phokaia Protogeometrik ve Arkaik dönem için bkz: Özyiğit 2003, 102; Özyiğit 2005, 73- 88; Özyiğit 2006, 2- 3.
[170] Özyiğit 2000, 33-35, res. 1-4; Özyiğit 2001, 1-3.
[171] Özyiğit 2003, 104.
[172] Özyiğit 2003,104.
[173] Hdt. I. 164-167.

sebepten ötürü elde olan maddi imkânlarla kısa sürede daha ucuz malzemeyle bu tapınağı onarmışlar, eski haline döndürmeye çalışmışlardır[174].

Pers Dönemi mimari faaliyetlere ek olarak Samos'ta gösterilebilir. MÖ 570/560 civarında Hera Tapınağı'nın inşaatında bir takım sıkıntılar yaşanmıştır. Heraion Rhoikos ve Theodoros[175] tarafından arkaik dönemde dipteral planda inşa edilmiştir.
MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında Samos Heraion'da ikinci dipteros yapı Polykrates döneminde başlamış ve Arkaik dönemde inşat hızlanmıştır. Pers satrabı olarak atanan Aeakes Dönemi'nde Samos'ta inşa faaliyetleri devam etmiştir[176]. Samos Heraion'da yer alan altar aslında Persler'in tahribatı sonucu değil, kazara oluşan bir yangın neticesinde hasar aldığı düşünülmektedir[177]. Polykrates'in öldürülmesi sonucu Samos'da inşa faaliyetleri hızlanmıştır.

Teos antik kentinde Arkaik Dönem Tapınak mimarisine ait kalıntılara Kocakırtepe olarak adlandırılan tepe üzerinde ulaşılmıştır[178]. Özellikle 2012-2015 yıllarında Akropolis'de yapılan jeofizik ve kazı çalışmalarında tapınak ve sunağın mimarisine ilişkin kayda değer veriler ele geçmemiştir. Tapınak ve sunak arasında kalan alanda ele geçen (sondaj çalışmalarında) buluntular MÖ 630- 590 yıllarına tarihlendirilmiş ve alanın dinsel amaçla kullandıldığına işaret etmektedir. Akropolis'e uzak olan alanlarda yüzeyde bulunmuş olan Geç Arkaik Dönem mimari blokları kentin Arkaik Dönemi hakkında bilgi edinmemiz açısından önem taşımaktadır[179].

Smyrna Athena Tapınağı MÖ 640-580 yıllarına tarihlenmiştir[180]. Lydia Kralı Alyattes'in Smyrna'yı ele geçiridği MÖ 600 tarihlerinde Athena Tapınağını tahrip ettiği düşünülmektedir. Akurgal'ın Smyrna'da gerçekleştirdiği çalışmalar sonucunda Athena Tapınağı'nı Lydia istilasından sonra yeniden onarıldığı tespit edilmiştir. MÖ 545 tarihinden sonra Athena Tapınağı da önemini yitirmiş ve tapınağa sunulmuş hiçbir eser ele geçmemiştir[181].

---

[174] Akurgal 1956, 15. Arkaik Dönemde Phokaia Athena Tapınağı tüf taşından İon düzeninde, Roma Dönemi'nde ise mermerden Korinth düzende yapıldığı çalışmalar sonucunda anlaşılmıştır. Bkz. Ö. Özyiğit 2003, 104.
[175] Paus.7.2.
[176] Hdt. IV.137-138. Polykrates Sardies Satrabı Oroetes ile anlaşamayınca yerine Pers yanlısı Aeakes geçmiştir. Sylason oğlu Aeakes 'in döneminde imar çalışmaları artmıştır.
[177] Boardman 1959, 200-202.
[178] Y. Boysal ve B. Öğün 1962 yılında Akropolis'deki iskan durumunu anlamak için 5x8 ölçüsünde bir sondaj çalışması gerçekleştirmişlerdir. Yapılan çalışmalar sonucunda Akropol'ün V. Ve VI. yüzyıla ait buluntular verdiği sonucuna varmışlardır. Aynı dönemde Teos şehrinin batı tarafında yer alan Nekropol alanında yaptıkları çalışmalarda MÖ V. yüzyılın başına tarihlenen mermerden yapılmış bir torso bulunmuştur. Bkz. Boysal 1963, 5-7.
[179] Uz 1990, 51-61; Kadıoğlu 2018, 7-8.
[180] Akurgal 2014, 288.
[181] Akurgal 2014, 288-289.

3.3 MEZAR ANITLARI

MÖ 546 yılından itibaren Pers İmparatorluğu Batı Anadolu'da topraklarını genişletmeştir[182]. Persler'in Anadou'da iki yüz yıllık hakimeyet kurdukları dönemde yeni yönetim anlayışı ile yönetici ve üst sınıfa bağlı sanat ve kültürün "Persleştiği" bir dönem olmuştur[183].

Pers istilasına kadar Batı Anadolu'da Lydia'da ve Phrygia'da tümülüs tarzı mezar hakimdir. Anadolu'da MÖ 6. yüzyılın sonlarından MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar mimari süreci mezar yapıları ile izleyebilmekteyiz[184]. Kraliyet ailesi veya bunlara bağlı soylu kimselerce finanse edilen, maddi yükümlülüğü yüksek olan bu mezar inşa faaliyetleri, Pers istilasından sonra kraliyet ve zengin ailelerin dağılmasıyla sekteye uğramıştır[185]. Özellikle Kral Kroisos'un yenilmesiyle otorite eksikliğinden ötürü soylu sınıflar da dağılmıştır. Mezar anıtları arasında gösterebileceğimiz en güzel örnekler arasında ise bugünkü tanımıyla Foça- İzmir karayolunun kenarın da yer alan Taş Kule'dir (Lev. VI, Res. 11). Bizans Dönemi'nde konut olarak kullanılmış olan bu yapı, kaynaklar da kimi zaman "Taş Ev" olarak da geçmektedir [186].

Kentin önemli işlek caddesi üzerinde yer alan Taş Kule'yle ilgili ilk araştırmalar 1988 yılında Cahill tarafından yapılmıştır (Lev. VI, Res. 12). Mezarın Persli veya Pers sempatizanı, soylu sınıftan bir kişiye ait olma ihtimali yüksektir[187]. Büyük tüf kaya parçasına oyularak inşa edilen mezar yapısı dışarıdan incelendiğinde gösterişli bezemelere sahip olmadığı dikkat çekmektedir.

İran'da Pasargadae'daki II. Kyros'un mezarıyla benzer özellik gösterdiği, Phokaia'daki mezar örneğinin İran'daki örneklerin prototipi olduğu Özyiğit tarafından yapılan araştırmalarda savunulmuştur [188] (Lev. VII, Res. 13).

Anakayaya oyulmuş bu mezar yapısının tek dekorasyonu basit görünüme sahip "sahte kapı" olarak adlandırılan bir çıkıntıdır (Lev. VII, Res. 14). Sahte kapı Pers mimarisinde kullanılan bir ögedir ve şuan içinde yaşadığımız hayattan, ölüme geçişi simgelemek için mezar yapılarında kullanılmaktadır[189]. Mezarın batı tarafına merkezde yer alan kapı, alt katta yer alan iki odaya götürür. 2,7x1,6 m ve yüksekliği 1,8 m'dir. Her iki odanın duvarları kabaca inşa edilmiş, anıtın dış kısmı kadar özen gösterilip dikkatlice düzeltilmemiştir. Anıtın kuzeydoğusundaki köşe eksiktir. Mezarın her iki

[182] Sarıkaya 2012, 231-232.
[183] Diler 2017, 824.
[184] Ateşlier 2017, 163.
[185] Akurgal 1956, 3.
[186] Akurgal 1956, 3-14, Özyiğit 2002, 335 .
[187] Cahill 1988, 481.
[188] Özyiğit 2002, 334.
[189] Cahill 1988, 484, Weber 1885, 129-138.

tarafında da düzensiz yapılmış raf benzeri platformlar bırakılmış, bunlar özellikle kuzey ve doğu tarafta göze çarpmaktadır. Kuzey çıkıntının üzerinde 0,50 m genişliğinde ve 0,45 m derinliğinde dairesel bir kâse benzeri kesim, mezarın merkez ekseni yakınında, sahte kapının hemen önünde yer almaktadır. Weber kanalın kutsal ayinler sırasında kullanıldığını savunmaktadır[190]. Anıtın ön tarafında yer alan taş parçasının ayin sona erdikten sonrada burada kaldığı ve kapının önünde bir platform havası oluşturulmak istenildiği düşünülmüştür[191]. Bu tür buluntular sahte kapının önünde ayin havası içerisinde ritüellerin gerçekleştiğini göstermektedir. Burada yanık, is benzeri izler ateşle ayinlerin yapıldığını ve bunun da özellikle Pers dini gereği kutsallık taşıdığı bilinir. Anıtın ön tarafındaki sunak günümüze ulaşana dek oldukça hasar görmüştür. Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda sunak yakınlarında MÖ 6. yüzyıla ait volüt parçaları ele geçmiştir. Özyiğit'in yaptığı araştırmalarda anıtın sunak alanına bakan cephesinde, ana gövdenin üzerinde ve kenarında bir stelin olduğu yere ait izlere rastlanılmıştır. Muhtemelen stelin üzerinde mezar sahibinin ya da mezarda yatan kişilerin isimleri yazmaktadır[192].

Kimliği kesin olarak belirletilmese de mezar içinde yatan kişi büyük olasılıkla bir Persli ya da Phokaia'da yaşamış zengin, toprak sahibi bir kimseydi[193]. Sahte kapının üzerinde yer alan süslemelerde İonia ve Lydia sanatının incelikleri görülmektedir. Özyiğit kapı üzerindeki süslemelerden yola çıkarak mezarın inşaasında İonia'lı ustaların çalıştığını dile getirmiştir[194]. İran'daki II. Kyros'un mezarı ve Süleyman Zindanı olarak adlandırılan ateş tapınağı ile Nakş-i Rüstem'deki ateş tapınağında benzer süslemeler karşımıza çıkmaktadır[195]. Taş mezar ile İran'daki çağdaşları her ne kadar benzerlik gösterse de Phokaia'deki örneklerde daha az gelişmiş bir sanat, süslemelerde daha sadelik olduğu doğrudur. Phokaia'deki örnekler bu veriler doğrultusunda İran'daki

[190] Weber 1885, 130.
[191] Weber 1885, 129-138.
[192] Özyiğit 2002, 334.
[193] Ömer Özyiğit Phokaia'daki Taş Kuleyle ilgili olarak Ksenophon'un Kyropaidia (Xen. Kyr.7. 3. 4. -5) adlı eserinde geçen Sardis Savaş'nda ölen Pers generali Abradatas'a ait bir mezar olması gerektiğini savunmaktadır. Ve yapıyı MÖ 6. yüzyılın ortasına tarihlemektedir. Detaylı bilgi için bkz.Özyiğit 2003, 106. Fakat Ateşlier Ksenophon'dan alınan bilgilere göre cenazenin Paktolos'u gören bir yamaca yapılan mezara defnedildiğini ve cenazenin bir harmamaxa ile taşındığını belirtmektedir. Bu sebepten dolayı Ateşlier cenazenin 150 km mesafedeki Taş Kule'ye naklini mantıklı görmemektedir. Eğer taş kulenin söz konusu mezar olduğu kabul edilirse, Batı Anadolu'da inşaa edilen ilk Pers anıtı olması gerektiğini fakat Sardis'teki piramit mezarın özgün yapısının piramidal bir podyuma sahip olması bunun yanında Taş Kule'nin ana gövdesi üzerinde benzer bir biçimde bir piramidal yapının yer alması, iki örnekten Sardis mezarının daha erken olmasını gerektiğini, Taş Kule'nin ise piramidal formlu benzer bir yapıdan esinlenmiş olabileceği düşüncesinin mantıklı olmayacağını savunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Ateşlier 2004, 116-117.
[194] Özyiğit 2002, 334.
[195] Cahill 1988, 497.

örneklerin bir prototipi halindedir[196]. Taş Kule'nin temsili kapısının benzerlerini Daskyleion'dan bulunmuş bir kabartma üzerinde görmek mümkündür[197]. Daskyleion'da satrap Artabazos Dönemi'nde inşa edilen İonik yapının pencere lentosunda da benzer profilin yer aldığı görülmektedir[198].

Taş kule yapısı itibariyle dikdörtgen ve kare formunda iki prizmadan oluşur ve arada basamakların bulunduğu bir komplekstir. 620x880x270 cm boyutlarında dikdörtgen, 290x290x1902 cm boyutlarında ise kare bir tabana sahiptir. İç kısmı giriş mekânı ve mezar odası oluşturacak şeklide dikdörtgen şeklinde oyularak yapılmıştır Mezopotamya'da bulunan ziggurat yapısını andıran yapı, merdivenler üzerinde yükselerek artan bir mimari plandadır. En üst kısmı kare planda olup, katlar arasındaki bağlantılar merdivenler sayesinde sağlanmaktadır.[199]

Phokaia'deki Taş Kule ile ilgili yapılan araştırmalarda gerek bezemeler, gerekse dönemin siyasi koşulları göz önüne alındığında, yapının Pers etkisi taşıdığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Akurgal'ın da sözünü ettiği gibi; "Anıt İran'da Pasargade'de Kral Kyros için dikilmiş (MÖ 530) olan mezara çok benzemektedir. Akurgal'ın Helen demokratik anlayışına yabancı, krallara özgü ve İran etkisini gösteren böyle bir anıtın MÖ 5. – 4. yüzyıllarda, Anadolu'da egemen olan Pers idaresi zamanında yapılmış olmalı", ifadesinden dolayı anıtın Pers Dönemi'nde inşa edildiği kabul edilmiştir[200].

Tarihleme konusunda Cahill, Özyiğit ve Akurgal'ın düşünceleri hemen hemen birbiri ile örtüşmektedir. Mezarda yatan kişi hakkında Özyiğit'in açıklamaları ise şu şekildedir: " Ksenophon'un sözünü ettiği, Susa Kralı Abradatas ve karısı Panthea için yapılan mezar anıtının tarihi, Phokaia Pers Mezar Anıtı'nın tarihiyle örtüşmektedir, bu nedenle Ksenophon'da geçen II. Kyros'un yaptırmış olduğu mezar, belki de bu mezardır" der[201].

Mezarda herhangi bilgilendirici bir yazıt olamaması, mezarda yatan kişinin kimliği hakkındaki bilgilerimizi sınırlandırmaktadır. Pers geleneklerine göre mezarda yatan kişi veya kişiler hakkında, herhangi bir bilgilendirici yazıt bulunmamaktadır. Persepolis yakınlarında hanedana ait yedi mezarda inceleme yapılırken, mezar sahiplerinden sadece birinin isminin yani Dareios'un zikredildiği dikkat çekmektedir[202].

[196] Özyiğit 2002, 334.
[197] Ateşlier 2017, 165.
[198] Ateşlier 2001, 151-153, res. 17-19.
[199] Cahill 1985, 373- 389.
[200] Akurgal 2000, 282.
[201] Özyiğit 2002, 336.
[202] Stronach 1978, 26. Ateşlier 2017, 170.

J. Boardman, Taş Kule'nin tarihlendirilmesinde herhangi bir izin olmadığını fakat dönemin siyasi yapısı göz önünde bulundurulduğunda bu yapının Pers Dönemi'nde inşaa edilmiş olabileceğini savunmaktadır[203].

Suat Ateşlier ise Phokaia Taş Kule'yle ilgili görüşlerini bildirirken yapının mimari özelliklerine dikkat çekmiştir. Ateşlier Taş Kule'nin Pers generali Abradatas'a ait olmadığı görüşündedir. Ksenophon'un verdiği bilgilere göre cenazenin Paktolos'u gören bir yamaca yapılan bir mezara defnedildiği ve Harmamaxa ile taşındığı yönündedir. Cenazenin Sardis'ten 150km uzaklıkta bir alana taşınması Ateşlier'in görüşüne göre mantıklı değildir[204]. Bu yüzden Abradatas'ın mezarı Sardis'teki Piramid[205] mezar olarak kabul edilirse, söz konusu mezarın İran örneklerinden daha erken olacağını, dolayısı ile İran'da yer alan anıtsal mezarların öncülü duruma geleceğini vurgulamıştır. Alyattes'in mezarını yaklaşık olarak MÖ 560 yılı olarak kabul gören Ateşlier, aynı ustaların yada aynı atölyenin ustalarının otuz yıl sonra Kyros anıt mezarında da çalışmış olabilceğini vurgulamıştır[206].

4. PERS DÖNEMİ İONİA BÖLGESİNDE TİCARİ FAALİYETLER

Sikkeyi ilk olarak Lydia Devleti darp etmiştir. İonia'nın ilk elektron sikkelerini kronoloji açısıdan yorumlamak oldukça zordur. Sikkelerin üzerinde yazıtların az olması durumu, ekonomik amaç belirsizliğini doğurmuştu[207].

Persler, Lydia'nın başkenti Sardis'i ele geçirdiklerinde Batı Anadolu'da kayda değer sayıdaki kent devleti sikke darp ederek ticaret sahasında kullanabiliyordu[208]. Dareios'tan önceki dönemde vergi sistemiyle ilgili bir reform yapılmadığı için genellikle armağanlarla vergiler toplanıyordu. Perslere çeşitli armağanlar sunan devletler böylelikle vergilerini de ödemiş oluyorlardı[209]. Herodotos armağanlarla yapılan ödemelerden söz etmektedir. Kilikia Satraplığı 360 beyaz at[210],

[203] Boardman 2000, 56.
[204] Ateşlier 2002, 77-95.
[205] Piramid mezarda Alyattes mezarında olduğu gibi dişli kalem kullanılmamıştır. Bkz: Ratté 1992, 153. Dişli keski ilk olarak Yunanlı heykeltraşlarca MÖ 6. yüzyılın ortasında, taş ustalarınca yüzyılın son çeyreğinde kullanılmıştır. Pasargadae'da MÖ 550-530 tarihleri arasında dişli keski kullanımı sınırlı sayıda iken MÖ 518'de inşa edilen Persepolis'de kullanımı çok yaygındır. Dişli keskinin İran'daki asıl kullanımının MÖ 530-518 yılları arasında başladığı düşünülmektedir. Bkz: Ratte 1992, 153. Persler'in Batı Anadolu'yu ele geçirdikleri MÖ 574/6 tarihinden sonra İran'a çalıştırılmak üzere götürülen Lydia'lı ve İonia'lı taşçı ustaları tarafından bilinen alet İran'daki yapılarda kullanılmaya başlanılmıştır. Alyattes Döneminde Lydia, Yunan ve Yakın Doğu mimari ustaları arasında yakın bir ilişki olduğu bilinmektedir. Alyattes mezarında kullanılan taş işçiliği ile Piramid mezar taş işçiliği arasında benzerlikler Piramid mezar tarihleme konusunda yardımcı olmaktadır. Bkz: Ateşlier 2004, 111-121.
[206] Ateşlier 2004, 116-118.
[207] Kraay 1976, 20.
[208] Tekin 2017, 102.
[209] Hdt. III .89.
[210] Hdt. III. 90.

Mezopotamya'dan 50 hadım edilmiş erkek[211], Hindistan'dan 360 talent altın tozu[212]. Pers İmparatorluğu'nun kurucusu Büyük Kral Kyros'un tahtta olduğu dönemler de ülkeler Pers Krallarına vergilerini çeşitli hediyelerle ödüyorlardı ve bir sistem halini almış olan bu uygulama Persepolis'te Apadana binasının girişinde ve merdiven kenarlarında özellikle I.Dareios'a sunulan hediyeler kabartma şeklinde betimlenmiştir[213]. I.Dareios'un Asya ve Libya'dan sağladığı vergi geliri 14560 (on dört bin beş yüz altmış) Euboia talenti olarak hesaplanmıştır[214].

I. Dareios zamanında vergi sisteminde düzenleme yapıldığı bilinmektedir, ancak Kral Kyros zamanında da İonia Bölgesi'nden vergi toplandığını Herodotos'un *"Kambyses oğlu Kyros bütün İonia'ı, Atina dışında, Perslere haraç vermek zorunda bıraktı"*, sözlerinden anlamaktayız[215]. Dareios zamanında vergi ödemek zorunda bırakılan devletlerin bunu kimi zaman zor şartlarda yerine getirdiği bilinmektedir[216]. İonialılar, Magnesialılar, Aoilisler, Karialılar ve Lykialılar'ın 400 talent vergi ödediğini Herodotos'un verdiği bilgilerden öğrenmekteyiz.[217] Aynı zamanda satraplarda İmparatorluk için önemli hazine kaynaklarını toplayarak Persepolis'e iletiyorlardı. Satrapların yönetim dışında aynı zamanda ekonomik anlamda da krallara destek olduğu biliniyor. Ayrıca Herodotos satraplıklara ayrılmış yirmi vergi bölgesinden söz etmektedir, her bölgenin sorumlu satrapı vergiyi toplayarak sağlam bir şekilde krala iletmekle yükümlüdür[218].

Pers Krallarını Persepolis dışında temsil eden satrapların görevlerini şu şekilde sıralayabiliriz[219]:

1. Satraplar merkezden gelen bilgiler doğrultusunda hareket eder.

2. Askeri birliklere ödeme yapılması satrapların görevleri içindedir. Ayrıca dağıtım merkezlerini korumakla görevli olan, kale içinde ikamet eden birliklerin kale sakinlerine bağlı askerlere ek olarak çeşitli garnizonlarda satraplara teslim edilmiştir. Finansman işlemleri için satraplar her zaman Büyük Kraldan izin almak zorundadır.

Vergilerin ödeme usullerine tekrardan dönmek gerekirse; bazı durumlarda Persler'in armağanlarla vergi ödeme işini Kral Dareios'tan sonra da devam ettirdiğini söylebiliriz. Özellikle dönem içerisinde sikkenin sınırlı dolaşımı vergiyi metal külçeler

[211] Hdt. III. 92.
[212] Hdt. III. 94.
[213] Olmstead 1948, 150-225; Briant 2002, 173.
[214] Hdt. III. 95-96.
[215] Hdt. VII. 51.
[216] Hdt. I. 196.
[217] Hdt. III. 90.
[218] Hdt. III. 90.
[219] Mauermann 2013, 126.

halinde ödemeyi de zorlaştırıyordu. İlk siglos'ların dolaşım yeri genelde Küçük Asya'yla sınırlı kalmıştır. Geniş alanlara yayıldığını gösteren bir bilgiye daha henüz ulaşılmış değildir. İlerleyen dönemlerde özellikle MÖ 6. yüzyılda MÖ 4. yüzyıla göre Pers ve Babil coğrafyasında siglosların daha geniş bir alanda dolaştığını söyleyebiliriz[220]. MÖ 4. yüzyılda sikke dolaşımı Pers anayurdunda yayılmaya başlamıştır[221]. İonia kentlerinin Pers istilasıyla oluşan değişimini değerlendirmek için özellikle üzerinde durmamız gereken önemli bir konu da para kaynaklarıdır. Persler'in sikkeleri gümüş ve altın olarak iki şekilde darp ettiğini bilinmektedir[222]. Altın 8, 35 gr. gümüş siglos ise; 5, 4- 5, 6 gr. kadardır[223] (Kral Dareios'un okçu kral tasvirlerinin yer aldığı altın olanlara dareikos gümüş olanlara ise siglos ismi verilmiştir).

Ticaret konusunda kritik olan bir diğer nokta ise ticaret yollarıdır. Kentler arasında sikke sirkülasyonu ticaret ağıyla gerçekleşiyordu. Persler'in İonia'daki verimli toprakları işgal etmeleri, Menderes Ovası'nın bugün olduğu gibi antik çağdaki zenginliği incir, zeytin ve zeytinyağının üretim merkezleri olmaları İonia kentlerini cazibeli hale getirmiştir. Persler'in buradaki ürünleri alarak dış pazarlara ulaştırması, onların tarihte "Kral Yolu" ile anmamızı sağlayan bir ticaret ve haberleşme yolu üzerinden gerçekleşmişlerdir.

Ephesos'tan başlayarak Sardis'e ulaşan bu yol güzergâhı ticaret ağında önemli bir yer tutarken, aynı zamanda Ephesos'tan yola çıkan isyancıların da kolaylıkla Pers satraplık merkezi olan Sardis'e ulaşmalarını da kolaylaştırmıştır. Ephesos üzerinden Kaystros Irmağı (Küçük Menderes) boyunca ilerleyerek, Tmolos Dağı'nı (Bozdağ) aşıp kolay bir şekilde Sardis'e ulaşım sağlamaktadır[224]. Ephesos yolu aynı zamanda Belevi üzerinden Teira antik kentine ulaşmaktadır. Bu yol güzergâhında aynı zamanda Hypaipa antik kentinden özellikle bahsedilir[225]. 2012-2013 yılları arasında gerçekleştirilen araştırmalarda bu kentin Sardis- Susa arasındaki kral yolunun Batı Anadolu'da Ephesos'a uzanmasındaki kilit yol güzergâhı üzerinde durduğuna vurgu yapmıştır. I. Dareios (MÖ 521-485) döneminde Anadolu ve İran'ı birbirine bağlamak için kurulan kral yolunun Ephesos-Sardis arasındaki bağlantının Hypaipa antik kentinin sağladığı düşünülür. Aynı zamanda da bu kent Sardis'in güneye açılan kapısını da teşkil etmektedir[226].

[220] Mauermann 2013,121.
[221] Howgego 1995, 66-67.
[222] Briant 2002, 409; Alram 2012, 63-64; Konuk 2012, 31.
[223] Mauermann 2013, 121-122.
[224] Hdt. V.100.
[225] Foss 1978,33; French 1997, 189; Kalkan 2014, 449-450.
[226] Kalkan-Gürsel 2014, 450-451.

Doğu'dan Hierapolis, Tripolis ve Ephesos yolu ile bağlantılı olması Persler'in ilgisini çekmiş ve Hypaipa Persler için stratejik bir nokta olmuştur[227]. MÖ 547 yılından sonra Pers istilaları sonucu adını duyurmaya başlayan kent, aynı zamanda dinsel bir işlev taşıyan tapınağın da bulunduğu ve kral yolu üzerinde dinsel bir uğrak yeri olarak önemini korumuştur[228]. Bu yol güzergâhı Persler açısından oldukça önem taşıdığını Gediz Nehri dolaylarına yerleştirilen Persler'in Pers pantheon'unda şifalı su tanrıçası olarak bilinen Anahita ile, Lydialılar'ın Tanrıçası Artemis'i birleştirerek bir tapınak inşa ettikleri bilinmektedir[229]. Hypaipa, Hippo isminden de anlaşılacağı üzere Lydia Ana Tanrıçası üzerine kurulmuş bir kenttir ve Persler bu kenti ele geçirince kendi tanrıçalarına benzeyen bu tanrıçanın kentinin kutsal alanlarını bazı değişikliklerle korumaya ve kullanmaya devam etmişleridir[230].

Persler'in kral yolu güzergâhı üzerinde bulunan bu kente bir tanrıça için tapınak inşa ettirirken aynı zamanda Krallığın ekonomik ve ticari faaliyetleri için de kentin stratejik özelliklerinden faydalandıkları görülmektedir.

Tahminlere göre Kral Kyros zamanında yol üzerinde mola verilecek yerler belirlenmiş ve Pers Krallarının aktif olarak kullandığı bu yol askeri, ticari ve ulaşım amacı taşımaktadır. Pers Dönemi'nde halklar arasındaki ticari ilişkilere ait veriler çok az olsa da, Persler'in kendi ülkelerinde uyguladıkları sistemler daha açık izlenebilmektedir. Özellikle ticari ürünlerin karşılıklı olarak el değiştirdiği düşünülür. Anadolu coğrafyasında yetişen salamura balık, zeytin, zeytinyağı gibi ürünler Persler açısından önemliydi ve bu ürünleri kurdukları gelişkin bir yol şebekesiyle ülkelerine ulaştırıyorlardı. Aynı zamanda peynir, yumurta, bal, un, ekmek gibi temel besin gıdalarının yanı sıra kozmetik ürünü olarak sınıflandırılan parfüm veya değerli taşlar arasında sürekli olarak esnaf ve müşteriler arasında da el değiştiriyordu. Pers Dönemi'nde özellikle İonia Bölgesi'nde agora'lardaki ticari hareketlilikte dikkat çekmektedir. Persler'in himayesine aldığı, kent devletlerinde sikke basımını özgür bırakması kentler arasındaki ekonomiyi de canlı tutmuştur. Aynı zaman da sikke basımı da bu hoşgörü politikasının bir çarpan etkisi olarak artış göstermiştir[231].

Persler Anadolu'yu işgal ettiklerinde aynı zamanda köle olarak alacakları kişileri de bu işgal ettikleri yerlerden seçmeye başlamışlardır. Genellikle; savaşta ele geçen köleler, çocuk köleler, haraç ve vergilerini ödemeyen kişiler, suçlular, işsizler, borçlular

[227] French 1997, 180. Ayrıca; D. French bu makalesinde aynı zamanda RRMAN 2,1. 472 ve RRMAM 2, 1. 198 antik yazıtına da bir atıf yapmıştır.
[228] Sevin 1974, 28-31.
[229] Mellink 1975, 108; Klose 1984, 406.
[230] Sevin 1974, 46.
[231] Tekin 2017, 13-131.

Perslere köle olarak satılıyordu. Antik dönemde insanların köle olarak alınıp satıldığı da açık bir şekilde görülmektedir[232].

4.1 ANTİK KAYNAKLAR IŞIĞINDA TARIMSAL ÜRETİM

Herodotos'un da sözünü ettiği gibi "Panionion'da toplanan İonlar, yeryüzünde bildiğimiz en güzel gökyüzü ve en güzel iklimi altında biraraya gelmişlerdir."[233]. Elbette ki İonlar'ın bu derece şanslı olmaları ve ılıman bir iklim içinde bulunmuş olmaları onlara birçok avantaj sağlamaktadır. Ve dünyanın en güzel iklimi altında toplanmış bu kentlerin de en iyi tarım ürünlerini ürettikleri doğrudur. Bu başlık altında ise özellikle üzerinde durmak istediğim konu İonia Bölgesi'nin ekonomisine katkı sağlayan tarım ürünleri olacaktır. Kentlerin coğrafi koşullarına ve iklim şartlarına göre değerlendirdiğimizde hangi ürünler, hangi kentlerde daha fazla üretiliyor, ticaret ağı bu konu da kent ekonomisine ne kadar katkı sağlıyor, bu başlık altında açıklamaya çalışacağım.

On iki İon kenti içerisinde yer alan Klazomenai'de yapılan araştırmalarda hayvan ve hayvansal ürünlerin incelenmesi dönem içerisinde üretimle ilgili olarak bizlere birçok konuda bilgi desteği sağlamaktadır. Klazomenai'de yapılan arkeolojik araştırmalarda hayvansal üretimin olduğu ve bu kalıntıların %85'lik gibi yüksek bir oranı HBT Sektörü 'nde ele geçmiştir. Genellikle üretim koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlarla yapılmaktadır. Payne[234] ve Helmer'in[235] Klazomenai'de ele geçen hayvan iskeletlerinden yaş hesaplaması yapması bu konuda önemlidir. Çünkü yapılan araştırmalarda çıkan sonuçlara göre koyun ve keçilerin belli bir yaştan sonra (2-3 yaşında) kesildiği ve etinden faydalanıldığı görülmektedir. 3-4 yıl beslenen koyun ve keçilerden ikincil ürün olarak süt ve yün alınmıştır. Böylelikle yaşı geçen hayvanlar da süt verimi düşünce kesilerek etinden faydalanmak mantıklı bir yaklaşımdır. Ayrıca alageyik avcılığı ya da yetiştiriciliğide önemli ekonomik faaliyetler arasındadır[236].

Bunun yanı sıra Klazomenai kentinde balık sosunun sıklıkla üretildiği ve balığın da aynı zamanda ekonomiye katkı sağladığı bilinmektedir[237]. Yalnızca kent içinde yapılan araştırmalarda balıkhane ve balık sosu işliği ya da çok miktarda balık kemiklerinin atık olarak biriktirildiği mekânlar henüz ortaya çıkmamıştır[238]. Midye ve

[232] Lewis 2016, 318.
[233] Hdt. I. 142.
[234] Payne 1973, 281-282.
[235] Helmer ve diğ. 2007, 41-69.
[236] Payne 1973, 281-282.
[237] Çakırlar ve diğ. 2015, 196.
[238] Çakırlar ve diğ. 2015, 196-197.

salyangoz gibi yumaşakça kavkıların yanı sıra "müreks" kalıntıları parçalanmış şekilde ele geçmiştir[239]. Müreks kalıntıları Klazomenai kentinde boya üretimi yapan bir mekânın olabileceğine işaret etmektedir. Özellikle MÖ 1.bin yılda Akdeniz ve Ege'de mor boya üretiminin yaygın olduğu ve aynı zamanda boyanın kent ekonomisine katkı sağladığı düşünülmektedir. Fakat bugüne kadar yapılan araştırmalarda boya işliği henüz ele geçmemiştir. Bunlar birer tahmini görüş olarak kalmıştır[240]. Antik dönemde Klazomenai'in ihraç ettiği ürünler arasında en çok şaraptan söz edilmektedir[241]. Zeytinyağının işlenmesi için yapılmış sekiz adet atölye de gün yüzüne çıkarılmıştır. Aristoteles'in Oeconomica II adlı eserinde Klazomenai halkının bir süre kıtlık dönemi yaşadığını ve bunun karşılığında buğday alabilmek için zeytin üretim alanlarını belli bir karşılık doğrultusunda verdiklerinden söz etmektedir. Böylelikle kent için zeytinyağı üretiminin yaygın olduğu anlaşılmaktadır[242]. Şarapla ilgili olarak yaşlı Plinius şunları aktarmaktadır. "İnsan vücuduna iyi gelen iki sıvı varıdır. İçsel olarak şarap, dışsal olarak zeytinyağı; her ikisi de ağaçlardan ele edilir, ama zeytinyağının yeri bambaşka"[243]. Plinius'un da bahsettiği gibi şarap ve zeytinyağı üretimi antik dönemde hem sağlık yönünden hem de ekonomik anlamda getirisi yüksek olan iki üründü. Hiç kuşkusuz iklim şartlarının el vermesi bu iki önemli ürünün İonai kentlerinde de özellikle de Klazomenai kentinde üretildiğini göstermektedir. Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda Klazomenai'de HBT Sektöründe ve Akropolisin güney yamacında sanayi mahalleri ortaya çıkmıştır. HBT Sektöründeki zeytinyağı üretimi MÖ 6. yüzyılın başında küçük boyutlu gerçekleştirilirken, MÖ 6. yüzyılın son çeyreğinde büyütülmüş, yeni bir teknoloji kullanılarak seri üretime geçilmiştir[244]. Diğer bir zeytinyağı işliği ise Akropolis Güney Yamacı Sektörü'nde bulunmuş ve MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir[245]. Şuana kadar gün ışığına çıkarılan iki farklı zeytinyağı işliği, Klazomenai'nin yerel ihtiyacını aşan ölçülerde üretim yaptığını ve İonia'nın en iyi zeytinyağı ihracatçılarından biri olduğunu göstermektedir[246].Konunun ilerlemesiyle bu üretimin yalnızca Klazomenai kentine has olmadığını diğer bazı İonia kentlerinde de yapıldığını göreceğiz. Hiç kuşkusuz ki şarap ve zeytinyağı o dönem içerisinde en önemli iki kaynak olarak görülmektedir.

[239] Çakırlar ve diğ. 2015, 197-201.
[240] Çakırlar ve diğ. 2015, 197.
[241] Klazomenai ve çevresindeki tarımsal üretim ve antik kaynaklara ilişkin veriler için bkz. Doğer 1986, 708-710, Doğer 1988, 75-76, Sezgin 2012, 24.
[242] Aristoteles, Oeconomica II, 1347b, 1348b.
[243] Plinius, Naturalis Historia, XIV. 9 73-74.
[244] Koparal-İplikçi 2004, 231-232.
[245] Koparal-İplikçi 2004, 221.
[246] Sezgin 2012, 48.

Kuzey İonia Bölgesi'nin diğer önemli bir merkezi de Erythrai antik kentidir. Kentin şarap üretiminde iyi bir seviyede olduğu bilinmektedir. Antik kaynakların verdiği bilgilere göre Erythrai önemli bir şarap üretim merkezidir. Strabon Erythrai şarabıyla ilgili olaral şunları bildirir: *"Mimas'da yaşayan Erythraililer arasında (Herakles) İpoktonos (böcek kıran) olarak kutsanır; çünkü o ips denen bağ kurdunun kökünü kurutmuştur, derler ki yaratığın bulunmadığı tek arazi Erythraidir"*. Tektaş Burnu kargosunda ele geçen amphoraların %90'ınını Erythrai üretimi amphoraları oluşturmaktadır[247]. Amphoraların üzerinde yer alan "EPY" kısaltması bunların Erythrai üretimi olduğunu göstermektedir. Böylece bu sonuçlardan yola çıkarak Erythrai'nin Arkaik Dönemden itibaren şarap ve şarap ticareti için amphora üretimi yaptığı anlaşılmaktadır[248].

Diğer önemli bir kent ise Miletos'tur. Miletos'un antik dönemde zeytin ve zeytinyağı üretimi yaptığı biliniyor. Özellikle Herodotos'un kitabında üç farklı yerde bu konudan bahsetmesi Miletos'un üretimde oldukça söz sahibi olduğunu kanıtlar niteliktedir. Lydialılar'ın Miletos'a açtığı savaşta Miletos da bulunan ağaçların Lydialı Alyattes'in talimatıyla kesilerek yok edilmesi ve Miletos halkının gelecek yıllarda bu ağaçları tekrardan yetiştirmek için toprak ve tarıma daha fazla zaman ayırarak vakit kaybettirilmeye çalışılması düşünülmüştür. Lydialılar'ın özellikle tarım arazilerine ve ekinlere dokunmamasının sebebi ise gelecek yıl yağma yapacak ürünlere zarar vermek istememelerinden kaynaklanmaktadır. Böylelikle anlaşılıyor ki Miletos kenti bir tarım kentiydi ve toprakları verimliydi[249]. Ayrıca kent içinde zeytin ve zeytinyağı üretiminin yapıldığı da biliniyor. Özellikle üretilen çok sayıdaki ticari amphora zeytinyağı ve şarap sevkiyatında kullanılmaktaydı[250]. Güney İonia Bölgesi'nin yün, dokumacılık ve amphora üreticileri arasında yer alan Miletos'un, Pabuç Burnu Batığı'nda ele geçen amphoralar da çok sayıda Miletos üretimi kargonun oluşu kentin üretim açısından iyi bir seviyede olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır. Aynı zamanda bu kargonun içinde ele geçen amphoralarda üzüm çekirdeklerine ulaşılması; üzüm ve şarap ihracatının da yapıldığını göstermektedir[251]. Fakat Miletos'ta ele geçen epigrafik bulutular arasında ne yazık ki şaraba dair herhangi bir yazıt mevcut değildir[252]. Fakat çok sayıda ticari amphora üretilmesi, özellikle de masa amphoraları ve kylikslerin şarap tüketimiyle

[247] Carlson 2003, 586.
[248] Carlson 2003,586,fig.7-8.
[249] Hdt. I. 17, I.19.
[250] Dupont 2007, 623.
[251] Greene-Bass 2003, 189.
[252] Sezgin 2012, 143.

paralellik gösterdiği düşünülmektedir[253]. Genellikle bu tarz kaplar şarabı sağlıklı bir şekilde muhafaza edip karıştırmak için kullanılmaktadır[254]. Kalabaktepe'de yapılan araştırmalarda yanık seramik ve maden cüruflarının ele geçmiştir. Metal eşyaların büyük bir çoğunluğu bakır ve tunçtan yapılmıştır. Ayrıca demir, bakır, kurşun da kullanılmıştır. Arkaik Dönem'de Miletos'un metal üretiminde önemli seviyede olduğunu göstermektedir[255]. Miletos kentiyle birlikte paralel olarak Samos'u da incelemek doğru olacaktır. Çünkü Samos ve Miletos amphoralarının zeytinyağı taşımacılığında tercih edildiği bilinmektedir[256]. Fakat Strabon; Samos'un şarap üretiminde diğer kentlere oranla daha şanssız olduğunu bildirir. *"Civarındaki bütün adalarda, örneğin Khios, Lesbos ve Kos adalarında en iyi şaraplar elde edilmesine rağmen Samos Adası'nda iyi şarap çıkmaz[257]"*. Gerçekten de Ephesos'luların ve Metropolis'lilerin şarapları iyidir. Mesogis Dağı, Tmolos Dağı ve Katakekaumene ülkesi, Knidos ve Smyrna ve diğer daha az önemli yerler, hem zevk vermek hem de tıbbi amaç için kullanılan çok iyi cins şaraplar elde ederler. Samos şarap bakımından talihli sayılmaz. Fakat diğer bakımdan mutlu bir ülkedir"[258]. Samos'un şarap üretiminde iyi olmadığı hatta üzümlerinin yenmek için bile fazla tercih edilmediği bilinmektedir. Fakat Samos'ta üretilen amphoralar da şaraptan ziyade daha çok zeytinyağı taşımacılığının yapıldığı düşünülmektedir[259]. Samos'ta zeytin mahsulü iyi seviyededir.[260] Bunun en iyi kanıtı olarak ise MÖ 600 yılı dolaylarında Giglio batığında ele geçen altı adet ticari amphoranın zeytinyağı taşımak için kullanıldığının tespit edilmesidir[261]. İyi şarap konusunda Samos her ne kadar şanssız olsa aynı durum Lesbos için geçerli değildir. Yine Strabon'dan edindiğimiz bilgilere göre; her tarafı meyveliklerle dolu olan Kos, Khios ve Lesbos şaraplarıyla ün yapmıştır[262]. Özellikle de Lesbos'da üretilen amphoraların şarap taşımacılığında kullanıldığı düşünülmektedir. Aynı zamanda Plinius'tan[263] edindiğimiz bilgilere göre Homeros çağında aranan şaraplar arasında Thasos ve Khios şaraplarından sonra Lesbos şarabı da gelmektedir. Antik dönem içerisinde zeytin, bağcılık ve şarap üretim merkezi olarak oldukça üne kavuşmuş olan Lesbos Arkaik ve Klasik Dönem 'de ticarette kullanmak için ayrıca "Gri

[253] Dupont 2007, 623-624.
[254] Dupont 2007, 623-624.
[255] Graeve 1990, 14.
[256] Sezgin 2012, 179.
[257] Strabon, Geographika, XIV.1. 15.
[258] Strabon Geographika, XIV.1.15.
[259] Grace 1971, 79-80. Samos zeytinyağından bahseden antik kaynaklar için bkz. Grace 1971, 80,dipnot 70.
[260] Grace 1971, 80.
[261] Sezgin 2012, 179.
[262] Strabon Geographika, XIV.2.19.
[263] Plinius, Naturalis Historia, XIV.73.

ve Kırmızı Lesbos Amphoralar" üretmiştir[264]. Sonuç olarak; başta Lesbos olmak üzere İonia'nın bazı kentlerinde şarap ve bağcılık oldukça iyi seviyededir, hatta üretilen ürünlerin ihracatı konusunda kentlerde ticari amphoralar da üretilmiştir. Gerek kazılarda, gerekse batıklarda ele geçen buluntular bunları doğrular niteliktedir. İonia kentleri tarih boyunca tarımsal üretimle iç içe olmuştur, belki de bunu Herodotos'un dediği gibi dünyanın en güzel ikliminde yaşamalarına borçludurlar.

4.2 SERAMİK ÜRETİMİ

Pers dönemi öncesi İonia'da seramik üretimi ve atölyelerin varlığı nasıl bir gelişim göstermişti? Pers işgalleri sonrasında seramik üretimi ve ticareti devam etti mi? Fakat bunun öncesinde seramik üretimini İonia Bölgesi'nde; Kuzey İonia ve Güney İonia üretim merkezleri olarak iki grup halinde incelemek konuyu anlamamız açısından yararlı olacaktır.

Önemli bir üretim merkezi olan Klazomenai antik kenti de Pers işgalleri sonucu hem mekânsal bir değişime uğramış, hem de seramik üretimine devam etmiş bir kent olduğu için oldukça önem taşımaktadır. İonia Bölgesi'nin Arkaik Dönem de oldukça çok sayıda ticari amphora ürettiğini ve bu üretilen amphoralar da kolonilerine zeytinyağı, şarap gönderdiklerini böylelikle dönem içerisinde ticareti canlı tuttuğunu biliyoruz[265]. Bu konudaki en önemli sorunlarından biri de Teos, Kolophon, Erythrai ve Smyrna gibi önemli İonia kent merkezlerinin kendilerine özgü ürettikleri amphora tiplerinin henüz ayırt edilememiş olmasıdır. Kuzey İonia kentleri içerisinde yer alan Teos, Kolophon, Erythrai'de yerel olarak üretilen amphoralar hakkında ne yazık ki yeterli bilgiye sahip değiliz. Belki de ilerleyen yıllarda yapılacak olan kapsamlı araştırmalar ve kazılar sonucunda bilgilerimiz yenilenebilir[266]. Benzer problem Smyrna ve Phokaia[267] antik kentleri içinde geçerlidir. Miletos ve Knidos kentleri bu konuda bizlere daha net bilgi sağlamaktadır. Miletos kentini incelemeden önce kuzey İonia'nın önemli bir yerleşimi olan Teos antik kenti değinmekte fayda vardır. Hellenistik Dönem de Tanrı Dionysos için bir tapınak inşa edilmesi bu konuda Teos'un bağ ve şarap üretim merkezi olabileceğini düşündürmektedir[268].

---

[264] Sezgin 2012, 304.

[265] Klazomenai'de bezemesiz olarak üretilen amphoralarda zeytinyağı taşındığı ileri sürülmüştür. Bkz. Dupont 1998, 155. Klazomenia kazısı buluntuları arasında yer alan tam ya da tama yakın amphoralar arasında bezemesiz yapılmış bir örnek günümüze kadar ele geçmemiştir. Bu açıdan Klazomenai üretimi ticari amphoralar arasında bezemesiz amphoraların var olduğu ve bunların zeytinyağı taşımakla kullanıldığı şeklindeki yorumun eldeki veriler açısından pek doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Deytalı bilgi için bkz. Sezgin 2012, 28.

[266] Sezgin 2012, 16-17.

[267] Maltepe Tümülüs'ünde ele geçen çanak çömlekler Geç Klasik- Erken Helenistik döneme tarihlendirilmiştir. Özyiğit 1994, 11-36.

[268] Doğer 2004,167.

Teos üretimi seramikler P. Duppont tarafından detaylı olarak incelenmiş ve ortaya çıkan sonuç ise; diğer bir üretim merkezi olan Klazomenai seramikleri dışında üretilen boyundan kuplu amphora parçalarının bu kentte yoğun olarak ele geçmesiydi. Klazomenai'in Teos'a yakın bölgelerinde ikincil bir üretim merkezi olduğu düşünülmektedir[269]. Özellikle son zamanlarda yapılan araştırmalarda ele geçen buluntular Teos'un önemli bir üretim merkezi olduğunu ispatlanmıştır[270]. Batı Anadolu'da MÖ 7. yüzyılın ortalarından başlayarak üretilen, özellikle Arkaik Dönem boyunca ticareti yapılan amphoralarının Klazomenai, Khios, Samos ve Lesbos bölgelerinin yanı sıra, Erythrai, Knidos ve Teos'ta da üretiminin yapılmış olacağı savunulmaktadır[271].

İonia ihtilalini bastırmak için güç kullanan Persler Herodotos'tan öğrendiğimiz bilgilere göre MÖ 497/94 yıllarında Kyme ile birlikte Klazomenai kentini de ele geçirmiştir[272]. Amphora üretimi ve ticaretinde de söz sahibi olan ve antik dünyada Doğu Akdeniz'den, Ege'ye oradan Karadeniz, İtalya ve İspanya kıyılarına kadar ticaret yapan bu önemli kent, Pers istilalarıyla birlikte, yaşadıkları anakarayı da terk etmek zorunda kalmışlarıdır[273].

Anakara'da klasik döneme ait seramik buluntusu veren önemli tabakalar "HBT (Hamdi Balaban Tarlası) ve FGT (Feride Gül Tarlası) sektörüdür". HBT ve FGT sektörü içinde yer alan MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğine tarihlendirilen Attika'dan ithal edilmiş olan içi kıvrık ağızlı kase ve cup kantharoslarda ele geçmiştir[274]. Ele geçen veriler anakaradaki yerleşimin MÖ 5. yüzyılın başlarında terkedildiğini göstermektedir. Klazoemenai antik kentinde MÖ 6. yüzyılın başlarında küçük çapta üretilen zeytinyağı, aynı yüzyılın son çeyreğine doğru daha da büyütülerek seri üretime geçmiştir[275]. Kentin ihtiyacından fazlasının üretildiği bu zeytinyağları aynı zamanda ihracatta da kullanılıyor olmalıdır. Genellikle küçük boyutlu üretimler HBT sektöründe ele geçen zeytinyağı işliklerdir. MÖ 6. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilen 2. zeytinyağı işliği ise Akropolis'in güney yamacındaki sektörde ele geçmiştir[276].

MÖ. 500/490 yıllarında Klazomenai'de FGT Sektöründe görülen yaygın tabakaları ve zeytinyağı işliklerinin MÖ 5.yüzyılın ilk yıllarında aniden terkedilmesi

[269] Dupont 1998,155.
[270] Kadıoğlu 2019, 293-320.
[271] Sezgin 2017,293.
[272] Hdt. V. 123.
[273] Özbay 2006, 133.
[274] Hasdağlı – Zeren 2012, 117-118.
[275] Koparal – İplikçi 2004, 231.
[276] Koparal – İplikçi 2004, 231,232.

İonia İhtilali'nin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir[277]. Klazomenai antik kentinde seramik üretimine Persler'in herhangi bir müdahalesi olmuş mudur? Ya da Pers istilaları bu üretimi olumsuz yönde etkilemiş midir? diye sorarsak eğer özellikle bu kentin MÖ 6. yüzyılın ortalarında Kuzey İonia bölgesel ve ortak üretim anlayışıyla üretim yaptığı ve Khios üretimi ticari amphoralarıyla ortak bir noktada buluşarak hareket ettiği sonucuna varabiliriz[278]. MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında İonia'da özgürlük ortamının bozulması sonucunda bu iki kentin ortak hareket ettiği düşünülmektedir[279]. Bunun sonucunda Persler'in Batı Anadolu'da ılımlı bir politika izlediklerini söyleyebiliriz. İlk başlarda Pers tehdidiyle kentlerini terk ederek adaya taşınan Klazomenai halkının tekrar kentlerine dönemleri ve MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında Pers egemenliği altında İon kentlerinin zengin dönemlerini yaşamaları, Persler'in Batı Anadolu'da beklediği kadar yıkıcı ve hasar verici bir politika gütmediklerini göstermektedir. MÖ 6. yüzyılın üçüncü çeyreğinde ise Klazomenaili üreticiler Khios'lu seramik üreticileriyle ticarette ortak üretim konusunda yollarını ayırmışlardır. Bunun nedeni olarak Persler'in İoniaları büyük bir baskı altında tutmadıkları düşüncesi yönünde yorumlanabilir[280].

Klazomenai'nin MÖ 497 yılında İonia ihtilaliyle birlikte tamamen terkedilmesi, üretilen ticari amphoralarda MÖ 5. yüzyılın ilk onluğu içinde üretimin tamamen durduğunu göstermektedir[281]. Sonuç olarak İonia ihtilali öncesine kadar özellikle MÖ. 6. yüzyılda Persler'in Batı Anadolu'yu işgal altında tutması üretimde azalmanın olmadığını göstermektedir. Fakat MÖ 499-494 yıllarında yaşanan olumsuzluklar Klazomenai halkını anakaradan uzaklaştırarak Karantina Adası'na yerleşmek zorunda olduğunu göstermektedir[282].

Kuzey İonia'da yer alan merkezlerden bir diğeri Kolophon'dur. Fakat Kolophon ile ilgili sistematik kazılar istenildiği düzeyde olmadığı için Pers Dönemi öncesinde seramik üretiminin gelişimi hakkında ne yazık ki bilgi sahibi değiliz. Bu konuda P.

[277] Güngör 2004, 122-123.
[278] MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında İon dünyaındaki özgürlük ortamının bozuması ile Kuzey İonia'nın önde gelen merkezlerinden Klazomenai ve Khios'un ticaret sahnesinde birlikte hareket etmeye başladıklar anlaşılmaktadır. Batı Anadolu'nun Persler'in eline geçmesinin ardından Perslerin oldukça ılımlı bir politika izledikleri anlaşılmaktadır. Pers korkusu yüzünden kentlerini terk eden Klazomenaililerin tekrar kentlerine dönmesi ve MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında Pers egemenliği altında İon kentlerinin en zengin dönemlerini yaşamaları, Perslerin İonialıları büyük bir baskı altında tutmadıklarının kanıtıdır. Pers tehlikesinin, beklendiği kadar yıkıcı ve rahatsız edici olmaması, MÖ 6. yüzyılın üçüncü çeyreği içinde ticarette kısa bir süre birlikte hareket eden Khios ve Klazomenai'nin, yüzyılın son çeyreğinde form ve bezeme sistemi açısından birbirlerinden tekrar uzaklaşmalarına neden olmuştur. Bkz. Sezgin 2012, 298.
[279] Sezgin 2012, 297-298.
[280] Sezgin 2009, 51. Yusuf Sezgin Pers istilası altında üretilen amphoraları, Khi4 ve Kla6 olarak adlandırmıştır. Bilgi için bkz: Sezgin 2009,61.
[281] Güngör 2004,122.
[282] Güngör 2004,121.

Dupont'un Kolophon hakkında özellikle yüzey araştırmalarında yaptığı analizler olumlu sonuçlar vermemiştir ve kent hakkında seramik verileri aydınlatılmamıştır[283]. Klazomenai ile ortak üretim anlayışıyla üretim yapan Khios antik dünyanın en önemli ve şarap üretim merkezleri arasında yer almaktadır. Elbetteki üretilen bu şaraplar belli bir yerde muhafaza edilip, ticareti yapılmalıydı. MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında İonia'da artan Pers baskıları Kuzey İonia'nın iki önemli merkezi olan Khios ve Klazomenai'yi ortak üretim anlayışı içinde tutmuştur. Böylelikle MÖ 6. yüzyılın üçüncü çeyreğinden sonra bezeme ve form bakımından uzaklaşmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra Khios'lu üreticiler, özellikle ticari kaynak olarak gördükleri şişkin boyunlu amphora üretimine tekrar başlamışlardır. Yaklaşık 600 yıl boyunca amphora üreten diğer önemli merkez ise Khios'tur. Khios amphoraları Helen dünyasında ve bunlara bağlı kolonilerde ele geçen en yoğun grubu oluşturmaktadır. Yalnız burada soru işareti olarak kalan bölüm ise; Khios Adası'nda Arkaik Döneme ait amphora atölyelerinin ve üretim alanlarının tespit edilememiş olmasıdır[284].

Antik dünyanın çeşitli yerlerinden ele geçen İonia kökenli seramik grupları Helen kolonilerinde de sıkılıkla karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bugün Naukratis'ten gelen malzeme grubu Doğu Yunan seramik bilimine önemli katkılar sağlamıştır. Kuzey İonai kökenli seramikler Naukratis'te incelendiğinde özellikle Teos[285] ve Phokaia üretimi seramiklerin sıklığıyla karşılaşmaktayız. Özellikle Kuşlu Kâse Atölyeleri grubunu oluşturan ve Köken B olarak adlandırılan, yüksek kaliteli işçilik içeren seramik gruplarının Teos'ta üretildiği bilinmektedir.

Güney İonia Bölgesi'nin önde gelen seramik üreticilerinin başında Miletos gelmektedir. Kalabaktepe ve Zeytintepe de ele geçen ticari amphoralar üzerinde yapılan kil analizi sonuçlarına göre; Miletos'un önemli bir seramik üreticisi olduğu anlaşılmaktadır[286]. Kuzey İonia Bölgesi'nde Khios ve Klazomenai önderliğinde

[283] Dupont 1983, 26.
[284] Sezgin 2012, 16.
[285] Kısa bir zaman öncesine kadar Teos'ta üretilmiş olan sermaik türleriyle olan bilgilerimiz kısıtlıydı. 2011 ve 2012 yıllarında Helllenis'tik surların yamacında ele geçen hatalı olarak üretilmiş seramikler MÖ 6. ve 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Hatalı seramikler Bonn Üniversitesi Helmholtz- Enstitüsü'nde araştırılmış ve söz konusu analizler sonucunda üretim yerlerinin Teos olduğu ispatlanmıştır. 1993 yılında ilk kez Milet'te bulunan Geç Geometrik ve Arkaik Dönem seramikleri bunlar Kuşlu Kotyleler ve Kuşlu Kâseler olarak bilinmektedir, köken Grup B olarak adlandırılmıştır. Bu seramikler Ege Adaları ve Batı Anadolu'da yaygındır. Teos'un Geç Geometrik ve Arkaik Dönemler'de Ege Denizi'nin doğusundaki bölgede en önemli seramik üretim merkezlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Teos ürettiği kaliteli seramikleri, büyük ihtimalle ihraç etmiştir. Aynı zamanda Teos'un MÖ 8. ve 6. yüzyılda Kuzey İonia Bölgesi'nde Khios'tan sonra en önemli seramik üretim merkezi olduğu bilinmektedir. Bkz. Kadıoğlu ve diğ. 2015b; Kadıoğlu 2019, 295-301.
[286] Miletos kazılarında, özellikle Kalabaktepe ve Zeytintepe'deki Arkaik tabakalarda ele geçen amphoralar, Miletos'da ticari amphora üretiminin MÖ 8- 7. yüzyılın ilk yarısında başladığını göstermektedir. Bu döneme ait Miletos üretimi ticari amphoralar "Mil1" olarak sınıflandırılmıştır (MÖ 700-625). "Mil1" amphoralarının Güney İonia dışında kalan pazarlarda benzerleri ele geçmemiştir. Bu

gerçekleştirilen bölgesel ve ortak üretim anlayışı, Güney İonia Bölgesi'nde Miletos önderliğinde gerçekleşmektedir[287]. MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında Miletos amphoralarının üretiminde artış gözlemlenmiştir. Bu amphoralarda iki temel tip karşımıza çıkmaktadır. İlk grubu yüksek ve ince ağızlı amphoralar oluştururken, boyun ve omuz geçişinde dışa ve yukarıya çıkıntılı mahmuz-silme ve ikiz kulpları ile standart tip ise ikinci tip grubu oluşturmaktadır[288].

İonia Bölgesi geniş kapsamda ele alınıp incelendiğinde Miletos'da üretim yapan atölyelerin olduğu ve dönem boyunca ticari anlamda da tarih sahnesinde yer aldığı bilinmektedir. Kerschner ve Mommsen'in yaptığı araştırmalar bu konuda yeni bilgiler sunmaktadır. Miletos seramikleri detaylı olarak incelendiğinde atölyelerde iki farklı kil yatağından gelen seramiklerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Kalabaktepe atölyesi diğeri ise; Etnik Grup D[289] olarak adlandırılan atölyedir. Bu atölyeler farklı kil yataklarından beslenerek Miletos 'ta hızlı ve kaliteli bir seramik üretimi gerçekleştirmişlerdir[290].

Zeytinyağı ve şarap üretiminde önemli olan bu merkez bu ürünleri taşımak için özellikle ticari amphora üretimine önem vermiştir. Aynı zaman da bu kentin MÖ 6. yüzyılın ikinci ikinci çeyreğinde ticarette önemli bir rol oynadığını gösteren Pabuç Burnu batığı Miletos'un ticaret yapan önemli bir kent olduğunu göstermektedir. Ayrıca batıkta ele geçen sağlam amphoralar içinde üzüm çekirdekleri de ele geçmiştir[291].

Miletos ticari amphora üretiminin yanı sıra İon Kaseleri, Yaban Keçisi Stili ve Fikellura stilinde üretim yaparak İon seramik stiline öncülük etmiştir. 1982 yılında P. Dupont seramikler üzerinde yaptığı araştırmalar bu bilgileri de doğrulayarak, Miletos'un seramik üretiminde öncülüğünü kanıtlamıştır[292].

---

açıdan "Mil1" amphoraları bölgesel ihtiyacı karşılamak üzere üretilmiş örnekler olmalıdır. Ağız kenarlarında ve bezeme sistemlerinde görülen birçok farklı anlayış, "Mil1" amphoralarının üretiminde standart endişesinin taşınmadığını ve dış piyasadaki tüketicilere sunulmamış olduklarını da göstermektedir. Bilgi için bkz. Sezgin 2012, 301.

[287] Sezgin 2012, 301.

[288] Sezgin 2012, 302.

[289] Miletos buluntularının analizleri sonucunda kentte üretim yapan 2 ana atölye tespit edilmiştir. Bunlardan ilki etnik "A" (kil referans grubu) olarak adlandırılan "Kalabaktepe Atölyesidir." Etnik grup D olarak adlandırılan ikinci atölye ise Kalabaktepe Atölyesi ile aynı tipte üretim yapmmaktadır ve Miletosta üretim yapan bir atölye olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle Miletos'da çağdaş olarak amphora üreten ve farklı kil yatakları kullanan iki farklı atölyenin varlığından söz etmek mümkündür. Bkz: Kerschner– Mommsen 2005, 123.

[290] Kerschner – Mommsen 2005,123.

[291] Greene – Bass 2003, 189.

[292] Dupont 1982, 203-206, Fig.1, Fig.19.

MÖ 5. yüzyılda Attika Seramiğini değerlendirmek özellikle İonia ayaklanmasından sonraki arkeolojik veriler siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda değerlendirme yapmamızı kolaylaştıracaktır[293].

MÖ 6. yüzyılın sonu ve MÖ 5. yüzyılın başında Attika üretimi seramiklerin İonia'ya ithal edildiğini biliyoruz. Özellikle bu gruplar içerisinde yaygın ve popüler olan kap türleri skyphos ve lekythoslardır. Attika seramiklerinin belli alanlardaki eksikliği Boardman'a göre; ticaretin sekteye uğramasıyla değil, alıcıların beğenmemesiyle ilgili bir durum olarak değerlendirilmiştir[294]. Obserne'nin bu konudaki görüşleri ise kişilerin ihtiyacına uygun seramiklerin üretilmesidir. Attika seramiklerinin çoğunluğu Atina dışında farklı merkezlerde özel üretim olarak algılanmamıştır. Bu algı genel de Atina tarafında hakim olmuştur. Buna ek olarak, kentlerin seçiminde ana kriter, alıcıların ihtiyacını karşılayacak kap türleridir. Örneğin Pers İmparatorluğu için üretilecek bir kap onların ihtiyacına yönelik olmalıdır, buna benzer ilişki Etrüks pazarları içinde geçerlidir. Onların ihtiyacını karşılayacak olan stamnoslar direk talebe yönelik olduğu için pazarda alıcı bulması kaçınılmazdır[295]. Slawisch'e göre ise; "yalnızca ihtiyaca yönelik üretim olmadığı aynı zamanda siyah figür tekniğiyle yapılan seramiklerin boyaları daha uçucu bir özelliğe sahip ve fiyat bakımından oldukça ekonomiktir"[296]. Siyasi etkenlerde elbette seramik ticaretinde bir etkidir. Özellikle kırmızı figürlü seramikler siyah figürlülere göre daha lüks ve pahalıdır. Batı Anadolu'da Pers istilaları sırasında Arkaik Attik siyah figürlü seramikler batılı tüccarlar tarafından iyi Pazar olarak düşünülmediği üzerine bir tutum da hakimdir[297]. İonia'da seramik ticaretinin tarihlendirilmesinde en önemli terminus ante quem MÖ 494 yılında Miletos'un Persler tarafından tahrip edilmesiyle ilişkilendirilmiştir[298]. MÖ 5. yüzyılın ikinci çeyreğinde Attika seramiğinde sayısal azalma olmuştur. MÖ 5. yüzyılın ortalarına kadar geçen süreçte Attika seramiği için Daskyleion merkezi incelenmelidir. Çoşkun, Görkay ve Nörling'in açıklamalarına göre özellikle MÖ 5. yüzyılda Attika'da üretilen parlak renkli formuyla temsil edilen Attika seramikleri Daskyleoin'da da kullanılmaktaydı[299]. Bununla birlikte yapılan detaylı analizler, boyalı seramik bulgularının MÖ 5. yüzyılda azaldığını göstermektedir. MÖ 5. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde Attik seramik ithalinin geri kalmasının genel eğilimi MÖ 6. yüzyılın

[293] Slawisch 2013, 186-187.
[294] Boardman 1979, 37.
[295] Obserne 2001, 290.
[296] Slawisch 2013, 195-197.
[297] Görkay 1999, 25.
[298] Slawisch 2013, 198.
[299] Tuna- Nörling 1998, 174, Görkay 1999, 14-16, Coşkun 2004, 89.

sonlarında yaygınlaşan kırmızı figürle ilişkilendirilmemektedir. Şüphesiz bu azalış MÖ. 5. yüzyılda bölgenin politik ve idari etkisinden kaynaklanmaktadır. MÖ 460-400 yılları arasında Attika'nın ithalattan büyük ölçüde etkilenmesinin sebebi ticaret temaslarının geçici olarak kesilmesi ve ekonomik müdahale olarak düşünülmektedir[300].

4.3 SİKKE EMİSYONLARI

Sikke, Lydialılar tarafından icat edilmiştir. Lydia Krallığı'nın başkenti Sardis'te görülmeye başlanan sikkenin doğuşunu belirleyen tarihle örtüştüğünden dolayı "*Karun (Kroisos) kadar zengin*" deyimi günümüze kadar gelmiştir[301]. Özellikle MÖ 6. yüzyılda ait Sardis'te çıkarılan madeni sikke kronolojisinin oldukça kabul görmesine rağmen, kesin tarihlerin çeşitli evrelere atanması konusunda ciddi farklılıklar bulunmaktadır[302].

Bammer'in 1991 yılında yaptığı araştırmalarda Ephesos Artemis Tapınağı'nın temelinde bulunan bu sikkelerin kent içerisinde üretilmiş olamayacağı ihtimalinin olduğu, aynı zamanda bu tapınağın inşasında Lydialı Kroisos'un maddi destek sağladığı düşünülür[303]. Aynı zamanda Ephesos Artemis Tapınağı temelinde bulunan kaplar üzerinde yapılan araştırmalarda, bu kapların sikkelerden önce üretildiği sonucuna varılmıştır. Sikkelerin içinden çıktığı seramiğe göre bir tarihleme yöntemi uygulanmıştır. Fakat kapların zayıf kil özelliğinde olması Arkaik Dönemi çağrıştırmaktadır[304].

Erken döneme tarihlendirilen bir kabın içerisinden yeni tarihli bir sikkenin çıkabilecek olma ihtimali de düşünülmektedir. Sikkenin icadında ne kadar erkene gittiğinden emin olunmadığını kabul etmek doğru bir yaklaşım olacaktır[305]. Sikke ilk darp edilmeye başladığı dönemde büyük oranda aslan ve boğa figürü içeriyordu[306]. Sikkenin icadıyla ilgili soru işaretlerinin olmasının yanı sıra aynı zamanda sikkenin ilk icat edildiği dönemde hangi amaçla kullanıldığı da ayrı bir tartışma konusudur. Cook genelde sikkenin askeri giderleri veya devletin geniş çaplı giderlerini karşılamak için icat edildiği ifade eder[307]. Rider'in sözünü ettiği gibi doğu ve batıda farklı sikke birimlerinin basılmış olması aynı zaman da kullanım alanlarının da farklı olduğunu göstermektedir. Kent içerisinde çalışanlar için ödenen ücretler doğu ve batıda farklı birimlerle ödenmekteydi[308]. Sikkeler aynı zamanda askeri seferler için de kullanılmıştır,

[300] Erickson 2005, 648-657.
[301] Morrısson 2002, 7.
[302] Carradice 1987, 73.
[303] Bammer 1991, 63-84.
[304] Williams 1991, 98-104.
[305] Howgego 1995, 18-19.
[306] Price 1989,17.
[307] Cook 1958, 257-262.
[308] Rider 2001, 170-171.

özellikle sikke darp etmek için gerekli olan hammadde kaynağına ulaşmak bu dönemde oldukça önemliydi. Buna örnek olarak Babil'de ele geçen bir buluntu grubu gösterilebilir. Bu buluntular içerisinde gümüş sikke basmak için rezerv olarak kullanılması muhtemel olan gümüş külçeler ele geçmiştir. Düzensiz ve simetri dahilinde kesilmemiş bu külçeler üzerindeki izler çok fazla belirgin değildir. Rider, bu külçeler üzerinde yer alan izlerden yola çıkarak Persler'in bölgeyi işgal ettiğini bildirmiştir[309]. Büyük Kral I. Dareios Mısır ve Hindistan'a yapacağı seferlerde sikke basacak madene ihtiyaç duymasından ötürü öncelikli seferini Trakhia ve Batı Skythia'ya çevirdiğini biliyoruz. Burada yer alan altın ve gümüş yatakları Mısır'a ve daha sonra Hindistan'a karşı yapacağı seferler için askeri giderlerini karşılayacaktır. Böylelikle sikkenin ticaret alanı dışında, askeri seferlerde de kullanıldığını görmekteyiz[310].

Lydia Krallığı'nın yıkılmış olması Batı Anadolu'da sikke ihtiyacını kesintiye uğratmamıştır. Pers İmparatoru Kyros Dönemi'nde de Sardis ve Batı Anadolu'da sikke darp eden küçük atölyeler çalışmalarına ara vermeden devam etmiştir[311]. MÖ 5. yüzyılda Pers Dönemi'nde Anadolu'da sikke basımı yaygın olsa da özellikle kolonilerin bunu daha hızlı benimsediklerini ve aktif olarak kullandıklarını görmekteyiz. MÖ 544'te Teos kentinden gidenler tarafından kurulan Abdera'da sikke tasviri olarak sola dönük grifonun sıklıkla kullanıldığı dikkat çekmektedir[312]. Doğu Yunan kentleriyle yapılan ticarette kullanılan gümüş toplanarak mal alım ve satımında önemli bir kaynak oluşturmuştur[313].

Kentlerin kurduğu kolonilerde de MÖ 6- 5. yüzyılda sikke basımı yaygındı. Phokaia'nın kolonisi olan Lampsakos o dönemlerde elektron sikke basmıştır[314]. Çok sayıda basılan büyük birimlerdeki altın ve elektron sikkelerin asıl rolü belirsizdir. Geniş alanda tedavülde kalan bu sikkelerin bazıları devletler arasındaki ödemelerde kullanılırken altın ya da elektron sikkesi olmayan kentlerin ödemelerde ne kullandığı açık değildir. Ayrıca; Kyzikos, Mytilene ve Phokaia sikkeleriyle beraber Lampsakos ve Syrakusai sikkeleri de Büyük İskender dönemine kadar her yerde geçerli "uluslararası" nitelik taşıyan sikkeler olmuşlardır[315].

[309] Rider 2001, 3-4.
[310] Howgego 1995, 109-112.
[311] Rider 2001, 169.
[312] Howgego 1995, 21-22. Hdt. I. 168, Ayrıca Heredotos Abdera kentinin kurulmasıyla ilgili şunları kaleme almıştır: "Harpagos'un toprak teraslar sayesinde surlarını ele geçirdğini ve Teoslular'ın gemiler yoluyla Trakya'ya giderek Abdera kentini kurduğunu" söylemiştir.
[313] Balcer 1991, 60.
[314] Howgego 1995, 25.
[315] Howgego 1995, 25.

İonia kent devletleri arasında yer alan Erythrai ve Teos antik kenti de MÖ 6 - 4. yüzyılda bronz ve altın sikke darp edilmiştir. Delos deniz birliğinin bir üyesi olan Erythrai toplam da Atina'ya on altı kez vergi ödemiştir[316]. Kentte, MÖ 480'den önce darp edilen gümüş sikkeler Miletos standartlarındadır. Ayrıca MÖ 4. yüzyılda darp edilen gümüş ve bronz sikkelerde aslan postunu başına geçirmiş Herakles başı ve çeşitli türde mitolojik sahneler betimlenmiştir. Khios Adası'nda olduğu gibi Erythrai kentinde de MÖ 356'dan sonra yoğun olarak madeni sikke darp edilmiştir[317].

Arkaik Dönem boyunca Khios ve Miletos'ta birbiri ile iyi anlaşan ve birbirini detekleyen iki kent olmuştur. Lydia Kralı Alyattes' e karşı Miletos ve Khios'un ortak hareket ettiğini antik kaynaklardan öğrenmekteyiz[318]. Lydialılar'ın baskılarından sonra Pers istilalarına maruz kalan[319] Khios'un Pers hakimiyeti altındayken Perslere vergi ödeyip ödemediğine dair bir bilgi yoktur[320]. Fakat MÖ 550 yılında ise Khios'un 15.6 gr. ağırlığında madeni sikke darp ettiği bilinmektedir. MÖ 512- 510 yılında eş zamanlı olarak gümüş ve elektron sikke basımı yapan kent, MÖ 493 yılından itibaren Pers saldırılarına maruz kaldığı için sikke darbını durdurmuştur[321]. Daha sonra MÖ 435 yılında ikinci kez Khios kentinden gümüş sikke darp edilmiştir. Bu tarihlerde basılan sikkelerin üzerinde sphenks ve amphora betimlemesine yer verilmiştir. Ayrıca üzüm salkımı sikkeler üzerine darp edilmesi kent açısından üzümün değerli olduğunu göstermektedir. Hardwick'e göre ise; İonia ayaklanmasından sonra darp edilen Khios sikkelerinde amphora, çelenk ve sphenks betimlemesine yer verilmiştir. MÖ 5. yüzyılın son yılında Khios'ta gümüş tetradhrahmi darp edilmiştir[322]. MÖ 5. yüzyıl da gümüş ve bronz sikke basan bir diğer İonia kenti ise Kolophon'dur. Kolophon'da MÖ 525-490 yıllarında darp edilen sikkeler Pers standartlarındadır[323].

MÖ 5. yüzyılın sonuna tarihlendirilen bir yazıtta Phokaia ile Lesbos Adası'ndaki Mytilene arasında elektron sikke darbıyla ilgili ikili bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşmanın içeriği şu şekildedir:

1. Her iki kentte elektron sikke basacaktır.
2. Elektron sikke basımındaki görevliler herhangi bir hileye, hırsızlığa karışırsa cezası ölüm olacaktır[324].

[316] IG,290.
[317] Hansen- Nielsen 2005, 1075-1076.
[318] Hdt. I. 183.
[319] Hdt. I. 169.
[320] Roebuck 1986, 86.
[321] Hansen-Nielsen 2005, 1069.
[322] Hardwick 1993, 216.
[323] Hansen- Nielsen 2005, 1080.
[324] Balcer 1970, 25-34.

Ayrıca Phokaia kentinde MÖ 600-522 yılları arasında elektron sikke basılmıştır. Çok sayıda basılan kent sikkelerinin üretiminin arkasında yatan gerçekleri bilmek gerçekten imkânsızdır[325]. Burada bahsetmem gereken bir diğer önemli konuda; MÖ 5. yüzyılın sonunda Batı Anadolu'daki bazı kentler tarafından basılan ittifak sikkeleridir. Bu sikkeleri basan 7 kent vardır. Bunlar; Byzantion, Kyzikos, Ephesos, Samos, Iasos, Knidos ve Rhodos 'tur. İttifak üyesi olan her kent, sikkelerinin yüzünden kendilerine has simgeleri betimlemişlerdir. Bu sistem genelde 11 gramın üzerindeki sikkelerde uygulanmıştır. Birlik sikkeleri Pers ağırlık sistemine göre çift siglos biriminde basılmıştır.[326]

Kentler arasında yapılan sikke hareketinin arkasında yatan tarihsel gerçek önemli gümüş yataklarının Trakya- Makedonya Bölgesi'nde bulunmasıydı. Bu dönemde kaynağından çıkarılan gümüş neden sikke haline getirildikten sonra ihraç edilmiştir? Bu sorunun cevabını açıklamak zor olsa da Howgego'nun şu cümleleri konuya kısmi olarak açıklama kazandırabilir: "Madenin kalitesi ya da kaynağının garantisi, ufak ve makul bir sabit ağırlığa sahip olduklarından taşıma kolaylığı ve hatta ihraç ve ithal bölgelerinde sikke ve objelere kültürel ve ekonomik bir rolü olabilirdi"[327].

Sikke hareketi kentler arasında şu sebeplerden dolayı gerçekleşiyordu:

1. Vergi
2. MÖ 513'teki Persler'in Trakya ve Makedonya'ya ilerlemesi ve Dareios zamanında (MÖ 521-486) Pers İmparatorluğu'nda verginin gümüş olarak ödenmesine karar verilmiştir.
3. MÖ 490 ve 480'deki yağma

Bu sebepler sikke sirkülasyonunun neden olduğunun sebeplerini açıklamaktadır. Özellikle vergi ve ticaret mekanizmasının gelişmesi sikke hareketini hızlandırıyordu. Dareios zamanında onun yaptığı reformlarla vergiler sikkeyle ödenmeye başlamıştır ve zorunlu olarak talep ihtiyaç doğrultusunda paralel olarak artmıştır. Pers İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alan kentlerde de Kuzey Ege'den sikke ithal edildiğine dair defineler ortaya çıkmıştır. Suriye kıyı şeridinde bulunan Al Mina'nın güneyinde yer alan Ras Samra'da ele geçen ve MÖ 510-500'de gömülmüş olan 39 sikkeden oluşan 32 adet (%82) Trakya-Makedonya sikkesi bulunmuştur ve bu sikkeler aynı zamanda Nil Deltası'nda da ele geçmiştir. Bu sikkelerin Kuzey Ege'den Suriye ve Mısır'a neden geldiği çok açık değildir. Bir görüşe göre bu bölgelerde gümüş kaynağının olmaması

[325] Howgego 1995, 67.
[326] Cawkwell 1956, 69-75.
[327] Howgego 1995, 122.

Trakya Bölgesi'nde çıkan gümüşün buraya ihraç edildiğini göstermektedir. Pers İmparatorluğu Bölgesine ihraç edilmiş olan bu sikkelerden bazıları 12 drahmiye kadar ulaşan büyük sikke birimleridir. Bunlar genelde külçe (ingot) gibi kabul edilmiştir. Fakat söz konusu olan yalnızca bir maden bölgesinden gümüş ihracı ise, neden gönderilmeden önce sikke haline dönüştürüldüğünü açıklamak zordur. Fakat madenin kalitesi ya da kaynağının garantisi, ufak ve makul bir sabit ağırlığa sahip olduklarından taşıma kolaylığı ve hatta ihraç ve ithal bölgelerinde sikke gibi objelere kültürel ve ekonomik bir gereksinim rolü olabilir[328].

Sonuç olarak;

1. Bu dönemde kullanılan sikke grupları; "Pers satrapları/üst düzey yöneticileri sikkeleri, hükümdar sikkeleri ve kent devlet sikkeleridir".

Pers Sikkeleri

Persler'in kendilerine özgü sikke tiplerine de kısaca değinmek gerekirse özellikle Persler'in Lydia Krallığı ve batıya doğru izlediği siyasi politikayla sikke gelişiminin paralel olarak geliştiği görülmektedir. Lydia'lılar Sardis'in işgal edilmesinden sonrada, sikke darbını sürdürmüştür, ebetteki kontrol bu sefer eski kralları Kroisos tarafından değil Pers Kralları tarafından sağlanmıştır. Kroisos'un bastırmış olduğu altın ve gümüş sikkelerde yer alan aslan ve boğa figürlerini zamanla tip değiştirerek Pers giysili, saçlı ve taçlı figürlere dönüşmüştür[329].

I. Dareios (MÖ 521-485) dareikos veya darik ismiyle anılan gümüş sikkelerin ön yüzünde kendisini kraliyet okçusu imajıyla tasvir ettiren ilk Akhaemenid İmparator idi[330]. Kral Dareios MÖ 6. yüzyılın sonlarına doğru Akhaemenid siyasi ve vergi sistemini yeniden yapılandırdığı için dareikos (altın) ve siglos (gümüş) sikke darbının hızlandırılmasını emretmiştir. Tipolojik olarak Akhamenid sikkeleri incelendiğinde E. S. G. Robinson'un 4 farklı tipten bahsetmiştir[331]. Bu sikke tipleri aşağıdaki gibi gruplandırılmıştır: (Lev. VIII, Res.15 ve 16)

1. Tip I : "Sakalı ve kollu bir khiton ile betimlenmiştir. Kral sol eli ile yay, sağ eli iki ok tutar. Figür yarım betimlenmiştir. Bu tarz betimleme şimdiye kadar siglos üzerinde betimlenmiştir."

[328] Howgego 1995, 122-123.
[329] Kraay 1976, 30-31.
[330] Marisson 2002, 19.
[331] Robinson 1987, 187-193.

2. Tip II: “Tip I’de olduğu gibi sağa dönük, diz çökmüş bir figürdür. Dareikos ve sigloslar üzerinde tasvirlenmiştir.”
3. TipIII: “Figür dizleri üzerine hafif eğilir şekilde tasvir edilir. Sol elde bir yay, sağda bir mızrak ve sırtında oktanlık taşır. Bu tür betimleme şekli kendi içinde birkaç alt başlığa ayrılabilir. Dareikos ve sigloslarda kullanılmıştır.”
4. Tip IV: “I. tipte olduğu gibi ön yüzde okçu tasviri vardır. Figürün Sağ elinde bir yay, diğer elinde ise hançer vardır. Bu tip üslup özelliklerine göre iki alt türe ayrılmıştır.”

Dareikoslar Pers İmparatorluğu satrap merkezlerinde yaygın kullanım görürken, MÖ 4. yüzyılda Persler’in de definelerde siglosların ele geçtiği bilinmektedir[332]. sikke darbıyla ilgili olarak alanlarını genişlettiğinden ötürü, Babil ve İran’da bulunan Kral Dareios sikke tasvirlerinde aynı zamanda kendi gücünü de yönetimi altına aldığı devletlere göstermeye çalışmıştır. Özellikle; ok, yay ve hançer figürleriyle betimlemeleri bunu kanıtlar niteliktedir. Batıya doğru hedeflediği ilerleme politikasında sikkeler büyük bir propaganda aracı olmuştur. Sikkelerin mali değerlerine ek olarak propaganda işlevinin olması Dareios’tan sonra gelen Pers Kralları tarafından da benimşenmiştir. Bu uygulama Pers dünyasında bir rol model oluşturmuştur. MÖ 4. yüzyılda tip 3’ün ve tip 4’ün darbında azalmalar olmuştur[333].

4.4 KARA ve DENİZ TİCARETİ (BATIKLAR ve ROTALAR)

MÖ 5. yüzyılda Atinalılar deniz ticaretini kontrolleri altında tutuyorlardı. Aynı zamanda hammadde kaynaklarını da güvenilir bir şekilde ithal ediyorlardı. Atina bu dönemde tahıl ticaretini de kendi elinde tutarak, kontrolü atındaki bu devletlerin temel gıda ihtiyacını tek elden sağlıyordu[334]. Bugün olduğu gibi önceden de tahıl insanların beslenmesinde temel besin kaynağı statüsündeydi.

MÖ 5. yüzyıldaki Klasik Ege Dünyası’ndaki deniz ticaretini belirlemek bir takım zorlukları da beraberinde getiriyordu. Özellikle metal külçelerin, kereste, tekstil gibi malzemelerin arkeolojik kayıtlarının zor olması ve bu tür kaynakların doğa da kolay bir şekilde deforme olması kısmi olarak incelemeleri zorlaştırmıştır[335].

Son 20 yılda Sualtı Arkeolojisinin gelişmesi ve birkaç önemli buluş Ege’de bulunan MÖ 5. yüzyıla ait kalıntılar hakkında bilgi vermektedir.

[332] Carradice 1987, 89-90. Aynı zaman da çizim için bkz: Carradice 1978, 78.
[333] Carradice 1987, 84.
[334] Thuk. 1.67.
[335] Marr-Rhodos 2008, 47.

1990-1991 yılları arasında Texas A&M Üniversitesi Deniz Arkeolojisi Enstitüsü tarafından Tektaş Burnu'nda klasik bir gemi batığı bulunmuştur. Tektaş Burnu, Sığacık'ın batısında, Çeşme'nin güneydoğusunda, Sakız Adası'nın ise doğusunda yer almaktadır. Tektaş Burnu'ndaki geminin batmasındaki en büyük sebep kuzey rüzgârlarıdır[336].

Geminin amphora ve şarap sevkiyatı yaptığı düşünülmektedir. Batıktaki geminin içindeki Erythrai amphoralarının neredeyse tamamı şarap taşımaktaydı. Kapların içerisinde siyah katran türü maddenin bulunmuş olması dikkat çekmektedir. Yapılan araştırmalarda bu katranın çam özü yani çam katranı olduğu tespit edilmiştir[337]. Bu durum çam özünün antik dönemde ticaretinin yapıldığını kanıtlar niteliktedir. Batıkta ele geçen amphoraların üzerinde yer alan mühürlerden hareketle, söz konusu amphoraların üretim merkezinin Erythrai olduğu düşünülmektedir. Boyun üzerinde yer alan mühürlerden biri daire formu içindeki yaprak motifidir. Geminin kargosundaki amphoraların yaklaşık olarak 200 tanesi "EPY" mührü taşıyan amphoralardır. Bunlarda neredeyse batığın %90'lık bir bölümüne tekabül etmektedir[338].

Uluburun batığında ele geçen amphora buluntularından da anlaşılacağı üzere Klazomenai MÖ 6. yüzyılın son çeyreğinden beri ticarette önemli rol üstlenmiş bir kenttir. Özellikle Klazomenai'nin bir diğer önemli merkez olan Khios ile birlikte üretim konusunda ortak hareket etmesi dönem içerisinde dikkat çeken önemli bir ayrıntıdır[339]. MÖ 6. yüzyılın 2. yarısı boyunca tek tipte üretim yapan Klazomenai atölyeleri klasik dönem pazarlarında alıcı bulmuştur. Ayrıca Kuzey İonia Bölgesi'nde önemli bir üretim merkezi olduğunu ispatlamıştır[340].

MÖ 7. yüzyıldan itibaren Kuzey İonia Bölgesi'nde Khios ve Klazomenai önderliğinde bezemeli ticari amphoraların üretilmesi, Kuzey İonia içinde ortak form ve bezeme anlayışını doğurmuştur. MÖ 499/94 yıllarında gerçekleştirilen İonia ihtilaliyle amphora üretimi sekteye uğramış ve Pers baskısını fazla hissetmeyen, Khios, Lesbos ve Thasos gibi ada devletleri ticari kontrolü kendi ellerinde tutmuştur.

[336] Garnett- Boardmann 1961, 102-113.
[337] Carlson 2003, 581-600.
[338] Carlson 2013, 1-25. Figür, 4.
[339] Sezgin 2009, 174.
[340] Sezgin 2009, 472.

5. PERS YÖNETİMİNİN BÖLGEYE ETKİSİ

Pers Kralı Kyros tahta geçtikten sonra devletin sınırlarını genişletmek için sefer hazırlıklarını hızlandırmış ve hedefini Halys Irmağı yönüne çevirmiştir[341]. MÖ 547/6 yılında Lydia'nın Persler tarafından işgal edilmesi ve başkent Sardis'in düşmesi siyasi ve politik değişimleri de beraberinde getirmiştir. Lydia'da kral ailesi dağılmış ve bunun ardından Persler seferlerini artırarak İonia kentlerini de ele geçirme çabasına girmişlerdir. Persler'in hâkimiyeti altında geçen 200 yıllık süreç savaşlar ve isyanlarla geçmiştir[342].

Pers Kralı Kyros başta İonia kentleri olmak üzere bölgedeki kentleri harekete geçirerek, teşvik amaçlı elçiler yollamıştır[343]. Persli Kyros'un çağrısına yalnızca Miletos kenti olumlu cevap vermiştir[344]. Bu yöntemle kendini Pers istilalarından korumaya çalışan Miletos aynı zamanda ticaret ağı içinde yer alan diğer kentlerle de bağlantısını kesmeyerek ikili ilişkilerini devam ettirmiştir. Miletos, konumu itibariyle de Persler' in ilgisini çeken bir kent olmuştur. Karia ve İonia kentleri arasında iletişim ağını sağlayan Miletos, jeopolitik konumundan dolayı avantajlı durumdadır. Bu sebepten dolayı gelişen çıkar ilişkileri Pers ve İonlar'ı samimi ilişkiler içine sürüklemiştir[345].

Kyros Lydia'da hâkimiyet kurduktan sonra Batı Anadolu'da kurulmuş diğer kentlere de askeri seferler düzenlemiştir. Sardis'i Pers yönetimi içine dahil ettiği vakit, buraya bir Pers Satrapı atayarak kontrolü elde tutmak istemiştir. Ayrıca Persler egemenliği altına aldığı yerel krallıkları da yönetim sistemine dahil ederek "alt satraplık sistemini" uygulamıştır[346]. Sardis'e atanan ilk satrap Tabalos olmuştur[347]. Fakat Persler'e karşı çeşitli ayaklanmalar düzenleyen Tabalos'un satraplığı uzun sürmemiş ve görevden alınmıştır. Yerine Mazares geçmiş ve onun da ölümünden sonra İonai'da başarı elde edecek olan aynı zamanda Kyros'un sağ kolu Harpagos Sardis'e atanmıştır[348].

Harpagos Sardis'te görevinin başına geçer geçmez ilk olarak Phokaia antik kentini ele geçirmiş ardından Teos üzerine yürümüştür[349]. Sosyal ve politik anlamda

[341] Curtis 2005, 44.
[342] Bakır 2017, 2.
[343] Hdt. I. 76.
[344] Hdt. I. 141.
[345] Balcer 1984, 84.
[346] Polat 2017,186.
[347] Hdt. I. 153.
[348] Hdt. I. 161.
[349] Hdt. I. 161 ve 169.

oldukça gelişme gösteren Teosta Pers saldırılarından etkilenmiştir. Herodotos'tan edindiğimiz bilgilere göre Pers istilaları sonucu Teoslular'ın bir kısmı Trakya'da Nestos Deltası'nda yer alan Abdera kentine, bir kısmı ise; Kırım Boğaz'ındaki Phanagoria'ya göç etmiştir[350]. Kurduğu kolonilerle zenginlik elde eden Teos yün ticaretini de iyi seviyede korumuştur[351].Aynı zamanda Teos'un Mısır'da tapınak inşa ettiren dokuz kent içinde yer alması ekonomik anlamda da iyi bir seviyede olduğunu göstermektedir[352]. Böylelikle tapınak inşa ettiren Teos ticari anlamda da söz sahibi olmuştur[353] aynı zaman da Perslere karşı kurulan Delos Deniz Birliğine ise 6 talent vergi ödemesi kentin zenginliğini göstermektedir. MÖ 494 yılında yaşanan Lade Deniz Savaşı'na Teos toplamda 17 gemi ile destek vermiştir[354]. Bunu üzerine Teos'ta kolonisi olan Abdera ile ilişkilerini sürdürmüştür. Teos'un Abdera'ya yerleşme düşüncesi de bir ihtimal olarak değerlendirilebilinir[355]. Yapılan jeofizik çalışmaları sonucunda Teos'un Perslerin eline geçmesi sırasında ve sonrasında özellikle MÖ 494 yılındaki Ion Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra kentin Miletos'taki durumun aksine tahrip edilmediğine işaret etmektedir[356]. MÖ 1000 yıllarında itibaren sokak ve cadde sistemleri korunmuştur[357]. Bu sebepten ötürü Teos halkı belki de tekrardan bir kent kurma ihtiyacına gerek duymamıştır. MÖ 6. yüzyılda Teos'un parlak bir dönem yaşadığı bilinir. Seramik, mimari blok parçaları ve heykeltıraşlık esreleri, Teos'un Pers yönetimi altındayken bile gelişimine devam ettiğini göstermektedir[358].

Smyrna antik kentiyle ilgili olarak İonia Ayaklanması ve "Attika-Delos Deniz Birliği" tribut listelerinde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır[359]. Smyrna- Sardis arasında yolu üzerinde bulunan kale ise Pers işgalleri döneminde önem arz etmektedir. Belkahve geçitinin özellikle MÖ 7. yüzyıl başlarında Gyges'in Smyrna'ya saldırılarına karşılık oldukça önem kazanmış olduğu bilinmektedir. Tepenin güneye bakan yamacında inşaa edilen polygonal masif duvarın muhtemelen Persler'in bölgeyi istilasından önce yapıldığı, ayrıca Lydia Kralı Alyattes'in saldırı tehlikesine karşılık

[350] Hdt. I. 168
[351] Cook 1965,95
[352] Amasis Mısır' uğrayana ama oraya yerleşmek istemeyip sadece tanrılarına tapınak inşa etmek isteyen için ayrı bir yer ayırmıştır. İnşa edilen tapınaklardan en büyüğü Hellenion'dur. İonia da bulunan kent devletleri bu tapınağı ortak yapmışlardır. Khios, Teos, Phokaia, Klazomenai; Dorlardan Rhodos, Knidos, Halikarnassos, Phaselis; Aiolialılardan yalnız Mytilene tapınak inşasına katılmıştır. Samoslular'ın Hera, Miletolular'ın Apollon tağınağı kurduğu bilinir. Bkz: Hdt.II.178.
[353] Hdt .II. 178.
[354]Hdt. I. 168, Akurgal 1989, 389.
[355] Strang 2007, 59-69
[356] Kadıoğlu 2018, 7.
[357] Kadıoğlu 2014,451,453, Kadıoğlu ve diğ. 2015b, 345,347
[358] Kadıoğlu ve diğ. 2015a, 437-472
[359] Gezgin 1998, 14.

inşaa edildiği düşünülmektedir[360]. Bölgenin Persler'in eline geçmesinden sonra bu kalenin bu kez Sardis'e karşı Smyrna ovası üzerinden gelebilecek saldırılara karşı kullanılmış olabileceği ileri sürülmüştür[361].

Özyiğit tarafından Maltepe'de yürütülen kazılar sonucunda Herodotos'un sözünü ettiği görkemli sur duvarları[362] ortaya çıkarılmıştır. Sur duvarlarının yapıldığı tarih MÖ 590-580 olarak önerilmiştir[363]. Surlar 5 km'den daha uzundur. Ayrıca yapılan incelemelerde kent kapısı ortaya çıkmıştır ve Persler'in Phokaia kentini aldığı MÖ 546 yılları sırasında yapmış oldukları saldırılarda yanan kapı, mancınık gülleleri ve ok uçları ele geçmiştir[364]. Böylelikle Herodotos'tan öğrendiğimiz Pers istilaları, Özyiğit'in araştırmalarıyla arkeolojik olarak ispatlanmıştır[365]. Ayrıca Phokaia'daki Taş Kulenin Persli veya Pers sempatizanı bir kişiye ait olma olasılığı üzerinde durulmaktadır[366]. Mezar üzerinde bulunan sahte kapının süslemelerinde İon ve Lydia sanatı dikkat çekmektedir. Benzer süslemeler Nakş-ı Rüstem'deki ateş tapınağında da karşımıza çıkmaktadır. Taş mezar ile İrandaki çağdaşları her ne kadar benzerlik gösterse de, Phokaia'daki örneklerde daha az gelişmiş sanat anlayışı hâkimdir[367].

Pers istilalarına maruz kalan ve bu süreçte bizlere en iyi buluntu veren önemli bir İon kenti ise Klazomenai'dir. MÖ 497/94 yıllarında İonia İhtilali'ni bastırmak isteyen Persler, Klazomenai üzerinde de oldukça baskıcı bir rejim uygulamıştır. Klazomenai'de "FGT ve MGT sektörlerindeki" Geç Arkaik Dönem yapılarının arasında yer alan zeytinyağı işliğinin MÖ 500- 490 yılları arasında aniden terkedilmiş olması ve beraberindeki yangın tabakaları İonia İhtilali sırasında Persler'in uyguladıkları baskıcı siyasetle ilişkilendirilmektedir[368].

Mag ayaklanmasıyla Pers dünyasının bir kargaşa dönemi yaşadığını söyleyebiliriz[369]. Hedefinde büyümek ve Anadolu'daki kentleri ele geçirmek olan bu krallık bir süre kendi içişleriyle uğraşmıştır. Bu sırada Batı Anadolu'da ve diğer kentlerde teker teker ayaklanmalar başlamıştır. Tahta geçen Kral Dareios önce Persepolis'deki iç sıkıntıları çözüme kavuşturmuştur ardından, ayaklanan yerlere

[360] Gezgin 1998, 14.
[361] Gezgin 1998, 13.
[362] Persler sur duvarlarını aşmak yada surların üzerindeki savunmayı etkisiz hale getirmek için kuşatma tümseği yada , sur temellerinin altından kanallar açma tekniği uygular.Phokaia Maltepe Tümülüsü'nde belirlenen ve Pers tahribatını gösteren kontekst, surların aşılması için Persler'in sistemli biçimde istihkam tekniklerini uyguladıklarını gösterir. Detaylı bilgi için bkz: Frederiksen 2011, 69.
[363] Özyiğit 2003, 95.
[364] Özyiğit 1994, 90-91, Özyiğit 2017.
[365] Özyiğit 2003, 95- 107.
[366] Cahill 1988, 481.
[367] Özyiğit 2002, 334.
[368] Güngör 2004, 122- 123.
[369] Hdt III. 61.

yöneticiler atayarak isyanları teşvik edenleri cezalandırmıştır. Özellikle Sardis'teki ayaklanmaları azmettiren Oroites, Dareios'un tahtta geçmesiyle öldürtülmüş; çünkü Oroites'in ayaklanmalara destek vermesi, İonia Bölgesi'ndeki Pers hakimiyetine zarar vereceği düşünülmüştür. Oroites'ten boşalan yere, Otanes atanmıştır[370]. I. Dareios döneminde Susa'da gerçekleştirilen inşat faaliyetleri için İonia'da yaşayan ustaların da götürüldüğü bilinmektedir. Dareios'un Susa'da ele geçen bir metninde yer alan ifadeler bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Metindeki ifadeler şu şekildedir:

"Susa'da inşa ettiğim bu sarayın süslemeleri uzaklardan getirildi. Toprağın kazılması, molozun sıkıştırılması ve kerpiç kapıların dökülmesi, hepsi Babil halkı tarafından yapıldı. Sedir kerestesi Lübnan adında bir dağdan getirildi. Bunu Assur halkı Babil'e getirdi, Babil'den de Karialılar ile İonialılar Susa'ya getirdi. Yaka kerestesi Kandahar (Kabil bölgesi) ile Karmania'dan (Kerman) getirildi. Altın Sardes'ten ve işlendiği Baktria'dan getirildi. Değerli laciverttaşı ve akik işlendiği Sogdiana'dan (Özbekistan/Tacikistan) getirildi. Değerli turkuvaz taşı, işlendiği Harezm'den (aşağı Amu Derya) getirildi. Taş sütunlar Elam'da, getirildiği Abiradu adından bir köyde işlendi. Taşı işleyen taşçılar İonialılar ve Sardislilerdi"[371].

Dareios'un İskit seferine çıktığı tarih olan MÖ 513 yılında İonia Bölgesi'ndeki faaliyetler hakkında ne yazık ki bilgi yoktur. Bu da o dönem açısından İonia Bölgesi hakkındaki bilgilerimizi sekteye uğratmıştır[372]. MÖ 513 yılından sonra İonia kentleri hakkında bilgilerimiz artar. Dareios'un Skyth Seferi için İonia Bölgesi'nden Miletos, Khios, Samos ve Phokaia destek vermiştir. Bu aynı zamanda İonia Bölgesi'ndeki siyasi dengeleri de değiştirmiştir. Tyranlar kentlerden gönderilmiş ve demokrasi monarşi çatışmaları başlamıştır. Büyük İskender'in Granikos Seferi'nde Persler'i yeneceği güne kadar da bu çatışma devam etmiştir. İonia Bölgesi Büyük İskenderle birlikte demokratik sürece girecektir[373].

Dareios Dönemi'nde Daskyleion Satrabı olarak görev yapan Magabazos Paniona'yı ele geçirmiştir. Ayrıca sadece bununla sınırlı kalmayan Magabazos Thrakia içlerine kadar ilerlemiştir[374]. Thrakia'da hakimiyeti altına aldığı kentler özellikle bu kentlerin refah seviyesinin yüksek olması, Persler'in işgal ettiği topraklarda izlediği politikayı anlamamız açısından önemlidir. Böylelikle Persler, Boğazı da ele geçirerek ticaret ağını tek elde tutmayı hedeflemişlerdir. MÖ 6. -5. yüzyılda Mysia'da (Marmara Bölgesi) etkili olan Kyzikos (Erdek) kenti de hem elektron, hem de gümüş sikke

[370] Hdt. III. 162.
[371] Kent 1953, 22-58.
[372] Hdt. III. 120.
[373] Hdt. III. 61-67. Hdt. III. 126.
[374] Hdt. V.11.

basacak kadar ekonomik anlamda gelişmiştir. Kyzikos özellikle Ege Dünyası için ticaretin kilit noktası konumundadır. Kıyı kentleri de yaptıkları ticaretlerle de oldukça güçlü konuma gelmişlerdir. Bir kıyı kenti olan Sinope balık ve balık ürünleri ihraç ederek ekonomik anlamda iyi bir seviyede gelişme göstermiştir. Özellikle Byzantion'un Boğaz üzerinde yer alması konumundan dolayı onu cazip hale getirmiştir. Aynı zamanda Karadeniz'in Ege'ye açılan kapısıdır. İhraç edilen sığır, balmumu, bal, zeytinyağı, şarap gibi ürünler Persler'in döneminde de aynı şekilde ticaret hacmini genişleterek ihraç edilmiştir. "Byzantion, Kalkhedeon, Antandros" Dareios döneminde Sardis satrabı olarak atanan Megabazos'un görevi devrettiği Otanes tarafından kazanılmıştır. Böylelikle Persler önemli stratejik noktaları ele geçirmiştir. Persler, MÖ 494 yılına kadar Batı Anadolu kentlerinin ticari zenginliğinden faydalanmıştır[375]. Böylelikle askeri giderlerini İonia Bölgesi'nden de karşılamıştır.

MÖ 479 yılında Anadolu'da adalar ve Helen şehirleri Persler'in gücünü kırmak için Atina önderliğinde Attika Delos Deniz Birliğine üye olmuşlardır. İon kentlerinin birliğe ödediği vergiler tek tek incelendiğinde kentlerin zenginlik dereceleri net olarak ortaya çıkmaktadır. Bu birlik Atina'ya hizmet eden deniz imparatorluğuna dönüşmeye başlayınca MÖ 404 yılında tamamen ortadan kalkmıştır[376]. MÖ 446 yılında birlik, beş ayrı vergi bölgesine ayrılmıştır. Bu bölgeler; adalar, Trakya, İonia, Karia ve Hellespontos'tan oluşmaktadır[377].

Persler Anadoluyu işgal ettiklerinde kendi propagandalarına hizmet edecek her türlü yeniliği hayata geçirmişlerdir. Bu yeniliklerinden biri de Paradeisos'tur[378]. Paradeisos olarak adlandırılan Cennet Bahçeleri, Büyük Kralın ve satrapların zevklerine, kraliyet propagandasına hizmet etmekle birlikte, aynı zamanda yetiştirilen meyve ve tahıl gibi tarım ürünlerinin de depolandığı geniş mekanlar olarak bilinmektedir[379]. Batı Anadolu'daki Pers Paradeisosları; "Sardis, Daskyleion, Kleinai, Menderes Magnesiası ve Tralleis yakınlarında" olduğu düşünülmektedir[380]. Pers paradeisos düzenlemesinin İonia'da bir örneğini ise Samos'ta görülmektedir. Samos tyranı Polykrates ve Trakialı Kotys gibi, kendisini Büyük Kral ile bağlantılı göstermek isteyen yerel prenslerin kurduğu paradeisos'larda Pers modeli kullanılmıştır. Samos

[375] Tekin 2017, 130-131.
[376] Boyana 2006, 32.
[377] Meritt ve diğ. 1939, 120.
[378] Bakır 2017,6.
[379] Bulut 2017, 175.
[380] Bulut 2017, 176.

tyranı Polykrates kurduğu Paradeisos'ta Sardis'ten etkilenmiş ve çeşitli canlı türleriyle paradeisos'u zenginleştirmiştir[381].

Görkay'a göre; "Miletos, MÖ 499 yılında gerçekleştirilen İonia ayaklanmasına kadar Perslerle çıkar ilişkisini korumuş, kendi standartlarını belirledikleri gümüş oboller basmış ve MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolu'nun Pers egemenliği altında olduğu dönemde mimari projelerde herhangi bir duraksama olmamıştır. Miletos Zeytintepe'de geniş ve kapsamlı bir inşa programı devam etmiştir. Aphrodite Tağınağına ait az sayıda ele geçen mimari parçalar kentteki inşa faaliyetlerini kanıtlar niteliktedir[382]. Üstelik bu tarihlerde Miletos atölyelerinde üretimin devam ettiği de bilinmektedir. Pers yönetimiyle samimi ilişkilerinden dolayı satraplıklara ve diğer yerleşmelere talep doğrultusunda iş yapan kent konumunu almıştır"[383].

İon kentlerinin bu dönem de sikke bastığı da bilinmektedir. Örneğin Phokaia'nın kolonisi olan Lampsakos elektron sikke basımını sürdürmüştür. Özellikle Kyzikos, Mytilene, Lampsakos sikkeleri Büyük İskender Dönemi'nde de geçerliliğini korumuş uluslararası nitelikte sikkeler olmuşlardır[384]. Lydia'da Persler 'den önce kendilerine özgü, kendi öz kaynaklarıyla bile olsa gösterişli mezarlar inşa edemeyen yerli halk, Kroisos'tan sonra kendi imkanlarıyla ufak boyutlarda fakat zengin Tümülüsler inşa etmişlerdir.

Özellikle Batı Anadolu'daki asil Pers nüfusu I. Dareios Dönemi'nde artış göstermiştir. Nüfusun artması aynı zamanda Pers kültür va inancına özgü bazı kavramları da Anadolu'ya taşımıştır. Kökeni Mezopotamyaya kadar dayanan Anahita Kültü buna en güzel örnektir. Özellikle Lydia Bölgesi'nde yoğunlaşan Anahita (Anaitis) Kültü Yunan Tanrıçası Artemis ile özdeştirilmiştir. Persler Yunan Tanrılarına saygı göstermiş ve kendilerinden olmayan kişilerin inanışlarına saygı duymuşlardır. Persler hâkimiyeti altına aldıkları bölgedeki halkları gelenek, görenek, sanat ve din konusundaki görüşlerine müdahale etmemiş var olan sistemin kendi denetimleri altında devam ettirilmesine müsaade etmişlerdir[385].

Tüm bu değerlendirmeler sonucunda; "Pers istilaları sonrası Batı Anadolu'da yaşayan Yunanların göç etmesinin sebebi Persler'in uyguladığı ağır vergiler veya baskılardan çok Atina'nın ve bazı İon kentlerinin anti-pers propagandadan kaynaklanmaktadır[386]. Göç etmeyen yerliler, daha sonra ekonomik güçlerini de

[381] Briant 2002, 201-202.
[382] Niewöhner 2016, 39, Res. 155.
[383] Görkay 1999a, 230.
[384] Howgego 1995, 25.
[385] Boyce 1982, 29-30.Olmstead 1948, 479.
[386] Görkay 1999a, 231.

toplayarak zanaatlarına devam ederek atölyelerde üretimi sürdürmüştür. Pers yönetimini kabul eden soylu sınıflar ise bulundukları kentlerde Persler'in gösterdikleri toleranslarla zenginliklerini korumuşlardır"[387].

SONUÇ

MÖ 547/6[388] yılında Lydia'nın başkenti Sardis'in işgal edilmesiyle birlikte Batı Anadolu'da Pers hâkimiyeti başlamıştır. Lydia Kralı Kroisos Pers Kralı Kyros'a yenilmeyeceğini düşünse de, bu konudaki kehanetleri yanlış yorumlayarak Perslere karşı savaş kararı almış olması Krallığı'nın sonunu getirmiştir[389]. Persler, dönemin süper güç olma yolunda ilerleyişini Batı Anadolu kıyılarına kadar sürdürmüş, adından oldukça fazla söz ettiren Asur ve Babil Krallıklarını dahi etkisiz hale getiren Kyros seferlerine hiç ara vermeden devam etmiştir. Lydia Kralı Kroisos'un yenilmesiyle Batı Anadolu'daki Kent Devletleri kendi kültürlerine, dillerine ve dinlerine yabancı olan Pers kültürüyle de tanışmış ve bu süreç Anadolu'da yaklaşık olarak 200 yıl boyunca sürmüştür[390].

Öncesinde Kroisos'a vergi ödeyen İonia kentleri sonrasında gelen Pers işgallerine karşı kayıtsız kalmamıştır. Yalnızca Miletos[391] kenti Pers işgallerini kabullenmiş ve herhangi bir müdahale de bulunmamıştır. Fakat diğer kentler için aynı durum geçerli değildir[392]. Özellikle Pers Kralı Kyros'un, Kroisos'un hazinesini de beraberinde alarak Susa'ya döneceği sırada Sardis'teki Paktyas'ın elindeki hazineyi güç olarak gördüğü ve topladığı paralı askerlerle isyan etmesi Lydia başta olmak üzere diğer kentlerde de Persler'in yokluğunda Lydialılar ile bölgedeki Yunan kentleri arasında tehlikeli bir koalisyon kurulmasına neden olmuştur. Kyros Lydia'da başlayan isyanları bastırdıktan sonra bu ayaklanmaya destek veren Priene kentini cezalandırmış ve kent halkını köleleştirmiştir. Pers ordusunun başına geçen komutan Harpagos ile birlikte Phokaia ve Teos[393] kentleri de ele geçmiştir. Harpagos'un yığma topraklar sayesinde

[387] Görkay 1999a, 231.
[388] Kuhrt 2008, 50 .
[389] Hdt. I. 53- 54.
[390] Tekin 2017, 102-132 .
[391]Hdt. I. 76. Briant 2002, 36. İonia kentleri içinde yalnızca Miletos'un Perslerle anlaşma yoluna gitmesi, Miletos'un hem önemli bir liman şehri olmasından, hem de coğrafi olarak Karia ve İonia şehirleri arasında yer almasından dolayıdır. Balcer'e göre Miletos, Perslerle ilişkilerini iyi tutarak hem işgallerden kurtulmuş hem de Mısır ile olan ticaret ağı Perslerle tarafından kesintiye uğramamaıştır. Detaylı bilgi için Bkz. Balcer 1984, 98.
[392] Hdt. I. 169; Herodotos Teos ve Phokaia halkının göç ettiğinden bahsetmektedir.
[393] Hdt. I. 168. Her ne kadar Herodotos teos halkının Trakya Bölgesi'nde Nestos Deltası'ndaki Abdera'ya göç etmiş olduğunu bildirse de, Teos'un MÖ 6. yüzyılda parlak bir dönem yaşadığını kanıtlayan arkeolojik buluntular, Pers yönetimi altında Teos'un gelişmini devam ettirdiğine işaret etmektedir. Detaylı bilgi içn bkz. Kadıoğlu – Özbil 2015c , 8.

surları ele geçirmesi kentleri oldukça zor durumda bırakmış ve bu durum sonucunda Phokaia ve Teos kenti sakinleri yerleşim yerlerini terk etmek zorunda kalmıştır; fakat daha sonra kentlerine geri dönmüşlerdir. Kent devletlerinin sur duvarları inşa etmesi Pers işgallerine karşı önlem aldıklarını göstermektedir. Yalnızca Smyrna kentinin çevresinde bulunan sur duvarlarının Pers işgallerinden önce Lydia işgallerine karşı yapıldığı arkeolojik araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır[394]. İonia kentleri kimi zaman sur duvarlarıyla kimi zaman da önemli devletlerden aldıkları desteklerle Pers işgallerine karşı durmaya çalışmıştır. Priene kentinin işgaller sonrasında Spartadan yardım istemesi ve Sparta'nın "kent devletlerinin işgallerine karşı sessiz kalmayacağını" içeren mesajı bu duruma örnek gösterilebilir[395]. Batı Anadolu kent devletleri işgaller sonrasında tek bir koloni dahi kuramamıştır. Yalnızca Miletos kent devleti Perslerle ikili ilişkilerini iyi tutmuş ve Persleri desteklemiştir[396].

Kyros'un ardından tahta geçen Kambyses[397] ise daha çok Mısır ve Babil'deki ayaklanmalarla ilgilenmiştir. Daha sonra tahta geçen I. Dareios ise ele geçirdiği toprakları 20 eyalet bölgesine ayırmıştır ve her birini ayrı şekilde vergi sistemi içine dahil etmiştir. İonia ise Lydia (Sparta) Satraplığı içine dahil edilmiştir. Samos tyranı Polykrates'in Sardis Satrabı Oroites tarafından öldürülmesi ve Sardis'te meydana gelen kısa süreli bir kargaşa ortamı Dareios'un Batıya yapacağı seferleri kısa süreliğine de olsa ertelemiştir. Pers komutanlığına Otanes'in atanmasından ardından karışıklık son bulmuş ve Khios, Lesbos ve Samos Adaları Persler'in hâkimiyetine geçmiştir. Dareios döneminde yaşanan en önemli olayların başında Miletos'un önderliğinde başlatılan İonia ayaklanması gelmektedir[398]. İlk başta Perslere kapılarını açan Miletos, Dareios'un kuzeye özellikle Miletos'un kolonilerinin olduğu bölgelere doğru seferlerini yoğunlaştırması beraberinde isyanı getirmiştir. MÖ 5. yüzyılda Atina'daki Piraeus Limanı'nın (Pire) hızla gelişmesi ve Persler'in koloniler üzerine seferlerini yoğunlaştırması Batı Anadolu'daki kentlerin ticari payını düşürmüştür. İonia ayaklanmasının ticari kaygının dışında bir de özgürlük adına yapıldığına dair görüşler vardır. Tyranlar'ın ilk olarak Atina'dan kovulması ve bir süre sonra bu durumun Batı Anadolu'ya kadar gelmesi Miletos'un başında bulunan tyran Aristagoras'ın demokratik bir yönetim modeli getirmeye yönelik düşüncelere sevk etmiştir. Daha önce tyranlar ve Persli yöneticiler arasında yaşanan iyi ilişkiler daha sonra bozulmuştur. İlk başta tyranlar hayatta kalabilmek için Persler'e sığınmış, Persler de bölgedeki hâkimiyet

[394] Gezgin 1998, 13.
[395] Hdt. I. 141-142.
[396] Hdt. I. 168.
[397] Hdt. II. 1.
[398] Burn 1984, 193-217. Balcer 1995, 169. Georges 2000, 1-39.

alanlarını kontrol altında tutmak için tyranlarla iş birliği yapmıştır. Bu durumun en güzel örneğini Dareios'un İskit seferi sırasında Miletos tyranı Histaios'un göstermiş olduğu Pers yanlısı davranışında görebiliriz. Fakat Histaios'tan sonra gelen tyran Aristagoras Miletos'ta özgürlükçü düşüncenin hakim olması ve tyranlığın ortadan kalkması için bir takım mücadeleler içine girmiştir.

Miletos önderliğinde başlatılan İonia ayaklanması önemli bir kilit noktasıdır. Önceki başlıklarda da değindiğimiz gibi İonia ayaklanması öncesine kadar kentler içinde ekonomik bir kaygı bulunmamaktaydı. Aksine kentler üretim ve ticarette oldukça söz sahibi konumdaydı. İonia ayaklanması konusuna yeniden dönmek gerekirse bu konuda çeşitli düşünceler vardır. Burn, bu konuda isyanın asıl sebebinin; "Persler'in yoğun olarak talep ettiği vergilerden kaynakladığı sonucuna varmıştır. Burn, özellikle Dareios'un İskit seferine çıktığı sırada, İonia'daki kentlerin bu fırsattan yararlanarak özgür olabilecekken, Persler'e sadık kalmayı tercih etmişlerdir. Ayaklanmanın asıl sebebi vergilerdir"[399]. Kroisos Dönemi'nde de vergi ödeyen bu kentlerin Persler'e isyan etmesindeki diğer bir sebep ise, Persler'in bu kentlerden asker de talep etmesidir. Kroisos Dönemi'nde böyle bir uygulama söz konusu değildir[400]. İonia ayaklanması oldukça önemli bir dönüm noktasıydı ve bu süreçten sonra siyasi tarihten ziyade arkeolojik araştırmalar ışığında kentleri ve kentler içinde gelişen sanatsal faaliyetleri incelediğimizde ise daha farklı sonuçlarla karşılaşabiliriz. Özellikle Miletos ayaklanması sonrasında değişen bu durum kentleri hangi açılardan etkilemiştir ve yeniden bir oluşum bu kentler içinde söz konusu olmuştur? Sorunun cevabına bu bölümde bir kez daha değineceğim.

Pers istilaları sonrasında Klazomenai anakarası terkedilmiş ve halk Karantina Adasına yerleşmiştir[401]. MÖ 5. yüzyılın sonlarından itibaren anakara yeniden yerleşime açılmıştır. Bu dönem içinde anakarada buluntu veren iki önemli merkez "FGT ve HBT sektörüdür".

MÖ 8. yüzyılda depremle yıkılan Smyrna kenti Lydia Kralı Alyattes'in işgallerine kadar geçen süre de yeniden inşa edilmiştir. Pers işgalleri öncesinde gerçekleşen Smyrna kentinin yeniden inşası sırasında kullanılan Hippodamos'un uyguladığı kent planına benzemektedir. Akurgal, Smyran'nın bu dönemde ızgara biçimli bir kent planı içinde düzenlenmiş olduğunu ancak bu planın gerçek anlamı ile satranç tahtası biçiminde geometrik bir düzgünlükte olmadığını belirtmektedir. İon kentlerini etkileyen Pers istilaları ve onu takip eden Pers satraplarının baskıcı yönetimi,

[399] Burn 1984, 193.
[400] Hdt. I. 6, How-Wells 1928, 141.
[401] Güngör 2004, 121.

Hippodamos'un öngördüğü yeni kent modelini cazip hale getirmiş ve daha önce kolonilerde uygulanabilen "ızgara planı" İonia'daki ana kentlerde de uygulanabilmiştir. Klazomenai yerleşimi boyut açısından Miletos, Rhodos kentlerinden küçük olsa da bu kent planının Kuzey İonia'da belirlenmiş tek temsilcisi olması açısından önem arz etmektedir[402].

Sanatsal açıdan baktığımızda Pers hâkimiyetine girmeden önce İon kentlerinin ekonomik durumunun oldukça iyi seviyede olduğu tapınak ve görkemli yapıların inşasının devam ettiğini fakat istilalar sonrasında bu faaliyetlerin sekteye uğradığını görmekteyiz. "Ephesos[403], Didyma, ve Samos'taki" tapınaklar en belirgin örneklerdir. MÖ 6. yüzyılın başlarından itibaren görülen ihtişamlı yapıların Pers istilaları sonrasında ortadan kalkması Perslerin Anadolu'da hakim oldukları yaklaşık olarak 200 yıl içinde İonia'nın siyasi ve ekonomik anlamda bu karışıklıklardan etkilendiğini akıllara getirmektedir. Oldukça sıkıntılı günlerin yaşandığı bu tarihlerde İon kentleri içinde yalnızca Miletos'un ekonomik anlamda özgür olması, başta değindiğimiz gibi Persler'in Lydia'yı işgal ettikleri ilk günlerde Milet halkının Pers yanlısı izlediği politikanın sonucudur.

Pers ve Yunan sanatı iç içe oldukları yaklaşık 200 yıllık süreçte birbirinden etkilenmiş olmalıdır. Greko- Pers ya da Anadolu-Pers üslubu olarak adlandırılan bu stil Anadolu'daki yerli sanat unsurlarıyla, Pers sanat etkisinin harmanlamış bir şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. İki kültürün birleşimi olarak karşımıza çıkan İonia'daki bir eserde Phokaia'daki "Taş Kule'dir". (Phokaia'nın dışında, Sardis ve Daskyleion Satraplıkları, Ödemiş, Pergamon, Çanakkale ve Elmalı gibi merkezlerde de Greko-Pers stili eserler vardır, fakat tez konusu kapsamında yalnızca İonaia'da bulunan eserler sanatsal açıdan incelenmiştir). Büyük tüf kaya parçasına oyularak yapılan mezarın Pers soylusu veya Pers sempatizanı olan önemli bir kişi olabileceği üzerine görüşler vardır[404].

Lydia'nın Pers egemenliğine geçmesinin ardından özellikle MÖ 5. yüzyılda Anadolu'da sikke darbı çok yaygın olmasa da kolonilerde devam etmiştir. Phokaia'nın kolonisi olan Lampsakos ve Teos kentinden gidenler tarafından kurulan Abdera'da kentinde sikke basımının devam ettiği bilinmektedir. Erythrai antik kentin de MÖ 6. ve 4. yüzyılda bronz madeni sikke darp edilmiştir. Attika Delos Deniz Birliği'nin bir üyesi

[402] Akurgal 2000, 356-358.
[403] Attika Delos Deniz Birliğine vergi ödeyen Ephesos, İonia ayaklanmasına dahil olmamıştır. Pers gücü karşısında İon kentlerinin büyük zarara uğrayacağı düşüncesiyle hareket etmiş olabilir. MÖ 445/4 yılında 6 talent, MÖ 433/2 yılında 7,5 talent vergi ödemiştir. Detaylı bilgi için bkz. ATL I, 276-277.
[404] Weber 1885, 129-138. Cahill 1985, 373-389. Özyiğit 2002, 334-335. Ateşlier 2004, 117.

olan Erythrai'nin Atina'ya vergi ödediği bilinmektedir[405]. Kentte MÖ 480'den önce darp edilen gümüş sikkeler Miletos standartlarındadır. Ayrıca MÖ 4. yüzyılda darp edilen gümüş ve bronz sikkelerde aslan postunu başına geçirmiş Herakles başı ve çeşitli türde mitolojik sahneler betimlenmiştir. Khios Adası'nda olduğu gibi Erythrai kentinde de MÖ 356'dan sonra yoğun olarak madeni sikke darp edilmiştir. MÖ 5. yüzyılın sonunda basılan ittifak sikkeleri dikkat çekmektedir. Bu sikkeleri basan 7 kent vardır. Bunlar; "Byzantion, Kyzikos, Ephesos, Samos, Iasos, Knidos ve Rhodos 'tur". İttifak üyesi olan her kent, sikkelerinin yüzünden kendilerine has simgeleri betimlemişlerdir. Bu sistem genelde 11 gramın üzerindeki sikkelerde uygulanmıştır. Birlik sikkeleri Pers ağırlık sistemine göre çift siglos biriminde basılmıştır.

Pers egemenliği döneminde sikke darbı konusunda sonuç olarak şunları söyleyebiliriz; sikke üzerine kurulu bir ticaret hakkında çok fazla bilgi sahibi olmayan Persler Lydia yada diğer İonia kentlerinde sikke basımına müdahale etmemişlerdir. Balcer'e göre; "MÖ 6. yüzyılın ortasında artan sikke darbı, yoğun olarak ticarette kullanılmaktaydı ve çoğunlukla gümüştendi"[406].

Persler, Miletos ayaklanmasına kadar askeri harcamalarını ve diğer ihtiyaçlarını, İskit ve Thrakia'daki altın ve gümüş yataklarından elde ettiği güçle sağladığı bilinmektedir[407]. MÖ 6. yüzyılın son çeyreğinde İonia'daki kentler Pers işgali altında dahi olsa gelişmelerini sağlamıştır, bu gelişim süreci İonia ayaklanmasına kadar devam etmiştir[408]. Samos, Miletos ve Ephesos'ta tapınak ekonomisi gelişmiş ve bu gelişen ekonomi tapınak inşaatlarını hızlandırmıştır[409]. Artemision'daki plastik eserler üzerinde yapılan incelemelerde columna caeletea'ın büyük bir bölümünün Kroisos Dönemi'nde yapıldığı anlaşılmıştır[410]. Ayrıca Samos'ta gelişen imar çalışmaları Sardis Satrabı Oroites'in Polykrates'i öldürmesinden sonra yerine gelen Pers yanlısı Aeakes zamanında arttığı bilinmektedir.

Miletos Pers işgalleri sonrasında da heykeltraşık üretimine ara vermemiştir. Dönemin Lydia yönemiyle anlaşarak üretime devam etmiştir. MÖ 550-500 yıllarında Klazomenai'de ticari amphoraların üretilmesi özellikle MÖ 6. yüzyılın 2. yarısında siyah figür seramiklerinin artışı İonai ayaklanmasına kadar kentlerin ekonomik ve ticari

[405] MÖ 454/3 yılında başlayan vergi listesinde Erythrai ilk defa 8 talanta, 3300 drakhai'lik vergi ödemiştir. Bkz. Merkelbach- Engelmann 1972, (I. ve Erythrai, 3537).
[406] Balcer 1972, 242.
[407] Balcer 1972, 57-65.
[408] Balcer 1991, 57-65.
[409] Cook 1981, 148.
[410] Muss 1996, 90-100.

anlamda gelişmiş düzeyde olduklarını kanıtlar niteliktedir[411]. Bunun yanı sıra mimariye bağlı eserlerin üretime de MÖ 6. yüzyılın 2. yarısında devam etmiştir[412].

Sonuç olarak ; Persler'in Batı Anadolu'yu işgal ettikleri süreç ve beraberinde gelişen siyasi karışıkları Yunan kaynaklı metinlerden öğrenebilmekteyiz. Herodotos, Thukydides, Ksenophon bu yazarların en önemlisidir. Tez konusunun amacı doğrultusunda hareket edilerek Pers istilası sonrasında İon kentlerinin genel durumu incelenmiş ve istila öncesindeki gelişim durumlarıyla karşılaştırılarak genel bir sonuca bağlanmak istenilmiştir. Tüm bu değerlendirmeler sonucunda MÖ 6. yüzyılın ortasından sonra seramik ithali, heykel üretimi ve mimari de herhangi bir gerileme söz konusu olmamıştır. İon kent devletleri için en önemli nokta İonia ayaklanması olmuştur. MÖ 6. yüzyılın son çeyreğine kadar devam eden inşa faaliyetleri, MÖ 499'da baş gösteren İonia isyanı ile sekteye uğramıştır. Ardından gelişen Kserkses'in seferleri, Attika Delos Deniz Birliği ve Peloponnesos Savaşı ile Anadolu'da mimari faaliyetler durma noktasına gelmiştir[413]. Fakat Batı Anadolu'da durum böyleyken Yunanistan'da Olympia Zeus Tapınağı ve Atina Akropolisi'nin yeniden düzenlenmesi projeleri, MÖ 5. yüzyılın son çeyreğine kadar devam etmiştir[414]. Pers istilaları sonrasında asıl yerlerinden göç etmeyen kent halkı ki bu grup içinde sanatçılar ve zaanatkarlar önemli ölçüdedir, daha sonra ekonomik durumlarını düzelterek Persler'in gösterdiği toleranslarla yaşamlarına devam etmiştir.

[411] Ersoy 1993, 335. Ersoy 1993,339. Erythrai'de bulunan plastik eserler için bkz. Bayburtoğlu 1986, 198. Klazomenai'de MÖ 530-525 yılına tarihlendirilen kore için bkz. Akurgal 1961,res. 206. Miletos için bkz. Muss 1994, 98. Graeve 1986, Lev.12.

[412] Görkay 1999, 223.

[413] Ateşlier 2017, 162.

[414] Atina Akropolisi'nin, devlet adamı Kimon ile başlayan ve bir başka devlet adamı Perikles tarafından durdurulan Parthenon projesi, Perikles ve Phidias ortaklığıyla, bir işveren ile onun istekleri doğrultusunda çalışan bir sanatçının proje başına geçirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Persler'in gelişi ile finansal yönden zayıflayan Batı Anadolu'da benzer durumu, MÖ 4. yüzyıl Kariası'nda Perslerin müttefiki olan Hekatomnid Ailesi'ne mensup Maussollos döneminde görebiliyoruz. Perikles ve Phidias arasındaki ilişkinin benzeri Maussollos ve Pytheos arasında yaşanmıştır. Bkz: Ateşlier 2017, 162-163.

KAYNAKÇA

Akat ve diğ.2015	H. İ. Akat – İ. H. Mert – A. Filges, "2014 Yılı Priene Çalışmaları", *KST* 37.3, 2015, 121-130.
Akurgal 1956	E. Akurgal, "Foça Kazıları ve Kyme Sondajları-Les fouilles de Phocée et les sondages de Kymé", *TürkAD* 6.1, 1956, 13-24.
Akurgal 1961	E. Akurgal, *Die Kunst Anatoliens vom Homer bis Alexander* (Berlin 1961).
Akurgal 1989	E. Akurgal, *Ancient Civilazation and Ruins of Turkey* (Ankara 1989).
Akurgal 1997	E. Akurgal, *Eski İzmir I Yerleşme Konutları ve Athena Tapınağı* (Ankara 1997).
Akurgal 2014	E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları* (Ankara 2014, I. Baskı).
Alram 2012	M. Alram, "The Coinage of the Perians Empire", içinde: W. E. Metcalf (ed.), *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage,* Oxford (2012) 61-87.
Ateşlier 2001	S. Ateşlier, "Observations on an Early Classical Building of the Period at Dascyleum" içinde: T. Bakır (ed.) *Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period*, Leiden (2001) 147-168.
Ateşlier 2002	S. Ateşlier, "Pers Ölü Gömme Geleneğinde Cenaze Harmamaks'ları", *OLBA V*, 2002, 76-95.
Ateşlier 2004	S. Ateşlier, "Phokaia'daki Taşkule Anıt Mezarının Üst Yapısına Ait Gözlemler", *Olba 9*, 2004, 111-121.
Ateşlier 2017	S. Ateşlier, "Anadolu'da Pers Dönemi Yapıları", içinde: K. İren – Ç. Karaöz – Ö. Kasar (ed.), *Persler* (İstanbul , 2017) 162-173.
Atlan 1993	S. Atlan, *Greek Sikkeleri* (İstanbul 1993).

Aytaçlar 2004	N. Aytaçlar, “The Early Iron Age at Klazomenai”, Klazomenai, Teos and Abdera: *Metropolis and Colony, Proceedings of the International Symposium held at the Archaeological Museum of Abdera*, 20-21 October 2001 (Thessaloniki 2014), 17-41 .
Aytaçlar 2008	N. Aytaçlar, “Klazomenai 4. Yüzyıl Evlerinde Kullanılan İnşa Teknikleri”, *Arkeoloji Dergisi* 2008.1 147-152.
Bakır 1995	T. Bakır, “Archäologische Beobachtungen über die Residenz in Daskyleion”, P. Briant *et al., Dans les pas des Dix-Mille: peuples et pays du Proche-Orient vus par un Grec, Pallas* 43 (Toulouse 1995) 269-285 .
Bakır ve diğ. 2004	G. Bakır- Y. Ersoy- B. Özer- K. Uzun- M. Zeren, “2003 Yılı Klazomenai Kazısı Raporu”, *KST* 26. 2, 2004, 1-33.
Bakır 2017	T. Bakır , “Anadolu’da Persler’in İzinde”, içinde: K. İren – Ç. Karaöz – Ö. Kasar (ed.), *Persler* (İstanbul 2017) 2-9.
Balcer 1968	J. M. Balcer, “The Early Silver Coinage of Teos”, *Schweizerische Numismatische Rundschau* XLVII, 1968, 5-50.
Balcer 1970	J. M. Balcer, “Phokaia and Teos: A Monetary Allience”, *Schweizerische Numismatische Rundschau* 49, 1970, 25-34.
Balcer 1972	J. M. Balcer, “The Persian ocuppation of Thrace 519-491 B.C. The Economic Effects”, *Actes du Ile Congrès international des études du Sud-Est européenes* Vol 2, Athens, 241-258.
Balcer 1984	J. M. Balcer, *Sparda By The Bitter Sea: Imperial Interaction in Western Anatolia* (Chico 1984).
Balcer 1991	J. M. Balcer, “The East Greeks under Persian Rule: A Reassessment”, *Akhamenid History* 6, 1991, 57-65.
Balcer 1993	J. M. Balcer, *A Prosopographical Study of the Ancient Persians Royal and Noble 550- 450 BC.*, (Lewiston/Queenstone/Lampeter 1993)

Balcer 1995 — J. M. Balcer, *The Persian Conquest of the Greeks* (Konstanz 1995).

Bammer 1991 — A. Bammer, "Les Sanctuaries des VIII et, VII Siècles aI'Artemision d'Ephèse", *RA* 1991. 1, 63-84.

Bayburtoğlu 1989 — C. Bayburtoğlu, "Archaische Statuen und Statuenfragmente aus Erythrai", (içinde) H. Kyrieleis (ed.), *Archaische und Klassiche Griechische Plastik I, Akten des Internationalen Kolloqiums vom 22-25 April 1985 im Athen*, (Mainz am Rhein 1986) 193-198.

Bean 1977 — E. G. Bean, *Eski Çağda Ege Bölgesi* (İstanbul 1997).(Çev: İ. Delemen)

Berns 2015 — C. Berns, " Forschungen in Milet: Rückblick und Perspektive/ Milet Araştırmaları: Geçmişe Bir Bakış ve Yeni Perspektifler", içinde: Ü. Yalçın – H.-D. Bienert (ed.), Anatolien – Brücke der Kulturen. Aktuelle Forschungen und Perspektiven in den deutsch-türkischen Altertumswissenschaften / Kültürlerin Köprüsü Anadolu. Türk-Alman Eskiçağ Bilimlerinde Güncel Bilimsel Araştırmalar ve Yeni Bakış Açıları. Tagungsband des internationalen Symposiums "Anatolien – Brücke der Kulturen" in Bonn vom 7. bis 9. Juli 2014 / 7-9 Temmuz 2014'te Bonn'da yapılan "Kültürlerin Köprüsü Anadolu" konulu uluslararası sempozyum kitabı, *Der Anschnitt Zeitschrift für Kunst und Kultur im Bergbau Beiheft* 27 (Bonn 2015) 311-324.

Boardman 1959 — J. Boardman, "Chian and Early Ionic Architecture", *AntJ* 39, 1959, 170-218.

Boardman 1979 — J. Boardman, "*The Athenian Pottery Trade*". *The Classical Period, Expedition* 21, 1979, 4, 33-39.

Boardman 1988 — J. Boardman, *The Greeks Overseas: The Early Colonies and Trade* (London 1988).

Boyce 1982 — M. Boyce, *A History of Zoroastrianism : Under the Achaemenians*, (Brill 1982).

Boyana 2007	H. Boyana, “Delos Birliğinin Anayasası ve Atina Hegemonyası”, *Türk İncelemeleri Dergisi* XXII. 2, 2007, 11-20.
Boysal 1963	Y. Boysal, “1962 Senesi Teos Kazıları Hakkında Kısa Rapor”, *TAD* 12.2, 1963, 5-7.
Borchhardt 1970	J. Borchhardt, “Das Heroon von Limyra”, *AA* 1970, 353-390 .
Briant 1978/79	P. Briant, “Contrainte Militarie, dependance rural et exploitation des territoires en Asie Achemenide”, *Quaderni camerti di studi romanistici* 8, 1978/79, 49-85.
Briant 2002	P. Briant, *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian* (Winana Lake, Indiana 2002).
Burn 1984	A.R. Burn, *Persia and the Greeks: The Defence of West C. 546- 478 B.C* (London 1984) .
Bulut 2017	H. Işık, “Yeryüzü Cennetleri: Pers Bahçeleri ve Paradeisoları”, içinde: K. İren – Ç. Karaöz – Ö. Kasar (ed.), Persler (İstanbul 2017) 174-185 .
Cahill 1985	N. Cahill, “The Persepolis: Gift-Giving at the City of the Persians”, *AJA*, 89, 1895, 373- 389.
Cahill 1988	N. Cahill, “Taş Kule: A Persian- Period Tomb Near Phocaea”, *AJA*, 92, 1988, 481- 501.
Carradice 1978	I. Carradice, “The Regal Coinage of the Persian Empire in Coinage Antiministrationin Empires”, *BAR International Series* 343, 1978, 73-95 .
Carlson 2003	N. D. Carlson 2003, “The Classical Greek Shipwreck at Tektaş Burnu, Turkey”, *AJA* 107, 581-600
Carlson 2013	N. D. Carlson, “A View From the Sea: The Archaeology of Marina Trade in the 5 th. Century BC Aegean”, *BYZAS* 18, 2013, 1-25 .
Cawkwell 1956	L. G. Cawkwell, “A Note on the Heracles Coinage Alliance of 394 BC”, *Numismatic Chronicle* 1956, 69-75 .

Cawkwell 1963	L. G. Cawkwell, "The ΣΥΝ Coins Again", *JHS* 83, 1963, 152-154 .
Cook 1965	J. M. Cook, *The Greeks in Ionia and the East* (London 1965) .
Cook 1981	J. M. Cook, *Clazomenai Sarcophagi* (Mainz 1981).
Coşkun 2004	G. Coşkun, "Daskyleion'da bulunan MÖ. 5. yüzyıl Siyah Firnisli Attika Seramikleri", *OLBA* 10, 2004, 89-134 .
Curtis 2005	J. Curtis, "The Archaeology of the Achaemenid Period London" içinde, J. Curtis, N. Tallis (ed.), Forgotten Empire, the World of Ancient Persia, (Berkeley and Los Angeles 2005), 30-49.
Çakırlar ve diğ. 2015	C. Çakırlar – R. Breider – Y. Ersoy – E. Koparal, "Klazomenai'de Zooarkeoloji Çalışmaları", *AST* 31, 2015, 189-206.
Çilingiroğlu 1997	A. Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı ve Tarihi ve Sanatı*, (İzmir 1997) .
Dandamaev 1989	M. A. Dandamaev, *Political History of the Achaemenid Empire*, (Leiden 1989).
Diler 2017	A. Diler, "Pers Dönemi Mezar Stelleri ve İkonogrofisi", içinde: K. İren – Ç. Karaöz – Ö. Kasar (ed.), *Persler* (İstanbul , 2017) 284-305.
Diodorus	Diodorus Siculus, *Bibliotheke*, Çev.: C. H. Oldfather, (Londra 1956) .
Doğer 1986	E. Doğer, "Premiéres remarques sur les amphores de Clazoménes", *BCH*, Supplement XIII, 1986, 461-471.
Doğer 1988	E. Doğer, *Klazomenai Kazısındaki Arkaik Dönem Ticari Amphoraları*, (Ege Üniversitesi-Yayınlanmamış Doktora Tezi 1988) .
Drerup 1967	H. Drerup, "Prostashaus und Pastashaus. Zur Typologie des griechischen Hauses", *Marburger Winckelmann Programm 1*967, 6-17

Dupont 1998 — R. M. Cook – P. Dupont, *East Greek Pottery*, (London and New York 1998) .

Dupont 2007 — P. Duppont, "Diffusion des amphores commerciales de type Milesian dans le Pont archägue", V. von. Graeve diğ. (ed.), *Frühes Ionien eine Bestandsaufnahme*, Panionion-Symposion Güzelçamlı 26. September- 1. October 1999 (Mainz 2007) 621-630 .

Ehrenberg 1973 — V. Ehrenberg, *From Solon to Socrates: Greek History and Civilization During the 6th and 5th Centuries BC*, (Methuen 1973) .

Erickson 2005 — B. Erickson, "Archaeology of Empire: Athens and Crete in the Fifth Century B.C.", *AJA* 109, 2005, 619-663 .

Ersoy — E. Y. Ersoy, *Clazomenae:The Archaic Settlement*, (Diss.Bryn Mawr College, Doktora Tezi).

Ersoy 2004 — E. Y. Ersoy, "Klazomenai: 900-500 B.C. History and Settlement Evidence", içinde: A. Moustaka, E. Skarlatidou, M.C. Tzannes and Y. Ersoy (ed.), *Klazomenai, Teos Archaeological Museum of Abdera, 20-21 October 2001, University Studio Press, (Thessaloniki* 2004) 43-76.

Foss 1978 — C. Foss, "Explorations in Mount Tmolus", *CalifStClAnt* 11, 1978, 21-60.

Freeman 2003 — C. Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*, (Ankara 2003). (Çev: Suat Kemal Angı).

Frederiksen 2011 — R. Frederiksen, *Greek City Walls of the Archaic Period, 900- 400 BC*, Oxford (2011).

French 1997 — D. French, "Pre- and Early- Roman Roads of Asia Minor: A Hellenistic station- Stone from Ephesus, *Arkeoloji Dergisi* 5,1997, 189-196.

Garnett - Boardmann 1961 — R. Garnett – J. Boardman, "Underwater Reconnaissance off the Island of Chios", *BYZAS* 56, 1961, 102- 113 .

Garthwaite 2011 — G. R. Garthwaite, *İran Tarihi*, Çev.: Fethi Aytuna, (İstanbul 2011).

Georges 2000 — P. B. Georges, "Persian Ionia under Darius: Revolt Reconsidered", *Historia* 49, 2000, 1-39.

Gezgin 1998 — İ. Gezgin, “Arkaik ve Klasik Dönemde Smyrna’nın Dış Savunması Üzerine Gözlemler”, *II. Uluslararası Sempozyumu 1998*,İzmir, 5-30.

Grace 1971 — V. Grace, “Samian Amphoras”, *Hesperia* 40, 1971 , 52-95 .

Graeve 1986 — V. von Graeve, 1986, “Milet 1985. Grabung auf dem Kalabaktepe”, *IstMitt* 36, 1986, 37-51.

Graeve 1990 — V. von Graeve, “1990 Yılı Milet Çalışmaları”, *KST* 13. 2, 1991, 9- 20 .

Graeve 2006 — V. von. Graeve, “2006 Yılı Milet Çalışmaları”, *KST* 29. 3, 2007, 343- 360.

Greaves 2000 — A. M. Greaves, “The Shifting Focus of Settlement at Miletos”, içinde: P. Flensted – Jensen (ed.), Further Studies in the Ancient Greek Polis, H*istoria Einzelschriften* 138, 2000, 57- 72.

Greene – Bass 2003 — S. E. Greene – F. G. Bass, “2002 Yılı Pabuç Burnu Kazısı Ön Raporu”, *KST* 25. 2 , 2003, 187-194 .

Güngör 2004 — Ü. Göngör, “The History Klazomenai in the Fifth Century and the Settelment on the Island”, A. Moustaka, E. Skarlatidou, M.C. Tzannes and Y. Ersoy (eds.), *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropolies and Colony Proceedings of the International Symposium held at the Archaeological Museum of Abdera, 20-21 October 2001* (Thessaloniki 2004) 121 – 131 .

Görkay 1999 — K. Görkay, “Attic Black-Figure Pottery from Daskyleion, Studien zum antiken Kleinasien IV”, *AMS* 34, 1999, 1-100 .

Görkay 1999a — K. Görkay, *Batı Anadolu’ya Korinth ve Attika Siyah Figür Seramiğinin İthali, Dağılımı ve Değerlendirmesi*, (Ankara Üniversitesi-Doktora Tezi 1999) .

Hanfmann 1969 — M. A. Hanfmann, “Excavations at Sardis 1968”, *TürkAD* 18.-1, 1969, 67-71.

Hanfmann 1975 — M. A. Hanfmann, “Restoration and Excavations at Sardis”, *TürkAD* 22.-1 , 1975, 17-36 .

Hansen- Nielsen 2005	M. H. Hansen – T. H. Nielsen, *A Iventory of Archaic and Classical Poleis,* (London 2005) .
Hammond 1986	L. G. N., Hammond, A History of Greece to 332 BC. (Oxford 1986).
Hasdağlı – Zeren 2012	İ. Hasadağlı – S. M. Z. Hasdağlı, "Klazomenai Kazıları Işığında Yerel Üretim Siyah Firnisli Cup – Skyphsolar Üzerine Bazı Gözlemler", *İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı* (Edirne 2012) 115-124 .
Helmer ve diğ. 2007	D. Helmer – L. Gourichon – E. Vila, "The Development of the Exploitation of Products from Capra and Ovis (meat,milk&feelece) from the Northern Near East (8700 to 2000 BC) *Antropozoologica* 42/2, 2007, 41-69 .
Herda 2005	A. Herda, "Apollon Delphinios, das Prytaneion und die Agora von Milet", *AA* 2005, 243–294.
Hoepfner – Schwander 1994	W. Hoepfner ve E. Schwander, *Haus und Stadt im klassischen Griechenland,* (München 1994) .
Hoepfner 1996	W. Hoepfner, "Klasik Dönemde Konut ve Toplum (Houses and Society in Classical Antiquity" *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşim (Housing and Settlement in Anatolia), A Historical Perspective)* (İstanbul 1996) .
Howgego 1995	C. Howgego, *Sikkelerin Işığında Eski Çağ Tarihi* (Chicago 1995). (Çev: Oğuz Tekin) .
How – Wells 1928	W. W. How – J. Wells, *A Commentary on Herodotus, 2* (Oxford 1928) .
Işık 2017	F. Işık, "Perslerden Önce Anadolu", içinde: K. İren– Ç. Karaöz – Ö. Kasar (ed.), *Persler* (İstanbul 2017) 24 – 61.
İplikçioğlu 2007	B. İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları* (İstanbul 2007).
Kadıoğlu 2014	M. Kadıoğlu, C. Özbil, M. Kerschner, H. Ergin, S. Gülgönül, G. Yenice, Y. Polat, R. P. Tamsü, E. Köşgeroğlu, M. Adak, "2014 Yılı Teos Kazı Çalışmları (5.Sezon)", *KST* 34.3, 451-478.

Kadıoğlu ve diğ. 2015a — M. Kadıoğlu – D. Özlem Yalçın – R. Tamsü Polat – M. Adak – C. Özbil – Y. Polat – İ. Tuğcu, "2012-2013 Teos Kazı Çalışmaları (3.-4. Sezon)", *KST* 36.3, 2014,437-471 .

Kadıoğlu ve diğ. 2015b — M. Kadıoğlu – C. Özbil – M. Kerschner – H. Mommsen, "Teos im Licht der neuen Forschungen/Yeni Araştırmalar Işığında Teos", içinde: Ü. Yalçın – H.-D. Bienert (ed.), *Anatolien – Brücke der Kulturen. Aktuelle Forschungen und Perspektiven in den deutsch-türkischen Altertumswissenschaften / Kültürlerin Köprüsü Anadolu.* Türk-Alman Eskiçağ Bilimlerinde Güncel Bilimsel Araştırmalar ve Yeni Bakış Açıları. Tagungsband des internationalen Symposiums "Anatolien – Brücke der Kulturen" in Bonn vom 7. bis 9. Juli 2014 / 7-9 Temmuz 2014'te Bonn'da yapılan "Kültürlerin Köprüsü Anadolu" konulu uluslararası sempozyum kitabı, *Der Anschnitt. Zeitschrift für Kunst und Kultur im Bergbau Beiheft* 27, (Bonn 2015) 345-366 .

Kadıoğlu – Özbil 2015c — M. Kadıoğlu – C. Özbil, "Yeni Araştırmalar Işığında Teos", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 40, 2015, 4-16.

Kadıoğlu 2018 — M. Kadıoğlu, *Teos Rehber Kitap II/ Teos Guide Book II* (2018) .

Kadıoğlu 2019 — M. Kadıoğlu, "Teos'ta Seramik ve Mermer Üretimi ile Dağılımı", içinde: V. Şahoğlu– M. Şevketoğlu– Y. H. Erbil, *Anadolu/Anatolia Ek Dizi I.4 Kültürlerin Bağlantıs: Başlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar Eski Yakın Doğuda Ticaret ve Bölgelerarası İlişkiler*, Ankara, 293-320.

Kalkan – Gürsel 2014 — H. Kalkan – A. C. Gürsel, "Ephesos – Hypaipa- Sardies Yolu Üzerine Gözlemler ve Pers Kral Yolu", *International Journal of Human Sciences*, 11.1 , 2014, 448- 456 .

Kent 1953 — R. G. Kent, *Old Persian Grammer Texts Lexicon*, (New Haven, Connectıcut 1953).

Kerschner- Mommsen 2005 — M. Kerschner – H. Mommsen, "Transportamphoren milesischen Typs in Ephesos. Archäometrische und archäologische Untersuchungen Zum Handel im

archaischen Ionien", *Synergia*, Band I (Wien 2005) , 119-130 .

Kılıç 2011 — S.Ö.Kılıç, *Pers Hakimiyeti Altında Batı Anadolu,* (İstanbul Üniversitesi - Doktora Tezi 2011).

Klose 1984 — D. O. A. Klose, "Zur Münzprägung von Hypaipa im dritten Jahrhundert n.Chr.", *IstMitt* 34, 1984, 405-409.

Knell 1980 — H. Knell, *Grundzuge der Griechischen Architektur* (Darmstadt 1980).

Koparal – İplikçi 2004 — E. Koparal – E. İplikçi, "Archaic Olive Oil Extraction Plant in Klazomenai", içinde: A. Moustaka, E. Skarlatidou, M. C. Tzannes and Y. Ersoy (ed.), *Klazomeni, Toes and Abdera: Metropolies and Colony*, Proceedings of the International Symposium held at the Archaelogical Museum of Abdera 20-21 October 2001, (Thesaloniki 2004) 221-234 .

Konuk 2012 — K. Konuk, "Asia Minor to the Ionian Revolt", içinde:W. H. Metcalf (ed.), *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*,Oxford (2012) 43-60.

Kraay 1976 — C. M. Kraay, *Archaic and Classical Greek Coins* (London 1976) .

Ksen. Hell. — Ksenophon, *Yunan Tarihi*, Çev. S. Sinanoğlu. (Ankara 1999) .

Koenigs 1983 — W. Koenigs, "Der Athenatempel von Priene", *IstMitt* 33, 1983, 170-174 .

Koenigs 2015 — E. Koenigs, *Der Athenatempel von Priene* (Wiesbaden 2015) .

Kurt 2010 — M. Kurt, "II. Sargon Dönemi Kaynakları Işığında Anadolu ve Toros Dağları Bölgesi", *AÜDTCF Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi* 48, 2010, 70-88 .

Lambrinoudakis 1986 — W. Lambrinoudakis, *Oikodomika Programmata stin archaia Athina 479-431 p.ch.*,(Atina 1986).

Lampl 1968 — P. Lampl, *Cities and Planning in the Ancient Near East*, (New york 1968) .

Landels 2000 — G. J. Landels, *Eski Yunan ve Roma'da Mühendislik* (Ankara 2000) .

Lawall 1995	L. M. Lawall, *Transport amphoras and trademarks: Imports to Athens and economic diversity in the 5 th c. BC*, (University of Manitoba yayınlanmamış Doktora Tezi, 1995).
Lawall 2005	L. M. Lawall, "Negotiating Chronologies: Aegean Ampora Research, Thasian Chronology, and Pnyx III" V. Stolba, L.Hannestad (ed.), *Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400-100 BC., Black Sea Studies* 3, 2005, 31-67 .
Lohmann 2000	H. Lohmann, "Survey in der Chora von Milet 1999", *AST* 2, 2000, 11- 22.
Lohmann 2006	H. Lohmann, "The Discovery and Excavation of the Archaic Panionion in the Mykale", *KST 28*.2 , 2016, 575-590 .
Magie 1950	D. Magie, *Asia Minor in Roman Rule* (Princeton, New Jersey 1950) .
Mansel 1999	A. M. Mansel , *Ege ve Yunan Tarihi* (Ankara 1999).
Marr – Rhodes 2013	J. L. Marr – P. J. Rhodes, *The "Old Oligarch": The Constitution of the Athenians Attributed to Xenephon* (Oxford 2008).
Mitchell – McNicholl 1979	S. Mitchell – A. McNicholl, "Archaeology in Western and Southern Asia Minor 1971- 1978", *AR* 1978/79, 59-90 .
Mauermann 2013	D. Mauermann, "Persische Politik an der kleinasiatischen Küste", *BYZAS 18*, 2013, 212- 133 .
Mee 1978	C. C. Mee, "Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millennium B.C.", *AS* 28, 1978, 121- 156.
Meiggs 1972	R. Meiggs, *Roman Ostia*, Oxford (1972).
Mellink 1970	J. M. Mellink, "The Painted Tomb Near Elmalı", *AJA* 74, 1970, 251-253 .
Mellink 1971	J. M. Mellink, "Excavations at Karataş- Semayük and Elmalı, Lycia 1970", *AJA* 75, 1971, 250-255 .
Mellink 1974	J. M. Mellink, "Excavations at Karataş- Semayük and Elmalı , Lycia 1973", *AJA* 78, 1974, 351-359 .

Mellink 1975 — J. M. Mellink, “Artemis von Ephesos und verwande Kultstatuen aus Anatolien und Syrien”, *AJA* 79, 1975, 107-108.

Millller 1997 — C. M. Miller, *Athens and Persia in the Fifht Century BC* (Cambridge 1997) .

Merkelbach– Engelmann 1972 — R. Merkelbach – H. Engelmann, *Die Inschriften von Erythrai und Klazomenai*, Band 1, 1972. (IK 1).

Merrit vd. 1950 — D. B. Meritt – H. T. Wade-Gery – M. F. Mcgregor, *The Athenian Tribute III* (Prınceton, New Jersey 1950).

Morrisson 2002 — C. Morrisson, *Antik Sikkeler Bilimi Nümizmatik Genel Bir Bakış* (İstanbul 2002) (Çev. Zeynep Çizmeli Öğün).

Muss 1994 — U. Muss, *Die Bauplastik des archaischen Artemisions von Ephesos*, SoSchrÖAI 25 (Wien 1994).

Müller-Wiener 1982 — W. Müller-Wiener, “Neue Weihgeschenke aus dem Athena- Heiligtum in Priene”, *AA* 1982, 691-702.

Niewöhner ve diğ. 2015 — P. Niewöhner, C. Berns, R. Şahin, “Milet 2014 Yılı Çalışmaları”, *KST* 37, 1, 2015, 23-40.

Niewöhner 2016 — P. Niewöhner, *Miletos/Balat:Arkaikten Osmanlı Dönemine Kadar Kent Planlaması ve Anıtları* (İstanbul 2016).

Noe 1956 — S. P. Noe, *Two Hoards of Persian Sigloi, Numismatic Notes and Monographs* 163 (New York 1956).

Olmstead 1939 — A. T. Olmstead, “Persia and the Greek Frontier Problem”, *Classical Philology* 34, 1939, 305- 322 .

Olmstead 1948 — A. T. Olmstead, *History of the Persian Empire,* (Chicago 1948) .

Osborne 2001 — R. Osborne, “Why did Athenian Pots Appeal to the Eruscans? *World Archaeology* 33., 2, 2001, 277-295

Owens 1994 — E. J. Owens, *Yunan ve Roma Dünyasında Kent* (İstanbul 1994) (Çev. Cana Bilsen).

Özbay 2002 — F. Özbay, “2001 Yılı Klazomenai Kazısı” *KST* 24.1, 2002, 205-218.

Özbay 2004 — F. Özbay, “The History and Archaeology of Klazomenai

in the Fourth Century BC and – the Settlement at Chyton" içinde: A. Moustaka, E. Skarlatidou, M.-C. Tzannes and Y. E. Ersoy (ed.), *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropolis and Colony Proceedings of the International Symposium held at the Archaeological Museum of Abdera*, 20-21 October 2001, (Thessaloniki 2004) , 133-161.

Özbay 2006 — F. Özbay, *Klazomneai'deki MÖ 4. Yüzyıl Yerleşimi*, (Ege Üniversitesi – Doktora Tezi 2006).

Özbay 2015 — F. Özbay, "Hippodamos Tarzındaki Kent Planı ve Klazomenai MÖ 4. Yüzyıl Yerleşiminin Bu Kent Planı İçindeki Yeri ve Hakkındaki Düşünceler", *Seleucia and Calycadnum V*, 2015, 12-25.

Özgenel 2001 — L. Özgenel, "Anadolu'daki Yunan Dönemi Konutlarında Mekân Tanımı, Kullanımı ve Cinsiyeti", *Olba IV*, 2001, 125-143

Özyiğit 1994 — Ö. Özyiğit, "The City Walls of Phokaia", *REA* 96, 1994, 77-109.

Özyiğit 1995 — Ö. Özyiğit, "1994 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları" *KST* 17.2, 1995, 1-25.

Özyiğit 2000 — Ö. Özyiğit, "1998 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", *KST* 21.2, 2000, 33-46.

Özyiğit 2001 — Ö. Özyiğit, "1999 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", *KST* 22.2, 2001, 1-14

Özyiğit 2002 — Ö.Özyiğit, "2000-2001 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", *KST* 24.2, 333 -349.

Özyiğit 2003 — Ö.Özyiğit, "Phokaia'da Akurgal'ın Kazıları Işığında Son Dönem Çalışmaları", *Anadolu* 25, 2003, 97- 107.

Özyiğit 2005 — Ö. Özyiğit, "2004 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", *KST* 27. 2, 2005, 73- 88.

Özyiğit 2006 — Ö. Özyiğit, "1994 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", *KST* 17, 2, 1-26.

Özyiğit 2017 — Ö. Özyiğit, *Phokaia I: Kent Duvarları ve Restorasyonu*, İzmir (2017).

Payne 1973	S. Payne, “Kill-off Patterns in Sheep and Goats: The Mandibles from Avşan Kale”, *AS* 23, 1973, 281-303.
Polat 2017	G. Polat, “Anadolu’da Pers Etkili Plastik Eserler”, içinde: K. İren, Ç. Karaöz, Ö. Koşar (ed.), *Persler*, (Yapı Kredi Yayınları 2017) 186-201.
Price – Waggoner 1975	M. Price – N. Waggoner, *Archaic Greek Coinage* (London 1975).
Price 1989	M. J. Price, “Darius I and the Daric” *REA* 91, 1989, 9-14.
Raeck – Rumscheid 2010	W. Raeck – F. Rumscheid, “Die Arbeiten in Priene im Jahre 2009”, *KST* 32.3, 2010, 58-79.
Rattè 1992	C. Rattè, “The Pyramid Tomb and Excavations at Sardis”, *IstMitt* 42, 1992, 135-161.
Rider 2001	G. L. Rider, *La Naissance de la Monnaie* (France 2001).
Robinson 1958	E. S. G. Robinson, “The Beginnigs of Achaemenid Coinage”, *NC*, 1958, 187-193.
Roaf 1996	M. Roaf, *Mezopotamya ve Eski Yakın Doğu*, (İstanbul 1996) .
Rostovtzeff 1941	M. Rostovtzeff, *Geschichte der Alten Welt*, (Wiesbaden 1941) .
Ruschenbusch 1983	E. Ruschenbusch, “Tribut und Bürgerzahl im ersten athenischen Seebund”, *ZPE* 53, 1983, 125- 142 .
Schede 1964	M. Schede, *Die Ruinen von Priene* (Berlin 1964).
Schlotzhauer – Villing 2006	U. Schlotzhauer – U. Villing, “East Greek Pottery from Naukratis: The Current State of Research”, *Naukratis: Greek Diversity in Egypt, Studies on East Greek Pottery and Exchange in the Eastern Mediterranean London: The British Museum Pres*, 53-68.
Sarıkaya 2012	S. Sarıkaya, “Küçük Asya Klasik Dönem Historigrafların Persika Eserleri ve Perslere Bakış Açıları”, *MJH* 2, 2012, 229- 242.

Sarıkaya – Arslan 2017 — S. Sarıkaya – M. Arslan "Anadolu'da Persler: Savaş, İsyan ve Diplomasi", içinde: K. İren – Ç. Karaöz – Ö. Kasar (ed.), Persler (İstanbul 2017) 78-99 .

Sevin 1974 — V. Sevin, "Batı Anadolu'nun Az Bilinen Antik Kenti Hypaipa Üzerine Bir Araştırma", *Tarih Dergisi* 28/29, 1974, 41-51.

Sezgin 2009 — Y. Sezgin, *Arkaik Dönem Doğu Yunan Ticari Amphoraları Sorunu*, (Ege Üniversitesi, yayımlanmamış Doktora Tezi, 2009).

Sezgin 2012 — Y. Sezgin, *Arkaik Dönem İonia Üretimi Ticari Amphoralar* (İstanbul 2012).

Sezgin 2017 — Y. Sezgin, "Arkaik Dönem'de Teos'ta Ticari Amphora Üretimi:Sorunlar ve Gözlemler", *Anadolu/Anatolia* 43, 2017, 15-36.

Slawisch 2013 — A. Slawich, "Absatzmarkt Ionien: Zur Rolle attischer Keramik als Indikator für die Unterbrechung oder Verschiebung von Handelsnetzwerken in der - Ägäis im 5. Jh. v. Chr.", *BYZAS* 18 , 2013, 185-206.

Strang 2007 — R. J. Strang, The City of Dionysos: *A Socie l and Historical Study of The Ionian City of Teos*, United States, Ann Arbor, (Yayımlanmamış Doktora Tezi 2007).

Tappainer 1986 — M. Tappainer, "Ein Beitrag zu den Wagenzügen auf den Stelen aus Dasklyeion", *EpigAnat* 7, 1986, 81-95.

Tekin 1997 — O. Tekin, *Antik Nümizmatik ve Anadolu* (İstanbul 1997).

Tekin 2017 — O. Tekin, "Pers Dönemi'nde Anadolu'da Para ve Ticaret", içinde: K. İren, Ç. Karaöz, Ö. Koşar (ed.), *Persler*, (Yapı Kredi Yayınları 2017), 102-132

Tuchelt 1970 — K. Tuchelt, *Die archaischen Skulpturen von Didyma* (Tübingen 1970) .

Tuna-Nörling 1998 — Y. Tuna-Nörling, "Die attisch-rotfigurige Keramik aus Alt-Smyrna", *IstMitt* 48, 1998, 173-191.

Uz 1990 — D. M. Uz, "The temple of Dionysos at Teos", içinde: W. Hoepfner – E.-L. Schwandner (Ed.),

Hermogenes und die hochhellenistische Architektur. Internationales Kolloquium in Berlin vom 28.-29. Juli 1988 (1990) 51-61.

Weber 1885 — G. Weber, “Trois tombeaux archaïques de Phocée”, *RA* 1885, 129- 138.

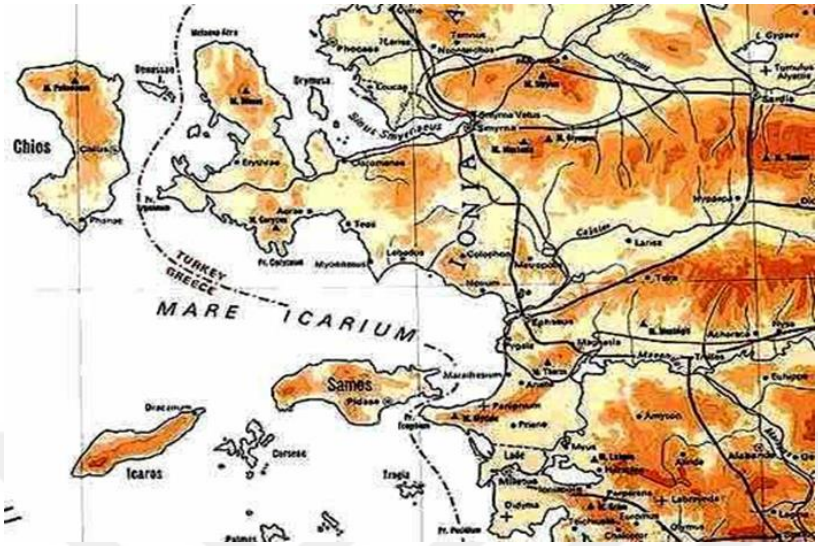
Weber 2007 — F. B. Weber, “Der Stadtplan von Milet. Einhundert Jahre Stadtfor-schung”, In: J. Cobet, V. von Graeve, W. D. Niemier & Z. Zimmermann. *Frühes Ionien: eine Bestandsaufnahme:Panionion-Symposion Güzelçamlı,* 26. September - 1. Oktober, (Mainz 1999) 327-362.

Weickert 1959 — C. Weickert, “Die Ausgrabung beim Athena-Tempel in Milet 1957”, *IstMitt* 9/10, 1959, 1-96

Wiegand 1901 — Th. Wiegand, “Ausgrabungen zu Milet”, *AA* ,1901, 191-199.

EKLER

LEVHALAR

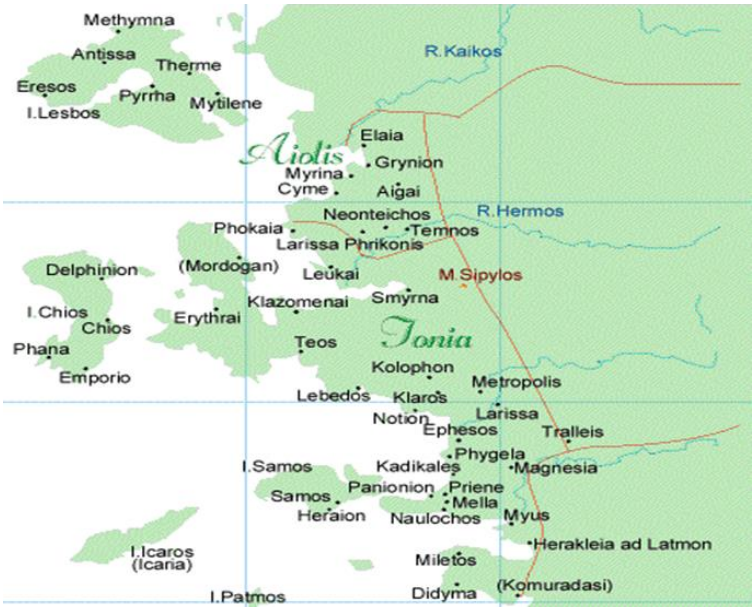

Resim 1

https://www.google.com.tr/search?q=ionia+haritas%C4%B1&ie=&oe=

Erişim Tarihi:12.05.2019

İonia Haritası

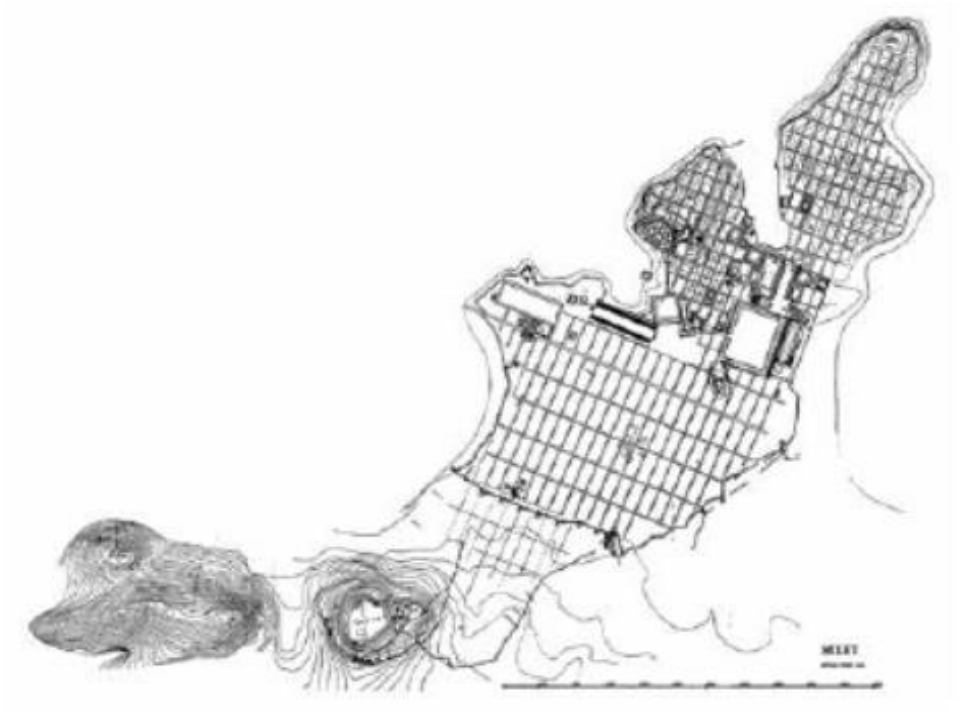

Resim 2

https://www.google.com.tr/search?q=ionia+haritas%C4%B1&ie=&oe=

Erişim Tarihi:12.05.2019

Arkaik Panio

LEVHA II

Resim 3

Weber ,2007

Miletos Antik Kenti Kent Planı

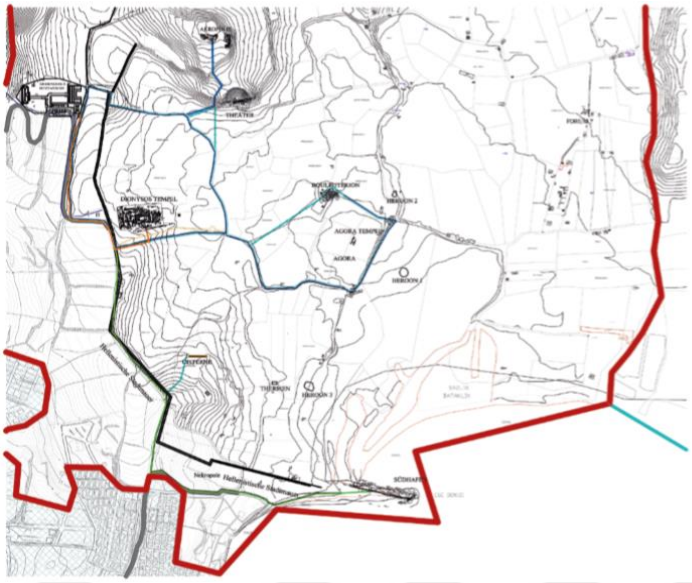

Resim 4

Niewöhner, 2016

Kalbaktepe, Güney Yamaçtaki Arkaik Evler

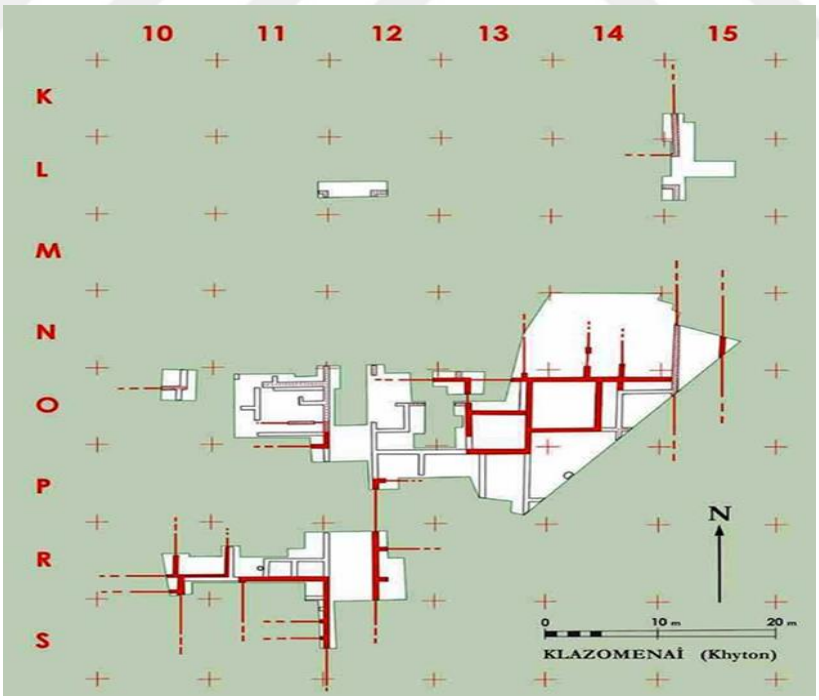
LEVHA III

Resim 5

Kadıoğlu,2015

Teos Kent Planı

Resim 6

Özbay,2006

FGT Sektörü. Khyton'un kuruluş evresi (kırmızı evre) yapıların planı. MÖ 5. yüzyılın sonu 4. yüzyılın başı.

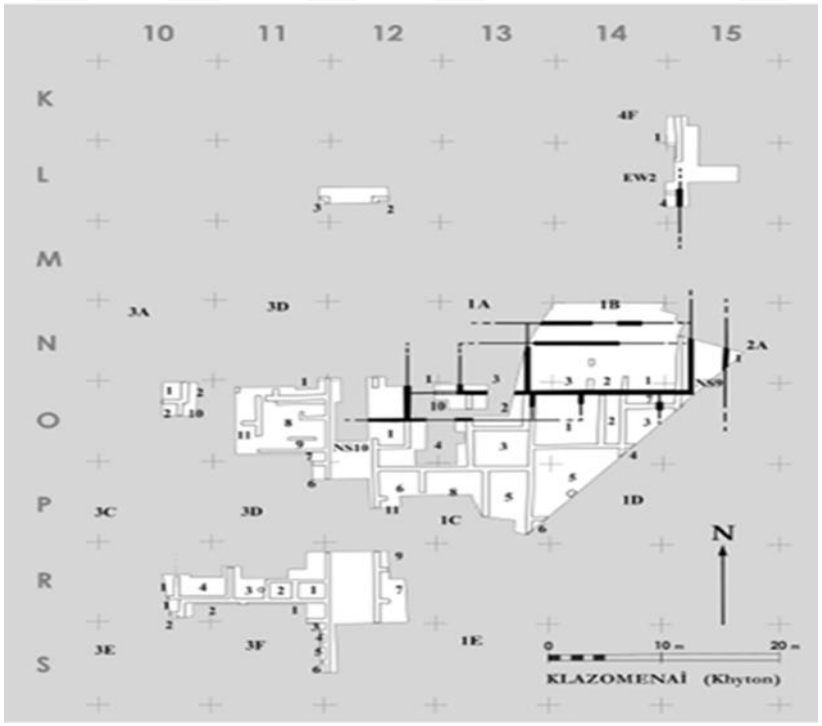
LEVHA IV

Resim 7

Özbay,2006

3F-14 no.lu mekan güneyden görünümü

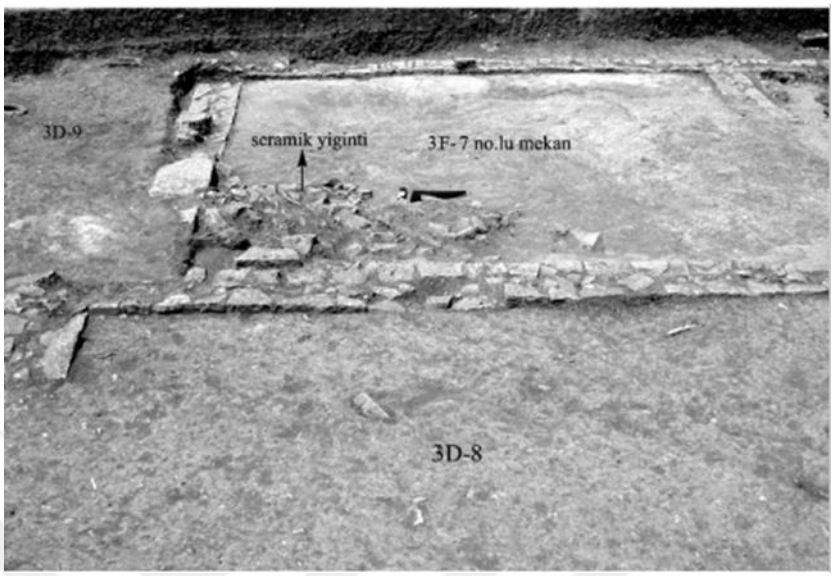

Resim 8

Özbay,2006

FGT Sektörü, 3. Yapı evresi.

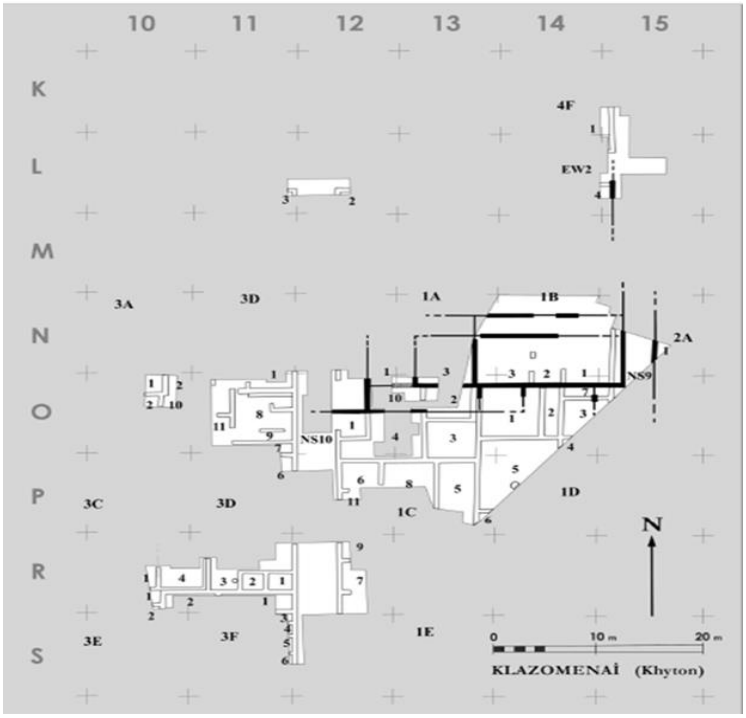
LEVHA V

Resim 9

Özbay,2006

3F-7 no.lu mekan

Resim 10

Özbay,2006

FGT Sektörü, 3. Yapı evresi

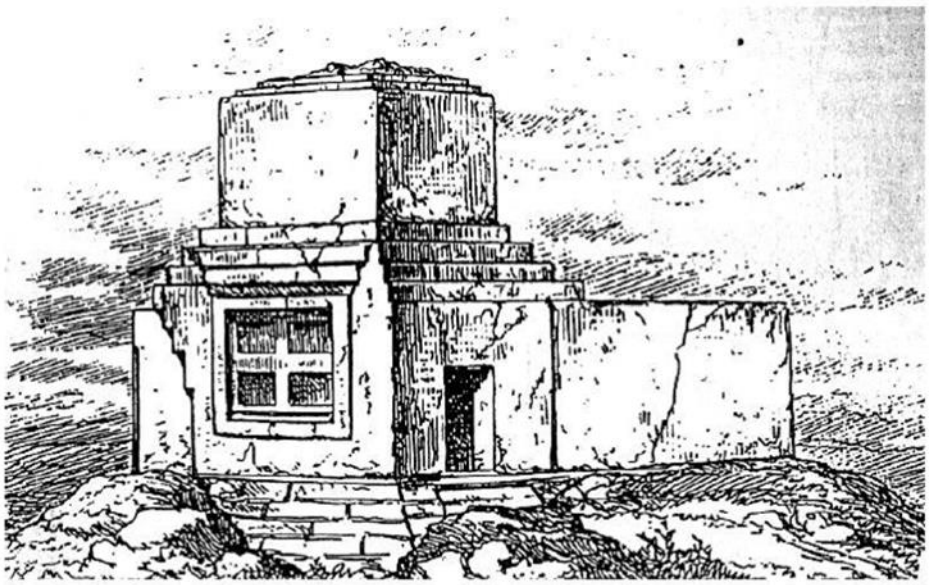

Resim 11

https://www.google.com.tr/search?q=www.phokaia+ta%C5%9F+kule&ie=&oe=

Erişim Tarihi:12.05.2019

Taş Kule Genel Görünüm

Resim 12

Cahill ,1988

Taş Kule'nin Restorasyondan Önceki Durumu

Resim 13

http://www.bible-history.com/archaeology/persia/tomb-of-cyrus-great-1.jpg

Erişim Tarihi:12.05.2019

Pasargadae II. Kyros'un Mezarı

Resim 14

http://www.foca.bel.tr/tayosis/userfiles/images/Pers%20Mezar%20An%C4%B1t%C4%B1.jpg Erişim Tarihi:12.05.2019

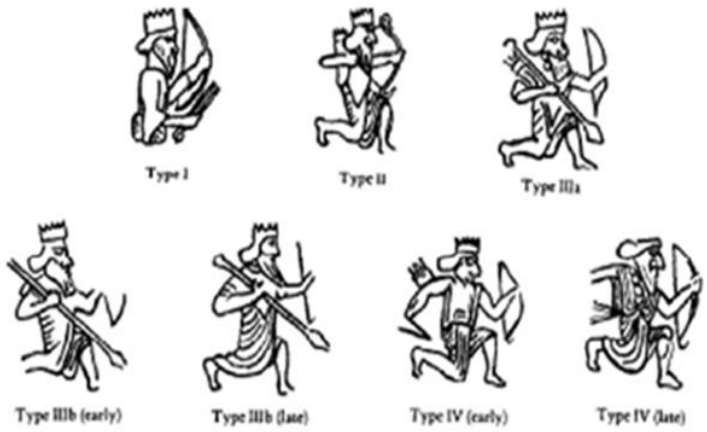
Taş Kule'nin doğu cephesinde yer alan sahte kapı üzerindeki motifler.

Resim 15

Carradice,1978

Pers sikke tipleri

Resim 16

Carradice,1978

Pers Sikkleri Çizmi

ÖZET

"Pers Döneminde İonia Bölgesi", başlığı altında ele aldığımız konumuzun kapsamında İonia Bölgesi'ndeki on iki İon kenti yer almaktadır. Pers Kralı Kyros'un MÖ 547/6 yılında Lydia'nın başkenti Sardis'i ele geçirmesiyle başlayan ve MÖ 334 yılında meydana gelen Granikos Savaşı'yla Büyük İskender'in Pers hakimiyetine son verdiği yaklaşık iki yüzlük yıllık süreçte İonia Bölgesi'nde gelişen politik, ekonomik ve kültürel hayat arkeolojik veriler ışığında incelenmiştir.

MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolu'nun Pers egemenliğine girmesiyle mimari projelerde herhangi bir gerileme olmamıştır. Buradaki en önemli nokta ise Miletos ayaklanmasıdır. Tez çalışması kapsamında genel olarak ayaklanma öncesi ve sonrası olarak iki grupta incelediğimizde ayaklanma sonrasında herhangi bir mimari projenin gerçekleşmediğini görebilmekteyiz. Fakat sikke darbı konusunda aynı düşünce hâkim değildir. Persler Sardis'i işgal ettikten sonra bölgedeki sikke basımına müdahale de bulunmamıştır. Büyük Kral olarak adlandırılan Kyros ile birlikte Persler'in işgal ettikleri bölgelerden "toprak ve su" talep etmesinin somut hali vergidir. Atina önderliğinde kurulan Attika Delos Deniz Birliği ve birliğe üye olan kentlerin ödedikleri talent miktarı da tez kapsamında incelenerek genel bir sonuca bağlanmıştır. Persler'e ödenen vergiler, Pers- Yunan Savaşları ve Atina ile Sparta arasındaki çekişme nedeniyle sürekli savaş halinde bulunan kentler sanatsal ve mimari faaliyetler konusunda gerilemiştir.

Antik dönem yazarlarının vermiş olduğu bilgiler ve dönem hakkında bilgi veren arkeolojik malzeme grubu Pers istilası sonrasında İonia Bölgesini anlamamızı kolaylaştırmıştır. Pers etkisi taşıyan eser sayısı her ne kadar az olsada, bu iki farklı grubun yaklaşık iki yüzlük süreçte birbirlerinden etkilenmemesi mümkün değildir. Phokaia'deki Taş Kule ve Susa'daki Kraliyet yapılarında çalıştırılmak üzere götürülen İonialı taş ustaları iki kültür arasındaki bağlantıyı kurmamızda bizlere yardımcı olmuştur.

Tez konusu kapsamında Pers istilası öncesindeki İonia'nın durumu ve istilalar sonrasında özellikle Miletos ayaklanmasıyla gelişen siyasi aydınlatılmak istenilmiştir. Uzun süredir aklımda bir soru işareti olan bu dönem ve Pers kültürüne karşı olan ilgim neticesinde gelişen bu çalışmanın tüm arkeoloji dünyasına faydalı olmasını dilerim.

SUMMARY

In the context of “Ionia Region in the Persian Period” on, 12 Ionian cities are located in the Ionia Region. The Persian political thrust of Iris in the nearly two-hundred-year period ended in the period of Alexander the Great, which started with the conquest of the Persian king Kyros in 547/6 BC economic and cultural life were examined in the light of archaeological data.

In the second half of the 6th century BC, Western Anatolia had entered into Persian sovereignty. The most important point here is the Miletus uprising. However, the same thought is not the subject of the coin blow. After invading Sardis, the Persians did not interfere with coin printing in the region. The fact that the Persians demanded ile land and water “from the regions occupied by the Great King, Kyros, is taxable. The Attica Delos Naval Union, which was established under the leadership of Athens, and the amount of talent paid by the cities which are members of the Union were examined within the scope of the thesis and were linked to a general conclusion. Due to the taxes paid to the Persians, the Persian-Greek Wars and the conflict between Athens and Sparta, the cities that are in constant warfare have declined in terms of artistic.

The archaeological material group, which gave information about the period and the information given by the writers of the ancient period, facilitated our understanding of the Ionian region after the Persian invasion. Although the number of works with Persian influence is small, it is not possible for these two different groups to be affected by each other in approximately two hundred years. The Stone Tower in Phokaia and the Ionian stone masters who were taken to work in the Royal buildings in Susa helped us to establish the connection between the two cultures.

Within the scope of the thesis, the situation of Ionia before the Persian invasion and the invasions, especially the Miletus uprising, were aimed to be clarified politically.

I hope that this study, which was a question mark for a long time and which was developed as a result of my interest in Persian culture, will be beneficial to the entire archeology world.